

Ks. KAZIMIERZ DOLA

## SZPITALA ŚREDNIOWIECZNE ŚLĄSKA I. ROZWÓJ HISTORYCZNY

### Uwagi wstępne

1. Szpitale przyklasztorne
  2. Zakony szpitalne
  3. Szpitale biskupie
  4. Szpitale miejskie
  5. Szpitalnictwo specjalne
- Wykaz szpitali

Przedmiotem opracowania jest rozwój historyczny szpitala, przedstawienie formacji jakie przybierał w ciągu wieków, tak ze względu na sposób administrowania, jak i na przeznaczenie. Pominięte zostaną zagadnienia związane z funkcjonowaniem instytucji, a więc podstawy gospodarcze, opieka i urządzenia wewnętrzne, duszpasterstwo itp. Mowa będzie o szpitalu w rozumieniu średniowiecznym, wiele szerszym niż dziś. Hospitale to nie tylko lecznica, ale także — jak jeszcze w 1579 r. określi instrukcja wizytacyjna archidiacona wrocławskiego — „wszystkie miejsca oddane opiece nad bliźnim, gdzie utrzymywani są ubodzy, pielgrzymi, chorzy, niezdolni do pracy, nie mający jedzenia i odzienia, starcy, dzieci biedne pozbawione rodziców, niemowlęta porzucone, trędowaci, zakaźnymi i nieuleczalnymi chorobami obciążeni oraz wszystkie inne politowania godne osoby”<sup>1</sup>.

**SKRÓTY:** APWr — Archiwum Państwowe Miasta Wrocławia i Województwa Wrocławskiego we Wrocławiu. APOp — Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Opolu. AAWr — Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu, CDSil. — Codex diplomaticus Silesiae. Heyne — J. Heyne, Dokumentierte Geschichte des Bisthums und Hochstiftes Breslau, t. I-III, Wrocław 1860-68. BresLUB — Breslauer Urkundenbuch, wyd. G. Korn, Wrocław 1870. Liese — W. Liese, Geschichte der Caritas, I-II, Freiburg 1922. Reicke — S. Reicke, Das deutsche Spital und sein Recht im Mittelalter, W: Kirchenrechtliche Abhandlungen, Heft 111/112, Stuttgart 1932. SR (z podaniem numeru) — Regesten zur schlesischen Geschichte, W: CDSil. tt. VII, XVI, XVIII, XXII, XXIX, XXX. SS. rr. sil. — Scriptorum rerum silesiacarum. Ztschr — Zeitschrift des Vereins fuer Geschichte und Alterthum Schlesiens, Wrocław 1855 nn.

1. Visitationsberichte der Dioezese Breslau, wyd. J. Jungnitz, Wrocław 1902, I, 27.

Terenem objętym opracowaniem jest Śląsk w jego średniowiecznych granicach politycznych. Ramy chronologiczne zaś wyznaczają przełom XII/XIII w., ckrzes z którego doszły pierwsze w pełni wiarogodne wiadomości o istnieniu szpitali na Śląsku, oraz połowa XVI w., kiedy w okresie protestantyzacji szeregu miast śląskich rady miejskie ostatecznie przyjęły zwierzchność i kontrolę nad wszelką działalnością charytatywną, tworząc ze wszystkich funduszów przeznaczonych w jakiegokolwiek formie na rzecz ubogich tzw. Gemein Almuss („kasę” ubogich), z której utrzymywano spisanych uprzednio żebraków i szpitale wyjęte już spod jurysdykcji kościelnej. Wprowadziły ów Gemein Almuss Wrocław (1521), Strzegom (1524), Jawor (1541), Legnica (1552).

Dzieje szpitalnictwa na Śląsku nie były dotąd opracowywane, mimo kilkakrotnych zachęt do podjęcia tego zagadnienia<sup>2</sup>. Zainteresowanie wzbudziło — poza wrocławskimi — kilka zaledwie szpitali z okazji jubileuszowych, szpitale bożogrobców, a nadspodziewanie dużo monografii doczekali się krzyżacy z czerwoną gwiazdą<sup>3</sup>. Innym opracowań brak<sup>4</sup>. W tej sytuacji etapem wstępnym musiało być stworzenie jak najszerszej bazy materiałowej: odnalezienie możliwie wszystkich szpitali i przytułków w średniowieczu istniejących i ułożenie ich „metryk” — kiedy, przez kogo ufundowane i uposażone, jak administrowane. Dotyczy to również kaplic szpitalnych, o których zwykle więcej dochowało się wiadomości. Podjęcie tego rodzaju opracowania syntetycznego stało się możliwe dzięki wielostronnemu rozpracowaniu dziejów Śląska w rywalizacji historiografii polskiej i niemieckiej. Szczególnie liczne monografie miast śląskich, choć mają nierówną wartość naukową, podały dużo źródeł z archiwów miejskich, dziś już nie istniejących, w tłumaczeniach i streszczeniach. Także w wypadku Archiwum Państwowego Miasta Wrocławia i Województwa Wrocławskiego, z racji zaginięcia sporej części materiału dokumentarnego, trzeba było często zadowolnić się regestami drukowanymi w „Ccdex diplomaticus Silesiae” (do 1342 r.) i rękopiśmiennymi w w/w Archiwum. Z kompletnego Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu wykorzystano 32 zespoły, a z Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Opolu 4 zespoły.

Pewną pomocą służyły też najstarsze wizytacje z XVI i XVII w.: kilka razy potwierdzały odnalezione fragmenty z dziejów szpitali, częściej pomagały w ustaleniu wezwania szpitala i kaplicy szpitalnej.

Dla oddania całokształtu szpitalnictwa średniowiecznego dodano „Wykaz szpitali”, gdzie pod nazwami miejscowości ułożonych alfabetycznie zestawiono najważniejsze informacje o szpitalu i kaplicy, gdzie też odnaleźć można szczegóły nie opatrzone przypisami z części pierwszej.

2. Np. G. Stenzel w Ss. rr. sil. II, 32; W. Dersch, Recenzja pracy S. Reicke. Das deutsche Spital und sein Recht im Mittelalter. Ztschr 66: 1932, 341-2.
3. J. Sossalla, Przyczynki do historii krzyżowców z czerwoną gwiazdą. „Nasza Przeszłość” XXIII: 1966, 199-237; K. Eisterl, Beiträge zur Geschichte des Ordens der Kreuzherren mit dem roten Stern von Breslauer Matthiasstift. W: 300 Jahre Matthiasgymnasium zu Breslau. Wrocław 1938, 1-51; inne pozycje: T. Silnicki, Dzieje i ustrój Kościoła katolickiego na Śląsku do końca XIV w., Warszawa 1953, 397.
4. W monografii K. Antosiewicz, Żakon Duchy Św. de Saxia w Polsce. „Nasza Przeszłość” XXIII: 1966, 167-198 szpitale śląskie zostały pominięte.

Przebadanie dziejów szpitalnictwa nie będzie miało bezwątpienia większego wpływu na wypracowany w historiografii obraz średniowiecza śląskiego. Nie jest bowiem szpital instytucją, która w jakiś twórczy sposób uczestniczy w kształtowaniu życia społecznego czy religijnego, jest raczej na jego marginesie, jest przejawem jego wzmaganania się lub zaniku. Może więc co najwyżej dopomóc do ukazania pełniejszego kształtu religijności ludzi średniowiecza. Te dwie rzeczy: dobroczynność i religijność, idą w tej epoce w parze. Nie było opieki społecznej, było tylko dzieło miłosierdzia, stojąc pod natchnieniem dewizy: „res sacra miser”.

## 1. SZPITALA PRZYKLASZTORNE

Początki szpitali na Śląsku związane są z najstarszymi klasztorami benedyktynów, cystersów i kanoników regularnych. Zakony te regułą zobowiązane były do utrzymywania przyklasztornego szpitala obsługiwanego przez braci konwersów. Św. Benedykt mocno podkreślił, że „przede wszystkim należy zaopiekować się chorymi”. Z infirmerii wewnątrzklasztornej i hospicjum zrodziły się hospitale, w którym każdy biedny, chory i żebrak znajdował pomoc i opiekę<sup>5</sup>. Cystersi razem z regułą przejęli też benedyktyńską troskę o biednych, akcentując przede wszystkim opiekę nad przypadkowym ubogim i rozdawnictwo jałmużny<sup>6</sup>.

Czy benedyktyni na Śląsku temu nakazowi reguły pozostali wierni, musi pozostać problemem otwartym, wobec zbyt wczesnego opuszczenia naszego terenu przez zakon. Już ok. 1190 r. w ostatnim i największym zapewne opactwie św. Wincentego pod Wrocławiem zastąpieni zostali przez premonstratensów. Nic dziwnego, że o ich działalności w ogóle wiadomo bardzo niewiele<sup>7</sup>. Charakterystyczne jednak, że mimo to natrafiamy na pewne poszlaki, które mogłyby wskazywać na jakąś działalność szpitalną placówek benedyktyńskich. Ślad pierwszy prowadzi pod Oławę, gdzie pustelnik benedyktyński św. Świrad w latach 1000-1010 miał swój erem. Możliwe, choć niczym nie jest to przypuszczenie uzasadnione, że w jakiś sposób udzielał się chorym i biednym w okolicy, bo napewno akcję ewangelizacyjną prowadził<sup>8</sup>; możliwe też, że do tej tradycji nawiązywał Piotr Włast fundując kościół szpitalny św. Świrada i przekazując go w 1149 r. benedyktynom z Wrocławia. Że był to od początku kościół szpitalny, za tym przemawiałby fakt, że Oława miała już kościół parafialny św. Błażeja, a druga świątynia była osadzie niepotrzebna<sup>9</sup>. Gdy benedyktyni opuścili opactwo wrocławskie, nad szpitalem oławskim rozciągnął zapewne opiekę szpital Ducha Św. z Wrocławia, bo w 1221 r. otrzymał dziesięciny z nowizn oławskich<sup>10</sup>.

5. Reguła św. Ojca Benedykta, wyd. o. Benedykt z Lublina, Poznań 1928. rozdz. LIII; W. Szumowski, Historia medycyny, Warszawa 1961, 101.

6. Liese I, 154-5; L. Dolberg, Die Liebstaetigkeit der Cistercienser in Austeilung der Almosen. „Studien und Mitteilungen aus dem Bened. — und Cisterc. — Orden” XVI: 1895.

7. Por. Silnicki, dz. cyt. 93-6.

8. J. Zathay, Z dziejów kultu św. Idziego w Polsce, „Życie i myśl” 1951 nr IX-X, 300.

9. F. Michael, Die schlesische Kirche und ihr Patronat im Mittelalter. Zgorzelec (1926), 123.

10. SR 246.

Nieco dalej poza przypuszczenia pozwala wyjść drugi ślad benedyktyńskiego szpitala pod Środą, gdzie w XII w. miał istnieć pątniczy kościół NMP pod opieką benedyktynów<sup>11</sup>. Miejsce pątnicze tłumaczyłoby dlaczego tu właśnie spotykamy grupę trędowatych kobiet, którymi zaopiekowała się św. Jadwiga, posyłając regularnie pieniądze, żywność, i odzież<sup>12</sup>. Książę Henryk i Jadwiga pobudowali na nowo kościół i szpital, który w 1349 r. przekazany został benedyktynom. Było już wtedy na Śląsku kilka zakonów szpitalnych. Powierzenie szpitala w Środzie benedyktynom wskazywałoby na jakieś dawne powiązania, lub nawet rozszczenia zakonu pod adresem szpitala, który faktycznie od tego czasu do reformacji pozostawał pod zarządem benedyktyńskiego prepozyta. O związku klasztoru benedyktynek ze szpitalem w Strzegomiu świadczyłoby kupno w 1327 r. 2 łanów lasu: jeden przeznaczony dla klasztoru i szpitala, drugi — oddany pod zarząd rady miejskiej — dla trędowatych. Jest to jednak świadectwo jedyne i niewystarczające. Także szpitala w Lubomierzu, choć zbudowany został „z funduszów klasztoru i staraniem prepozyta” z tamtejszym klaszturem benedyktynek ściśle wiązać nie można, bo klasztor był właścicielem miasta.

Obfitsze wiadomości pozostały po cystersach, którzy więcej mieli klasztorów na Śląsku i którzy swych archiwów strzec mogli do XIX w. Ogólnym potwierdzeniem, że zakon wywiązywał się z obowiązku utrzymania przyklasztornego szpitala, jest dokument fundacyjny szpitala cysterek we Wrocławiu z 1290 r. ks. Henryk zapisując określone majątki na jego budowę i uposażenie żąda, „by z tymże klaszturem związany był szpital, według zwyczaju cysterskiego”<sup>13</sup>. Książę miał chyba w pierwszym rzędzie na uwadze klasztor w Trzebnicy z dużym szpitalem dla chorych i kalek, którzy u grobu św. Jadwigi szukali zdrowia. Początkami szpital ten sięgał r. 1224, gdy klasztor zobowiązał się utrzymywać stale 5 ubogich oraz lat 1236—1243, gdy Jadwiga po śmierci męża osiadła na stałe w Trzebnicy z 13 ubogimi, którzy zawsze jej towarzyszyli dla przypomnienia Chrystusa Pana i 12 apostołów. Szpitalowi przy klasztorze w Lubiążu ks. Henryk w 1203 r. wyznacza osobne uposażenie, a późniejsi książęta kilkakrotnie je powiększali. Opactwo lubiaskie założyło też szpital w Sicinach k. Góry Śl. po inkorporacji w 1424 r. tamtejszego kościoła parafialnego. Dla całokształtu trzeba też wspomnieć zakrojone na szeroką skalę jałmużnictwo w Trzebnicy, Henrykowie<sup>14</sup>, a klasztorowi w Kamieńcu biskup przekazał parafię w Byczynie, by mógł podtrzymać „starożytny zwyczaj cotygodniowego rozdawania hojnych jałmużn biednym, przychodzącym z całej okolicy”<sup>15</sup>. Były to świetne okazje do katechizacji. W Trzebnicy zwyczaj taki wprowadziła św. Jadwiga, o której biograf mówi, że „prostych ludzi, najczęściej biednych, którzy gromadzili się dla otrzymania jałmużny, uczy-

11. Heyne I, 267.

12. Ss. rr. sil. II, 31.

13. Urkunden zur Geschichte des Bistums Breslau im Mittelalter, wyd. G. A. Stenzel, Wrocław 1845, nr 251: „ut eidem monasterio sit annexum, secundum ordinem cisterciensem, hospitale”.

14. A. Bach, Geschichte und Beschreibung des fuersterlichen jungfraeulichen Klosterstiftes Cistercienser — Ordens in Trebnitz, Nysa 1859, 148; Księga Henrykowska, wyd. R. Grodecki, Poznań 1949, 117.

15. CDSil. X, nr 279.

ła sama, lub pilnowała, by czynił to uproszony kapłan, modlitwy, dobrego spowiadania się i w ogóle wszystkiego, co dotyczy dobra duszy"<sup>16</sup>.

Administracja szpitali benedyktyńskich i cysterskich nie była wyodrębniona od opactwa, były to komórki wewnętrznoklasztorne. Zapisy przeznaczone dla szpitala czynione były klasztorowi, lub opatowi<sup>17</sup>. Szafarz klasztoru, a u cystersów hospitalariusz, miał w myśl reguły opiekować się szpitalem: „szafarz o chorych, dzieci, gości i ubogich, ma się z wszelką pieczołowitością troszczyć"<sup>18</sup>. Przy klasztorach żeńskich obowiązek ten ciążył na kustosz, przy czym w bezpośredniej opiece nad mieszkańcami hospicjum wyřęcała go infirmariuszka. Nie były to urzędy tylko honorowe: hospitalariusz, czy infirmariuszka faktycznie o szpital się troszczyli. Dowodem choćby klasztor trzebnicki, gdzie wśród znanych 11 infirmariuszek nie spotykamy ani jednej pochodzącej z rodziny rycerskiej, a było to opactwo o wybitnie feudalnym charakterze: żadnego urzędu nie powierzano kandydatce nieszlacheckiego pochodzenia, a księnią była zawsze Piastówna<sup>19</sup>.

Bez porównania większy jest wkład w rozwój szpitalnictwa kanoników regularnych św. Augustyna. Ze wszystkimi ich placówkami, poza Kłodzkiem, związane były szpitale. Za najstarszy, bo ufundowany współcześnie z opactwem tzn. ok. 1110 r., uchodzi szpital na Sobótce<sup>20</sup>. Przetrwał do czasów sekularyzacji. Z chwilą przeniesienia tego opactwa do Wrocławia na Wyspę Piaskową i tu z inicjatywy opata Witosława, a z fundacji księcia Henryka i Jadwigi w 1214 r. powstał szpital Ducha Św. Również przy klasztorze w Nowogrodzie nad Bobrem, chyba od czasu jego założenia w 1217 r. istniał szpital, bo już w 1221 r. papież zatwierdził darowiznę biskupa przeznaczoną „na przyjmowanie wędrowców i utrzymanie biednych”. Gdy i ten klasztor przeniesiony został pod koniec XIII w. do Żagania, niebawem, w 1303 r. objęli tu kanonicy szpital Ducha Św. Tenże klasztor jeszcze z Nowogrodu w 1222 r. przejął kościół NMP na grodzie w Bytomiu n. Odrą, a pod koniec XIV w. pisze opat żagański o szpitalu w Bytomiu, który jest prepozytura augustianów. Wreszcie w 1340 r. prepozyturą opactwa wrocławskiego stał się szpital św. Jerzego w Oleśnicy. Miało go obsługiwać tylu braci, by mogli tworzyć pełny konwent klasztorny. Nie można też wykluczyć powiązania szpitala w Oleśnie z tamtejszą prepozyturą kanoników. Dzieje jego są jednak mało znane, a szpital pojawia się w dokumentach dopiero w 1533 r.

W administracji szpitale te różnią się od benedyktyńskich i cysterskich tym, że tworzyły prepozytury. Opat klasztoru macierzystego pozostawał razem z konwentem zarządcą szpitala i kaplicy szpitalnej w tym znaczeniu, że reprezentował szpital wo-

16. Ss. rr. sil. II, 29.

17. Np. SR 3238, 4814.

18. Reguła św. O. Benedykta, rozdz. XXXI.

19. M. Strumpf, Beitrage zur Geschichte des Klosters Trobnitz. Wrocław 1936, 9.

20. O fundacji klasztoru Siłnicki, dz. cyt. 103-108 oraz uzupełnienia S. Trawkowskiego. Wprowadzenie zwyczajów arrowezyjskich w wrocławskim klasztorze na Piasku. W: Wieki średnie, Warszawa 1962, 111-116.

bec prawa, układał się o zakres duszpasterstwa szpitalnego z parafią<sup>21</sup>, ale równocześnie delegowany przezeń prepozyt zachowywał pełną samodzielną, gdy szło o sprawy gospodarcze o zarząd wewnętrzny. Miał też szpital wyodrębnione uposażenie nie wcielone do klasztornego. Nieco inaczej wygląda jedynie sprawa szpitala wrocławskiego, który cieszył się dużą autonomią wobec opactwa na Piasku. Wprawdzie uposażenie jego i sam szpital były własnością opactwa<sup>22</sup>, wszelkiego rodzaju kupna, sprzedaż, zamiany dokonywane były w porozumieniu z opatem<sup>23</sup>, ale równocześnie darowizny na rzecz szpitala czynione są prepozytowi szpitalnemu, a nie opatowi<sup>24</sup>, prepozyt sam prowadził sądowe sprawy sporne<sup>25</sup>, a kiedy w okresie wielkiego sporu między Tcmaszem II a księciem Henrykiem IV w 1286 r. biskup stawia warunki ugody, domaga się m. in., by „opat NMP ze swoimi braćmi i prepozyt Ducha Św. podobnie ze swoimi braćmi mogli wrócić do klasztorów swoich i na miejsca swoje”<sup>26</sup>. Wyraźnie więc odróżnione są tu dwa konwenty. Zwraca też uwagę szczegół, że początkowo wszelkie zapisy dotyczą wprost szpitala Ducha Św. bez wymieniania kogokolwiek, od 1264 r. pojawia się prepozyt, działający za zgodą opata, w 1250 r. zaś papież Innocenty IV zatwierdził wszystkie posiadłości i przywileje opactwa na Piasku m. in. szpital Ducha Św. wraz z uposażeniem<sup>27</sup>. Można stąd wysnuć przypuszczenie, że ok. 1250 r. szpital oddany został jakby w dzierżawę zakonowi Ducha Św. po uprzednim zastrzeżeniu praw własności. Dlatego pewnie nie utrzymywał łączności z innymi placówkami tego zakonu na Śląsku, choć tworzyły osobną enklawę, a z drugiej strony cieszy się ten szpital większą niż pozostałe augustiańskie, autonomią.

Ogólnie oceniając wkład klasztorów w szpitalnictwo stwierdzić trzeba, że liczebnie nie był on imponujący, ale szpitale te były, jak się zdaje, najstarsze i tu też trzeba szukać początków medycyny stosowanej, bo infirmariusz klasztorny z reguły miał ukończone jakieś studia medyczne, lub przynajmniej od swego poprzednika uczył się lecznictwa<sup>28</sup>.

## 2. ZAKONY SZPITALNE

Wiek XIII w dziejach szpitalnictwa śląskiego przyniósł nowe zjawiska, które wiązały się z poważnymi przemianami społecznymi i religijnymi: bractwa i zakony szpitalne.

Na Śląsku w ciągu pierwszej połowy XIII w. zostało lokowanych na prawie niemieckim ok. 40 miast, co nie tylko jest wyrazem zaawansowanego rozwoju, ale co przyspiesza dalszy rozkwit rzemiosła i handlu zarówno wewnętrznego, jak i tranzytowego<sup>29</sup>. Najstarsze miasta

21. Np. w Żaganiu: SR 5273, APWr — Rep. 116, nr 574. AAWr V 4 a. rozdz. III; w Oleśnicy.

22. SR 722.

23. Bresl. UB nr 26, nr 46.

24. Bresl. UB nr 48, SR 4722 i 6048.

25. Np. SR 3992.

26. Urkunden zur Gesch. des Bistums Breslau, nr 192, 196, 245.

27. Urkundensammlung zur Geschichte des Fuerstenthums Oels bis zum Aussterben der Piastischen Herzoglinie, wyd. W. Haeusler, Wrocław 1883, 84.

28. Ch. d'Elvert, Geschichte der Heil — und Humanitaetsanstalten in Maehren und oesterreichischen Schlesien, Bern 1858, 51.

29. Historia Śląska (PAN), pod red. K. Maleczyńskiego, Wrocław 1960, I. cz. I, 449, 452.

powstawały wzdłuż dróg handlowych. Przejeżdżającym przez miasto i tu pewnie zatrzymującym się na odpoczynek karawanom kupieckim trzeba było zapewnić minimum wygód i opieki.

Wzrasta liczba ludności, którą powiększają ściągani do kraju przez gospodarnych ksiąząt i biskupów śląskich osadnicy z Zachodu, głównie z najdalej posuniętych w rozwoju cywilizacyjnym prowincji nadreńskich. Ludzie ci, których mniejsze lub większe grupy znajdujemy już w XIII w. we wszystkich miastach Śląska Dolnego i Środkowego, przynoszą swoje zwyczaje, modele instytucji wypracowane na tamtych terenach, nie rezygnują z nich w nowych warunkach, ale zaszczipiają je na kolonizowanej przez siebie ziemi. Chodzi nie tylko o szereg urzędzeń miejskich, czy wiejskich, ale także o urządzenia kościelne, które przyspieszyły normalny rozwój tych organizacji na Śląsku. Towarzyszy temu rozkwit życia religijnego zarówno na skutek reform kościelnych postulowanych na samym początku XIII w. przez arcybiskupa Henryka Kietlicza i przez aktywnych biskupów wrocławskich całego stulecia, reform, które miały podnieść autorytet Kościoła i duchowieństwa oraz jego morale, jak i na skutek bardziej wewnętrznej, specyficznie religijnej działalności wielkich postaci tego okresu: św. Jadwigi, jej synowej księżnej Anny, bł. Czesława. Na ten sam czas przypada wejście na Śląsk zakonów żebraczych, najpierw dominikanów, a kilkanaście lat później franciszkanów, które przewodniczyły ruchowi religijnemu wśród ludzi świeckich pogłębiając i tak religijne piętno zawiązujących się miejskich organizacji zwłaszcza cechowych<sup>30</sup>.

Nowe warunki stwarzały nowe zapotrzebowania. Nie wystarczał szpital choćby największy przy opactwie bardzo luźno tylko z miastem związanym, lub wręcz na pustkowiu położonym. Potrzeba było szpitala — hospicjum przy ważnych przejściach rzecznych i targowiskach, potrzeba było ludzi, którzy poświęciliby się na stałe opiece nad chorymi, jak również takich, którzy umieliby dbać o dobry stan mostu. Ruchy religijne wśród ludzi świeckich na tych właśnie aktualnych potrzebach społecznych skonkretyzowały swe cele, dając początek dużej liczbie najrozmaitszego rodzaju bractw: bracia szpitalni, bracia mostowi, bracia osiedleni na przełęczach górskich, bracia opiekujący się umierającymi i troszczący o pogrzebanie biednych itd.<sup>31</sup>. Ci, dla których zabrakło miejsca w intensywnie rozwijających się zakonach żebraczych, w pierwszym rzędzie chodzi tu o element kobiecy, w tego rodzaju bractwach mogli znaleźć zaspokojenie swej wewnętrznej inklinacji.

O ruchu brackim na Śląsku do końca XV w. nie wiemy, niestety, prawie nic. XV-wieczne są przekazy o istniejących po miastach śląskich (np. Jawor, Środa, Zmigród) „fraternitates pauperum” kierowanych przez mistrza i seniorów<sup>32</sup>. Prowadziły te bractwa przytulki utrzymywane ze składek członków. Administrował nimi zarząd, a problem opieki

30. Por. J. Kłoczowski, *Dominikanie polscy na Śląsku w XIII — XIV w.*, Lublin 1956, 265-7.

31. Por. J. Kłoczowski, *Wspólnoty chrześcijańskie*, Kraków 1964, 240.

32. CDSil. XXXV, 114, 117-119, 121; Heyne II, 516; W. Haessler, *Geschichte des Fuxstenthums Oels bis zum Aussterben der Piastischen Herzogslinie*, Wrocław 1883, 346.

rozwiązywano w ten sposób, że członkowie zobowiązywali się tygodniowo po dwóch odwiedzać szpital<sup>33</sup>. Położenie kilku starych szpitali przy ważnych przejściach rzecznych (np. w Ścinawie n. Odrą w 1209 r. byli przy kościele „fratres inservientes” — szpitalnicy (?), w 1214 we Wrocławiu szpital Duchą Św., w 1223 szpital przy moście nad Nysą Kłodzką w Skorogoszczy w połowie drogi między Opolem a Brzegiem, szpital w Chobieni, nasuwa przypuszczenie, że owi fratres inservientes opiekowali się nie tylko chorymi i wędrowcami, ale czuwali też nad mostem. W wyżej cytowanych przykładach chodzi o braci zakonu Duchą Św.

Bractwa szpitalne laickie w niewielu tylko wypadkach można wyśledzić. Najwyraźniej występuje przy szpitalu dla trędowatych kobiet pod Środą. W 1245 r. papież zapewnia o swej opiece „rektora i osoby wasze i szpital, w którym we wspólnocie żyjecie”. W następnych latach mowa jeszcze o „rektorze i braciach szpitalnych” (1266) oraz o „siostrach trędowatych i prepozycie” (1280), co wskazuje na wspólnotę bracką przypominającą dwukonwentowy klasztor. Podobnego charakteru mieszanego bractwa można domyślać się przy szpitalu w Bolkowie w ostatniej ćwierci XIII w. i pierwszej XIV. Jako jego administratorów znamy „provisores et rectores” (1298), „procuratrix” (1304) i „procuratores” (1311). Okoliczność, że rektor w szpitalu mógł być tylko jeden i że jedynie bractwa nie eksponowały osoby rektora, ale występowały w dokumentach zawsze jako społeczność<sup>34</sup> pozwala przyjąć istnienie bractwa szpitalnego. Także w Prusicach, przy szpitalu zbudowanym ok. 1280 r. istniała „fraternitas” kierowana przez rektora — duchownego, zależna od plebana, któremu była zobowiązana świadczyć przepisaną część z opłat wpisowych i darowizn. Można także przypuszczać istnienie bractw przez kilkanaście lat przy szpitalach w Ziębicach, Świdnicy (św. Michał) i Bolesławcu. Mają one bowiem podobną historię: przez pierwsze lata zarządzane przez rektora i braci (jak o tym wiadomo jednak tylko z przykładu Ziębic) zostały potem przekazane zakonowi krzyżaków z czerwoną gwiazdą. Ten fakt najprościej wytłumaczyć istnieniem pierwotnie bractwa — „rektora i braci”, którzy zdecydowali się przyjąć regułę zakonną. W tym ujęciu szpitale brackie byłyby przygotowaniem drogi dla zakonów szpitalnych. Taki był zresztą naturalny bieg rzeczy i największe zakony szpitalne i szpitalnorycerskie wywodzą się właśnie od skromnych bractw. Czasy ich domeny stanowią w dziejach szpitalnictwa śląskiego dość zwarty okres w latach ok. 1250-1320. Rozwijają się zaś zakony szpitalne nie u boku

33. Akta wizytacji dekanatów Bytomskiego i Pszczyńskiego 1598, wyd. M. Wojtas, Katowice 1938, 114.

34. Reicke II, 32.

35. H. Z wehl, Nachrichten ueber die Armen- und Kranken — Fuersorge des Ordens vom Hospital des hl. Johannes von Jerusalem, Rom 1911; H. Prutz, Kulturgeschichte der Kreuzzuege, Berlin, 1883, 66.

36. Szumowski, Historia medycyny 113/14.

37. Dokumentacja zebrana w Cartulaire général de l'ordre des Hospitaliers de Saint Jean de Jerusalem (1100-1310), wyd. J. Delaville le Roulx, t. I-IV, Paris 1894-1903.

38. Np. w wypadku Grobnik: Cartulaire I, nr 650; Makowa: Cartulaire II, nr 2273; Tyńca Wielkiego: Z. Budkova, Repertorium polskich dokumentów doby piastowskiej, Kraków 1937, I, 117.

miast, które miały swoje potrzeby i dostarczyć mogły materiału ludzkiego, ale za ubogie były na fundowanie szpitali, lecz u boku warstwy rycersko-feudalnej, a przede wszystkim książąt.

Zakonem, który swoimi statutami i organizacją wywarł mocny wpływ na szpitalnictwo średniowieczne byli joannici zwani też po prostu szpitalnikami, bractwo szpitalne, potem zakon rycersko-szpitalny początkami sięgający XI w. i hospicjum św. Jana Chrzciciela w Jeruzolimie. Ogromny ten szpital, którego regulamin szczegółowo przepisywał warunki, jakie chorym należy stworzyć (odległość między łózkami, 3-4 lekarzy, oddziały dla poszczególnych grup chorych)<sup>35</sup> był wspaniałym osiągnięciem myśli medycznej powstałym nie bez wpływu świetnie postawionych w X-XII w. szpitali arabskich<sup>36</sup>. Na Śląsku jednakże działalność joannitów, o ile znamy ją z dokumentów, jest bardzo nikła<sup>37</sup>. Wprawdzie darczyńcy zakonu często powołują się na jego działalność charytatywną, ale wyraźnie chodzi tu o szpital w Jeruzolimie, lub później na w. Rhodos, a nie o szpitale śląskie<sup>38</sup>. Mimo istniejących ok. 20 komend joannickich na Śląsku, wzmianki o szpitalach napotykaemy tylko w związku z kilkoma. Jest jeszcze trudność dodatkowa: nazywanie przez dokumenty domu mieszkalnego joannitów — szpitalników *hospitale*, a więc nazwą używaną na określenie szpitala. Za niewątpliwie przez joannitów administrowane można uznać zaledwie dwa szpitale: w Głubczycach i Opawie. W obydwu wypadkach joannici zostali powołani jako zakon szpitalny do istniejących już, ufundowanych przez książąt, szpitali. Głubczycki objęli w 1283 r., opawski w 1359 r. obydwoma zarządzali do czasów reformacji. Niewątpliwym jest związek zakonu od 1328 r. przez kilkadziesiąt conajmniej lat, ze szpitalem wrocławskim Bożego Ciała. Ustalenie w 1337 r. szczegółowego menu i wymagań co do ubioru pensjonariuszy<sup>39</sup> wskazywałoby na regulamin jerozolimski jako wzorcowy przy urządzaniu szpitala. O szpitalu przy komturii w Kłodzku mówi tylko jeden dokument z 1275 r.: biskup pozwala joannitom na erekcję kaplicy przy ich szpitalu. Podobnie w Złotoryji: w 1329 r. miasto przyznaje immunitet posiadłościom joannitów, także ich szpitalowi. O ile związek komendy kłodzkiej ze szpitalem, przynajmniej w początkach jej istnienia jest prawdopodobny, o tyle w wypadku Złotoryji wydaje się, że *hospitale* oznacza tu raczej dom mieszkalny zakonników. Nie są potwierdzone dokumentarnie wzmianki kronikarskie o szpitalach joannickich w Strzegomiu czy Koźlu, a o szpitalach przy pozostałych ich placówkach brak jakichkolwiek danych, bo nie można do zakonnych zakwalifikować szpitala w Oleśnicy Małej zbudowanego w XV w. dla mieszkańców tego sporego klucza dóbr joannickich. Wydaje się więc, że joannici nie wnieśli nic twórczego, żadnej inicjatywy w rozwój szpitalnictwa na Śląsku, bo nie to było celem ich osiedlenia się tutaj. Nastawieni byli od początku na pracę duszpasterską, która do reformacji była ich głównym polem pracy<sup>40</sup>.

39. SR 5948.

40. Mówią o tym liczne kościoły parafialne: Tyniec Wielki: Strzegom, Kłodzko, Maków, Oleśnica Mała (Michael, Die schlesische Kirche u. ihre Patronat, 119, 138, 105, 165, 124), Głubczyce, Złotoryja, Brzeg, Koźle (H. Neuling, Schlesiens Kirchorte und ihre kirchlichen Stiftungen bis zum Ausgange des Mittelalters. Wrocław 1902, 164, 75, 33, 135). Mieli patronat kościołów w Rusko-

Związali się natomiast silnie ze szpitalnictwem na Śląsku kanonicy regularni stróże grobu jerozolimskiego (krzyżacy z podwójnym czerwonym krzyżem, lub bożogrobcy, lub miechowici, od najstarszego w Polsce klasztoru założonego w 1163 r. w Miechowie)<sup>41</sup>. Ze wszystkimi ich placówkami na Śląsku od początku połączone były szpitale, mimo to, że nie szpitalnictwo było pierwszym celem zakonu. Założeni w 1114 r. jako kapituła przy bazylice Grobu Zbawiciela w Jerozolimie, poprzez Miechów przeszczepieni zostali na Śląsk, gdzie powierzono im w latach 1239-1319 pięć szpitali: dwa fundacji biskupiej (Nysa, Dzierżoniów), dwa książęcej (Bytom, Racibórz) i jeden rycersko-feudalnej (Ząbkowice). Utrzymał je zakon do czasów reformacji. Do połowy XIV w. wszystkie szpitale podlegały prepozytowi w Miechowie, ok. 1335 r. nastąpiła separacja 4 klasztorów diecezji wrocławskiej (poza Bytomiem). Odtąd wykonywał nad nimi zwierzchnictwo prepozyt nyski, mając prawo mianowania proboszczów dla Raciborza, Dzierżoniowa i Ząbkowic. Prawo to wynikało stąd, że już w dokumentach fundacyjnych tych szpitali, a więc jeszcze przed oderwaniem się Nysy od Miechowa, zostały one „inkorporowane i oddane wyższemu zakonu w Nysie” (jak w dokumencie raciborskim), lub przyznane im zostało „prawo patronatu z wszelką zwierzchnością” (jak w dokumencie ząbkowickim). Były to więc w zasadzie filie, do których delegowano prepozyta i kilku braci. Zbyt szczupłe uposażenie nie pozwalało na utrzymanie pełnego konwentu tzn. prepozyta i 12 braci. Nie było też ścisłego rozgraniczenia między uposażeniem konwentu, a uposażeniem szpitala (np. w Bytomiu prepozyt z ogólnych dochodów sam wydzielał część dla szpitala, ale „non ex obligatione”)<sup>42</sup>. Stąd pokusa przejęcia funduszy dla samego klasztoru, powiększenia konwentu zakonnego kosztem szpitala. Skłaniało do tego mocne angażowanie się w duszpasterstwie, zgodne zresztą z kanoniczną regułą bożogrobców. Wzmogło te inklinacje związanie parafii ze szpitalami w Bytomiu i Raciborzu. Konwent zaczynał przerastać instytucję dobroczynną ograniczając wydatki na jej cele, a to przynosiło na przełomie XV/XVI w. kryzys szpitali bożogrobców.

Dzieje zakonu szpitalnego krzyżaków z czerwoną gwiazdą były przedmiotem wyjątkowo licznych opracowań. Podkreślono w nich charakterystyczną ewolucję tego zakonu na przestrzeni kilku wieków: od bractwa szpitalnego laickiego, które zawiązało się przy szpitalu w Pradze, ufundowanym przez księżnę bł. Agnieszkę w latach 1233/4, przez zakon szpitalny, który coraz bardziej klerykalizował się, porzucając na rzecz duszpasterstwa swój cel pierwotny, do zakonu rycerskiego zatrudnionego częściowo w duszpasterstwie (w. XVII). Ewolucję tę ułat-

wie, Turowie (Michael, j. w. 139, 100), Kościerzycach (Neuling, j. w. 202) oraz kilka własnych kościołów wokół Oleśnicy Małej (Eistert, Beitrage zur Geschichte des Ordens der Kreuzherren mit dem roten Stern, 35). Obsługiwane były przez kapłanów zakonnych (por. w zestawieniu SR 5494 i 5580 oraz analogie na terenie Czech: Inquisitio Domorum Hospitalis s. Johannis Hierosolimitani per Pragensem Archidioecesis facta anno 1373, wyd. V. Novotny, „Historický Archiv České Akademie Cisare Frantiska Josefa pro vedy, slovenost a umeni v Praze”, číslo 19, Praha 1901).

41. M. Tobiasz, Bożogrobcy w Miechowie, „Nasza Przeszłość” XVII: 1963, 5-60; Silnicki, Dzieje i ustrój Kościoła kat., 125.

42. Akta wizytacji dekanatów Bytomskiego i Pszczyńskiego, 70.

wiał fakt, że od samego początku bractwo szpitalne było mieszane: byli bracia i siostry, które wycofujących się później w szeregi kapłańskie zakonników łatwo mogły zastąpić w szpitalu. Nadanie od początku takiej struktury zakonowi dyktowała zaś konieczność życiowa — przeznaczenie szpitali krzyżaków dla wszystkich: mężczyzn, kobiet, dzieci, podrzutków, chorych, biednych i starców. Siostry nosiły ten sam strój co zakonnice i żyły według reguły św. Augustyna. Przy każdym szpitalu miało ich być co najmniej trzy. Mieszkały w osobnym domu. Stwierdzono jednak widocznie jakieś zagrożenia, kiedy statut z 1292 r. zabronił przyjmowania nowych kandydatek. Szpitale śląskie temu się jednak nie podporządkowały. Jeszcze w 1400 r. spotykamy „sorores” we Wrocławiu, w 1359 w Legnicy, w 1297 w Świdnicy<sup>43</sup>. Na ich czele stała „mistrzynie lub zawiadowczynie”. Całością kierował komtur — mistrz, którego stałą radę tworzyli 4 bracia „seniores seu provisores”. Zakonnicy dla lepszego usługiwania chorym mieli być laikami, odnośnie do mistrza zastrzeżone było to statutami. Dopiero w 2. połowie XV w. przepis ten został złamany: w 1483 r. po śmierci „magistri et pastoris” wybrano „fr. Andream in sacerdotali ordine constitutum”<sup>44</sup>. Sprawy samego szpitala zlecone były mistrzowi szpitalnemu. W gospodarowaniu majątkami wzorowano się na innych zakonach: jeden z braci obejmował administrację nad daną posiadłością (procurator, administrator bonorum), miał tam swój dom, często kaplicę, gromadził daniny i odprowadzał do domu szpitalnego<sup>45</sup>. Bogate uposażenie zakonu pomogło emancypacji spod zwierzchnictwa Pragi. Już w 1316 r. mistrz wrocławski tytułował się „praepceptor generalis per Slesiam et Poloniam”<sup>46</sup>.

Pierwszy szpital krzyżaków z czerwoną gwiazdą na Śląsku powstał we Wrocławiu (św. Elżbieta). Fundatorką w latach 1242/5 była księżna Anna, która tenże szpital w 1253 przekazała zakonowi: „braciom i siostram reguły św. Augustyna”. Potem objęły kolejno trzy wspomniane już wyżej szpitale: Bolesławiec (ok. 1260), gdzie w związku z tym księżę Konrad czyni szereg darowizn, Ziębice (1282) i Świdnicę (1283), wreszcie w 1288 r. szpital w Legnicy. Ten szybki, w ciągu 35 lat, rozwój zakonu i nagle jego zahamowanie (już w 1347 r. zrezygnowali ze szpitala w Świdnicy, a w 1417 w Legnicy) świadczy o wyjątkowo ścisłym powiązaniu z księżętami wrocławskimi: siostra założycielki — księżna Anna sprowadziła krzyżaków do Wrocławia, jej syn Konrad ma widoczny wkład w objęcie szpitala w Bolesławcu, a wnuk Henryk IV przekażił trzy dalsze i ostatnie szpitale. Dopiero w XVI w. zakon jakby ożył. Samodzielnie już otworzył szpital scholarów w Legnicy, przekształcony potem w szpital ogólny, a w 1502 r. pobudowano we Wrocławiu nowe hospicjum dla starców<sup>47</sup>. O pozytywnym wkładzie w rozwój szpitalnictwa świadczy stworzenie przy szpitalu wrocławskim kilku oddziałów dla zakaźnie chorych umieszczanych w małych domkach wzniesionych

43. APWr — Rep. 66, nr 181 i 188; SR 2481.

44. APWr — Rep. 66, nr 683.

45. P. Dittrich, Die Kreuzherren im Fuerstentum Breslau, Ztschr 43: 1911, 205; Tenże, Die Kreuzherren im Landkreise Breslau, Ztschr 46: 1912, 129.

46. Ss. rr. sil. II, 306-7 przyp.

47. Eistert, Beitrage j. w. 33.

obok głównego budynku<sup>48</sup>. Przerzedzenie szeregów duchowieństwa parafialnego w okresie reformacji przyspieszyło w zakonie proces klerikalizacji i zaniechanie szpitalnictwa.

Podobna jak krzyżaków z czerwoną gwiazdą była geneza zakonu szpitalnego Ducha Św. Papież Innocenty III w 1198 r. zatwierdził jako zakon z regułą św. Augustyna bractwo przy szpitalu Ducha Św. w Montpellier związane w 2. połowie XII w. Dzięki poparciu tegoż papieża i założeniu szpitali doskonale zorganizowanych w przodujących ośrodkach miejskich Europy Zachodniej, przede wszystkim w samym Rzymie, zakon ogromnie się rozwinął. Przy końcu XIV w. we Francji miał 400 szpitali, we Włoszech 280, Hiszpanii 130, w Niemczech 37<sup>49</sup>. Na ziemiach polskich liczba ich placówek była o wiele skromniejsza<sup>50</sup>. Dokumentacja, w przeciwieństwie do zakonu poprzedniego bardzo szczupła, wykazuje istnienie zaledwie czterech szpitali na Śląsku przynależnych poza wszelką wątpliwość do braci zakonu Ducha Św. Powstały w latach 1280-1319. Najstarszym jest szpital Ducha Św. w Ścinawie, o którym pierwsza bezsporna wiadomość pochodzi z 1282 r. Była to fundacja książęca. Filią ścinawskiego był szpital w Chobieni, o którym najstarsza wzmianka doszła z 1454 r., ale który był najprawdopodobniej wiele starszy ze względu na położenie przy uczęszczanym przejściu przez Odrę. Za czasów biskupa Henryka z Wierzbna (1302-1319) ze składek wiernych i pomocy biskupa powstały szpitale Ducha Św. w Głogowie i Lubiniu. Na istnienie placówek zakonu w Głogówku i Rudnej koło Głogowa wskazują tylko pojedyncze, niedostatecznie sprecyzowane wzmianki.

Skupienie szpitali duchaków między Głogowem a Ścinawą (Lubiń, Chobienia, Rudna?) miało zapewne wpływ na utworzenie osobnej enklawy śląskiej z siedzibą w Ścinawie w 1316 r. Obok Ścinawy tylko Głogów miał pełny konwent liczący ok. 10 członków z mistrzem lub przeorem na czele. Dlatego te dwa ośrodki wiodły ze sobą na przełomie XV/XVI w. spory jurysdykcyjne, kończone niejeden raz kumulowaniem urzędu mistrza w obydwu szpitalach<sup>51</sup>. Zakon Ducha Św. był w zasadzie dwukonwentowy (bracia i siostry). Nie spotykamy jednak przy szpitalach śląskich sióstr, możliwe, że zastąpiła je „służba utrzymywana na potrzeby szpitala i braci”, o której mówi dokument z początku XIV w.<sup>52</sup>. W ciągu XV w. duchacy wypuszczają z rąk administrację in temporalibus, przejęli ją urzędnicy miejscy: w Głogowie ok. 1400 r., w Lubiniu ok. 1440, w Ścinawie przed 1473 r., aczkolwiek szpitale pozostały własnością zakonu. Przeszły razem z uposażeniem na własność miasta dopiero w okresie reformacji. Wyniknęła przy tym kwestia podziału mienia między szpital a konwent. W wypadku Głogowa sprawa oparła się o sąd w Magdeburgu. Na podstawie jego orzeczenia zarówno wszystkie zabudowania, jak i uposażenie przekazali szpitalowi. W Ścinawie natomiast nastąpił podział mienia w 1520 r., a ok. 1532 książę dokonał se-

48. Dittrich, Die Kreuzherren im Fuerstentum Breslau, 207.

49. Liese II, 15-23; Reicke I, 168-182; G. Schnuerer, Kirche und Kultur im Mittelalter, Paderborn 1929, II, 461-3.

50. Antosiewicz, Zakon Ducha Św. w Polsce, j. w.

51. Np. CDSil. XXVIII, 151; AAWr — dok. wikariuszy katedralnych: 16 V 1513; APWr — Rep. 132 c. nr 566.

52. CDSil. V, s. 188, nr 76.

kularyzacji zakonu. Ratuując się przed tą ostatecznością na początku XVI w. rozpoczęli duchacy na wielką skalę zakrojoną akcją kwest po kościołach parafialnych na Śląsku i ziemiach sąsiednich, z czym związane było przyjmowanie „do najświętszego i apostołskiego bractwa Duchy Św.”<sup>53</sup>. Nie zdołał jednak żaden konwent przetrwać reformacji.

Również francuskiego pochodzenia jest zakon szpitalny św. Antoniego<sup>54</sup>. Rozwinał się z bractwa przy szpitalu benedyktyńskim w La Motte des bois koło Vienne. Złożenie w XI w. w tamtejszym kościele parafialnym relikwii św. Antoniego Pustelnika uczyniło zeń uczęszczane miejsce pielgrzymkowe, a bractwu przyniosło pomyślne warunki rozwoju. Z końcem XIII w. uzyskało ono zatwierdzenie papieskie jako kongregacja kanoników reguły św. Augustyna. W XIV w. liczył zakon kilka tysięcy członków. Ośrodkiem najsilniejszym na wschód od Renu była Hesja, od której zależny był zakon na Śląsku w XVI w.<sup>55</sup>. Miał tu od początku XIV w. szpital św. Antoniego w Brzegu zbudowany z ofiar zbieranych w całej diecezji wrocławskiej. Pierwsi bracia szpitalni przybyli prawdopodobnie z Czech, o czym świadczyłaby protekcja króla czeskiego<sup>56</sup>. Jest też możliwe istnienie drugiego szpitala antonitów na Śląsku — Duchy Św. w Nysie. Mianowicie proboszcz parafii nyskiej w swej kronice spisanej przy końcu XVII w. wspomina o „kaplicy Duchy Św. i braciach św. Antoniego, o których nie wiem co by byli za jedni”. Widocznie reformacja, jak położyła kres szpitalowi w Brzegu, tak zatarła i pamięć po placówce w Nysie.

W sumie zakony szpitalne miały w pierwszej połowie XIV w. na Śląsku ok. 20-25 szpitali przeważnie w większych ośrodkach miejskich. Uchwycić można pewne różnice w powiązaniach społecznych: o ile joannicy, bożogrobcy i krzyżacy bardzo ściśle związani byli z książętami i rycerstwem, duchacy i antonicy mocniej tkwili w społeczeństwie miejskim: tu szukali drogą kolekt fundatorów swych szpitali, do ofiarności mieszkańców miast i wsi odwoływać się będą w razie zagrożenia bytu szpitala czy zakonu. Te też szpitale najłatwiej zostały przejęte przez miasta, a z chwilą protestantyzacji ośrodków miejskich konwenty zakonne uległy rozkładowi.

### 3. SZPITALNE BISKUPIE

Obok szpitali zakonnych istniały już w XII/XIII w. biskupie prepozytury szpitalne ufundowane przez biskupa, lub przekazane administracji kościelnej, gdzie zarząd zarówno w sprawach uposażenia, jak i nad kaplicą ze szpitalem związaną, sprawował duchowny — prepozyt

53. W 1500 r. król Władysław zakazał im zbierania jałmużn na terenie Łużyc, wobec czego proszą o pozwolenie ks. brandenburskiego (APWr — m. Lubań 2249, nr 139 i 140). Bp Jan Turzo (1506-1520) apeluje do duchowieństwa diecezji wrocławskiej o ofiarność na rzecz zakonu (AAWr — dok. w układzie chronologicznym: 1506, por. też K. Wutke, Schlesier als Mitglieder der Heiliggeist — Bruderschaft 1478-1520, „Schlesische Geschichtsblätter” 1926, 57).

54. Liese II, 10-15; Reicke I, 156-166; Schnuerer, dz. cyt. II, 459.

55. CDSil. IX, nr 1227.

56. Np. przekazanie przez króla patronatu kościoła parafialnego w Środzie: A. Wagner, Schlesisches aus dem vatikanischen Archiv, Ztschr 25: 1891, 304.

przez biskupa zamianowany. Szpital tego typu sięga tradycją Kościoła starożytnego. Na Wschodzie w IV w. za Juliana Apostaty każda gmina miała domy opieki dla biednych i obcych (ptochium i xenodochium), którymi zarządzał biskup. Utrzymywane były z części ofiar składanych przez wiernych przy ołtarzu. Personel tych szpitali, powoływany przez biskupa (tzw. w Aleksandrii parabolani), zaliczany był do kleru niższego. W Italii ta instytucjonalna opieka nad biednymi i chorymi nabiera rozmachu od końca VI w., od Grzegorza Wielkiego. Również w Galii w VI-IX w. liczne syndy nakazywały biskupom opiekę nad ubogimi ich okręgów kościelnych. Pod koniec VI w. zaczęto wciągać biednych danej parafii na listy — matriculae. Otrzymywali oni stałe wsparcie i mogli u wejścia do kościoła prosić o jałmużnę. Budowano też dla nich przykościelne przytulki, które od owych list zwano matriculae. Te urządzenia z okręgami kościelnymi związane oraz szpitale benedyktyńskie stanowiły podstawę dla reform Karola Wielkiego i kapitularzy akwizgrańskiego z 816 r. Zobowiązał on ponownie wszystkich biskupów oraz położonych kościołów, przy których było liczniejsze duchowieństwo, aby przygotowali jakieś pomieszczenie dla ubogich i przeznaczyli na jego utrzymanie dziesiątą część swoich dochodów. Tu skupiła się cała opieka społeczna wczesnego średniowiecza. Zdarzały się w krajach irańskich czy włoskich w IX-XI w. fundacje ludzi świeckich oddane potem w zarząd kościelny, lub administrowane samodzielnie, ale należą one do wyjątków. Również w Niemczech w XI w. opieka nad ubogimi skupiła się przy szpitalach, związanych ze stolicami biskupimi i bogatszymi parafiami.

Prawo rzymskie, a potem karolińskie nie kwestionowało wyłączności kompetencji Kościoła w opiece nad ubogimi. Kościół był tu inicjatorem i przez całe średniowiecze wszystkie instytucje dobroczynne traktowane jak instytucje kościelne cieszyły się tymi samymi przywilejami<sup>57</sup>

Taka była sytuacja szpitalnictwa w chrześcijańskiej Europie w chwili, gdy w orbitę jej oddziaływania weszła Polska. Nic dziwnego, że autor najpoważniejszego opracowania dziejów miłosierdzia — Leon Lallemand — stwierdza, że także w Polsce z chwilą, gdy pod koniec X w. weszła w kontakt z krajami chrześcijańskimi, przy kościołach kler skoncentrował opiekę nad biednymi i chorymi<sup>58</sup>. Pozostaje jeszcze twierdzenie to uzasadnić. Byłoby to nie trudne, gdyby synody średniowieczne, lub choćby uchwały kapituł, problem szpitalnictwa poruszały. Tymczasem nie znajdujemy w nich żadnej wzmianki na ten

57. L. Lallemand, *Histoire de la charité*, I-IV, Paris 1902-1912, t. III: *Le moyen age*, 50-57; M. Riquet, *La Charité du Christ en action*. Paris 1961, 53-60, 79-80; P. Alberdingk — Thijm, *Geschichte der Wohltätigkeitsanstalten in Belgien*, Freiburg 1887, 116-117; B. Ratzinger, *Geschichte der kirchlichen Armenpflege*, Freiburg 1884, 258; Reicke I, 14-15. 27; A. Hauck, *Wohltätigkeitsanstalten*, W: *Realencyklopedie fuer protestantische Theologie und Kirche*, t. XXI, Leipzig 1908, 435-447.

58. Lallemand, j. w. III, 40. Podobnie J. Łukasiewicz, *Krótki opis historyczny kościołów parochialnych, kościółków, kaplic, klasztorów, szkółek parochialnych, szpitali innych zakładów dobroczynnych w dawnej diecezji poznańskiej*, Poznań 1858, I, LVIII.

temat<sup>59</sup>, a najstarsze ufundowane przez biskupów szpitale polskie powierzone zostały zakonom<sup>60</sup>.

Na Śląsku natrafiamy na istnienie, lub przynajmniej ślady szpitali przy kościołach kolegiackich, ale dopiero w XV w. Jedynie przy katedrze wrocławskiej już w XII w. przypuścić można z dużym prawdopodobieństwem istnienie szpitala przy kościółku św. Idziego, o kilka dosłownie metrów od samej katedry. Wskazuje na to szereg przesłanek: 1) kościół św. Idziego powstał za czasów bpa Waltera (1149-69), który był pierwszym reformatorem Kościoła na Śląsku w duchu idei gregoriańskich. Zorganizował m. in. życie wspólne kleru katedralnego, co w tym okresie pozostawało w ścisłym związku z uaktywnieniem działalności charytatywnej w myśl kapitułarzy pokarolińskich; 2) w szeregu miast biskupich, istniejące przy katedrach kościoły św. Idziego połączone były ze szpitalami (np. Bamberg, Wuerzburg, Passawa)<sup>61</sup>, we Włoszech kościoły św. Idziego były najważniejsze kościołami szpitalnymi, a co najbardziej znamienne: szpital przykatedralny z kościołem św. Idziego istniał w rodzimej diecezji bpa Waltera — Leodium; 3) przy późniejszej kolegiacie św. Idziego przez całe wieki pozostawał obowiązek zaopatrywania chorych, mimo wielokrotnie ponawianych prób obciążenia nim wikarych katedralnych. Najpierw bp Henryk w 1306 i 1314 r., potem sobór w Konstancji zgodnie rozstrzygnęli „ut aegidiani infirmorum curam in toto summo habent”<sup>62</sup>. Natomiast powiązania z kapitułą wrocławską katedralną wykazuje szpital św. Łazarza przy parafii św. Maurycego we Wrocławiu. Kościół św. Maurycego, a prawdopodobnie i szpital, zbudowany został przez biskupa; on uposażał go dziesięcinami<sup>63</sup>. W 1312 r. na mocy układu z miastem dopuszczeni doń zostali też chorzy z poza Ostrowia Tumskiego<sup>64</sup>. Patronat i cały teren parafii należał do prałata archidiakona, a jeden z kanoników wykonywał okresami zarząd nad uposażeniem szpitala<sup>65</sup>. Szpital przy kolegiacie w Głogowie (Św. Krzyża) ufundowany został późno — w 1435 r. przez jednego z kanoników i był przez kapitułę administrowany. Podobnie szpital dla scholarów w Brzegu.

W XIV i XV w. spotykamy cały szereg szpitali administrowanych przez prepozytów (np. Brzeg, Jelenia Góra, Strzelin, Bystrzyca, Chojnów, Cieszyn, Frysztat, Gliwice, Góra, Opole, Pyskowice, Prusice,

59. W. Męczkowski, Szpitale dawnej Rzeczypospolitej w uchwałach synodów polskich, Poznań 1936 (odbitka z „Archiwum Historji i Filozofji medycyny” t. 15: 1935); J. S. Pelczar, Zarys dziejów miłosierdzia w Kościele katolickim, Kraków 1916, 79.

60. Np. arcybp Jarosław w 1152 przy klasztorze cystersów w Jędrzejowie, bp Radwan ok. 1187 dla joannitów w Poznaniu, bp Iwo w 1220 dla duchaków.

61. Z. They, Z dziejów kultu św. Idziego, 286, 279 sugeruje istnienie szpitala wrocławskiego; Reicke I, 34-35, 39.

62. AAWr — kolegiata św. Krzyża: 29 V 1416; B. Panzram, Die Archidiakonsurkunde v. 30. IX 1262 eine Fälschung aus dem Seelsorgsstreit auf der Breslauer Dominsel im Anfang des XIV. Jhds, „Archiv fuer schlesische Kirchengeschichte” I: 1936, 1-14.

63. Hevne II, 540 przyp.

64. J. Ebers, Das Armenwesen der Stadt Breslau nach seiner fruheren u. gegenwaertigen Verfassung dargestellt. Wrocław. 1828, 5.

65. AAWr — kolegiata św. Krzyża: 4 III 1584.

66. Historia Śląska (PAN), I, cz. 449-453, 473-477

Strumień, Świdnica św. Jan, Złotoryja św. Jodok). W XV w. szpitale te były już powszechnie pod patronatem miast. Prawo patronatu najczęściej płynęło z ufundowania szpitala przez jednego z mieszczan i powierzenia go pieczy rady miejskiej. Nierzadkie były i powody inne: brak kapłanów, czy niedopełnianie obowiązków przez prepozyta. Np. szpitalem Ducha Św. w Brzegu w XIII w. zarządzał „tam in temporalibus, quam in spiritualibus” prepozyt mianowany przez biskupa. W początkach XIV w. ze względu na jego nadużycia biskup przekazał patronat radzie miejskiej, która ma jednak kłopoty ze znalezieniem odpowiedniego kandydata i wreszcie zwróca administrację, za zgodą biskupa prowizorom. Podobnie w Bolkowie: w 1298 r. biskup zatwierdzając fundację szpitala zgodził się, by jako „gratia specialis” miał on własnego kapłana wybieranego przez bractwo. Z chwilą, gdy ono się rozpadło, prawo prezentowania prepozyta przeszło zapewne na radę miejską, a około połowy XIV w. prepozyt „ze względu na brak kapłanów”, za zgodą oficjała przekazał szpital ze wszystkimi dochodami radzie miejskiej. W Strzelinie, gdzie również na skutek nadużyć prepozyta, biskup w 1351 r. przyznał radzie miejskiej prawo patronatu, trudności zostały przełamane. W Jeleniej Górze, w szpitalu Bożego Ciała, w analogicznej sytuacji postanowiono, że prepozytem reprezentowanym odtąd przez plebana i radę, ma być zawsze jeden z wikarych kościoła parafialnego. Patronat rady miejskiej nie ograniczał się w większości wypadków do prawa prezentowania, wyznaczała ona też witykusów — prowizorów, których obowiązkiem było czuwać nad nieruchomościami szpitala, zabiegać o dzierżawców pól szpitalnych, gromadzić czynsze szpitalowi należne, by przekazać je do dyspozycji prepozyta, jako właściwego rządcy. Prepozyt miał przy szpitalu swój dom, czasem z obejściem, lub nawet mieszkał na pięttrze budynku szpitalnego, a wynagrodzenie stanowiła zwykle fundacja związana z ołtarzem kaplicy szpitalnej. Odpowiedzialny był prepozyt za gospodarowania funduszami szpitalnymi wobec rady miejskiej, jako patrona.

#### 4. SZPITALE MIEJSKIE

Administracja tego typu szpitala w wielu wypadkach nie różniła się od prepozytury szpitalnej. Chodziło tylko o stan prawny: w wypadku prepozytury, zarząd zarówno w sprawach doczesnych jak i duchowych spoczywał w ręku duchownego mianowanego przez biskupa, w wypadku szpitala miejskiego zarząd tylko w sprawach doczesnych pełnił urzędnik świecki, ale także bardzo często duchowny, mianowany przez radę miejską, która zwykle zabiegała też dlań o altarie w kaplicy szpitalnej. W praktyce więc w takich sytuacjach trudno odróżnić szpital biskupi — prepozyturę, której patronat spoczywał w ręku miasta, od szpitala miejskiego.

Formacja tego typu wypracowana została w miastach Europy Zach. w ciągu XIII w. i niewątpliwie osadnicy niemieccy przyspieszyli jej pojawienie się na Śląsku. Mogła się tu jednak przysiać dopiero wtedy, gdy miasta zyskały pewną samodzielność, gdy nastąpiła pewna stabilizacja życia miejskiego. Lokacje miast śląskich, niemal wszystkich, w ciągu XIII w. stanowiły początek i podstawę prawną dla rozwoju osady. Rychło też lokowane miasta rozpoczynają starania o uzyskanie możli-

wie wielu przywilejów, aż do pełnej samodzielności. Chodziło zwłaszcza o przywilej rady miejskiej, która reprezentowałaby interesy miasta. Przywilej własnej rady uzyskują miasta śląskie zasadniczo w ciągu pierwszej połowy XIV w.<sup>66</sup>. Jak silny wpływ to ukształtowanie się komun miejskich wywarło na rozwój szpitalnictwa — nie tylko ilościowy, ale także odnośnie do formacji szpitala — świadczy statystyka: ze znanych przed 1250 r. ok. 15 szpitali wszystkie są zarządu kościelnego; w latach 1250-1300 pojawia się ok. 20 nowych szpitali, z których co najwyżej 4 okresowo lub stale zarządzane były przez laików — mieszkańców miasta; następne 50-lecie 1300-1350 przynosi ok. 30 szpitali, z których już tylko ok. 10 było czysto kościelnego zarządu, a równocześnie miasta przejęły pierwsze szpitale po bractwach i zakonach szpitalnych; z okresu 1350-1400 na 20 dalszych szpitali ok. 5 uznać można za zakonne lub prepozytury; wśród pozostałych do czasów reformacji ok. 60 szpitali bez udziału czynnika miejskiego zarządzanych było najwyżej 5. Nie był to regres szpitalnictwa kościelnego, był to raczej owoc bogacenia się miast, których pojedynczych mieszkańców stać na ufundowanie szpitala i skutek wypracowania sposobu administrowania nim.

Pierwsze szpitale zarządzane samodzielnie przez laików spotykamy już w ostatniej ćwierci XIII w. Próby te zakończyły się jednak niepowodzeniem. Np. w szpitalu Ducha Św. w Żaganiu, założonym przed 1284 r. „troszczyli się o ubogich layci, civium videlicet aliqui”, ale już w 1303 przekazany został augustianom. W Jaworze w 1300 r. prokuratorem szpitala był piekarz, ale widać ciągle borykanie się z trudnościami materialnymi, co jeszcze przed 1340 r. doprowadziło do upadku szpitala. Stopniowo jednak wypracowuje się pewien system, co zwiadczać trzeba z ogólną ok. połowy XIV w. dążnością miast do rozciągnięcia kontroli nad wszystkimi instytucjami kościelnymi: parafiami, które otrzymywały witykusów, jako zarządców z ramienia rady miejskiej „fabryki” kościoła, klasztorami, którym miasto określa limit kandydatów i których majątkiem chce gospodarzyć oraz szpitalami, które chce uniezależnić od przewagi jurysdykcji kościelnej poprzez zachowanie samodzielnej administracji w szpitalach nowych i zyskanie wpływu na gospodarkę szpitali dawnych oddanych w zarząd zakonem czy prepozytom<sup>67</sup>. Omówienie procesu komunalizacji szpitalnictwa musi tu być pominięte; porzucić trzeba na stwierdzeniu, że od końca XIV w. do czasów potrydenckich czynnik miejski w szpitalnictwie stał się dominujący.

Zarząd szpitala miejskiego był w zasadzie trójstopniowy: rada miejska jako organ nadrzędny, prowizorowie — witykusi jako właściwi administratorzy majątku szpitalnego wybierani przez rajców i przed nimi odpowiedzialni oraz mistrz szpitala, któremu podlegały już sprawy wewnętrzne: perzadek, wikt itd. Często mistrz szpitalny, zwłaszcza jeśli był nim mieszkający na miejscu duchowny, przejmował urzównienia prowizorów. Utrudnia też ściśle rozgraniczenie kompetencji iden-

67. St. Soltyszewski, Geneza instytucji witykusów w polskim ustawodawstwie synodalnym, „Prawo kanoniczne”, II: 1959, nr 1-2, 425-438; tenże, Prawa i obowiązki witykusów w polskim ustawodawstwie synodalnym, tamże III: 1960, nr 1-2, 263-287.

tyczność nazw odnoszonych do tych trzech instancji: procuratores, pro-visores, magistri hospitalis, Spitteler. Upominał się też o uprawnienia odnośnie do miejscowego szpitala pleban, jako przedstawiciel Kościoła i biskupa, których jurysdykcji nad wszystkimi dziełami miłosierdzia średniowiecze nigdy nie kwestionowało. Jak przedstawiają się w szczególności kompetencje poszczególnych organów zarządu?

a) Rada miejska. Uważała się za protektorę szpitala, a jej uprawnienia najjaśniej sformułował dokument fundacyjny szpitala św. Barbary w Jaworze z 1344 r.: „pełne i wszelkie prawo troszczenia się, zarządzania i kierowania szpitalem i całym jego mieniem, a także prawo ustanawiania i odwoływania prepozytów i prokuratorów, jak również usługujących, albo też bezpośredniego zarządzania szpitalem” należy do magistratu. Do niego w pierwszym rzędzie odnoszą się tytuły urzędników ze szpitalem związanych, z podkreśleniem nadrzędności: „najwyższy zarządca, szafarz i mistrz szpitala;”<sup>68</sup> rajcy byli „najwyższymi rzecznikami, przełożonymi i opiekunami szpitala”<sup>69</sup>, jego „mocny poruczniki”<sup>70</sup>. Nawet w przytułkach (Seelhaeuser), jeśli już nie były wprost „sub regimine civitatis”, mogły mieszkanki wybierać mistrzynię tylko za zgodą rady<sup>71</sup>. Dokonywała ona układów o przekazanie szpitala zakonowi, lub o jego przejęcie<sup>72</sup>, zawierała wszystkie układy regulujące stosunek duszpasterstwa szpitalnego do parafialnego<sup>73</sup>, nadawała „swe-mu szpitalowi” regulamin przepisujący obowiązki chorych, urzędników szpitala, nawet kapelana<sup>74</sup>. Od zgody rady miejskiej zależała erekcja nowych szpitali i przyjmowanie pensjonariuszy, zwłaszcza zaś dysponowała prebendami szpitalnymi<sup>75</sup>. Jej zgoda konieczna była w ważniejszych sprawach gospodarczych, szczególnie przy pożyczkach i sprzedażach. Opieka rady miejskiej nad szpitalem nabierała szczególnego znaczenia w sprawach spornych z innymi instytucjami, zwłaszcza kościelnymi<sup>76</sup>, oraz w okresach kryzysów gospodarczych kiedy zwracać się mogła „ad universitatem Cristifidelium” o pomoc<sup>77</sup>. Było to jednak wszystko tylko dysponowaniem funduszami, przez osoby prywatne zapisanymi na cele dobroczynne. Nie spotykamy w rachunkach miejskich, zwłaszcza bogatego Wrocławia, by z budżetu miejskiego choć małe sumy przeznaczono dla szpitali. W 1461 r. miasto Wrocław dziękuje pa-

68. Urkundenbuch der Stadt Liegnitz und ihre Weichbildes, wyd. F. Schsirmacher, Wrocław 1866, nr 738.

69. SR 4316; CDSil. XXXV, 138.

70. CDSil. II, nr 101.

71. APWr — m. Wrocław E 1, 1 fol. 10; T. Lindner, Aus dem Archive der Stadt Jauer, Ztschr 9: 1868, 88.

72. SR 6513 a; APWr — Rep. 66, nr 149 i 150; Urkundenbuch d. Stadt Liegnitz, nr 499.

73. SR 2533; SR 4825; Geschichtsquellen der Grafschaft Glatz, wyd. Volkmer i Hohaus, Bystrzyca 1883, I, 232.

74. SR 5432; APWr — m. Wrocław Q 154, 1 fol. 26; J. Filla, Chronik der Stadt Striegau von den aeltesten Zeiten bis zum Jahre 1889. Strzegom 1889, 106-107; AAWr — Świdnica parafia: 1 XII 1384.

75. K. Eistert, Die mittelalterlichen Hospitaeler der Stadt Brieg, „Archiv fuer schlesische Kirchengeschichte” XVI: 1958, 189; APWr — E, 1, 1 fol. 10: „ad conventus nulla persona debet recipi, nisi de consensu consulum”; Geschichtsquellen der Grafschaft Glatz I, 246.

76. APWr — Rep. 3, nr 1041 aa; AAWr — IV a 8, f. 224 b.

77. J. He yne, Urkundliche Geschichte der Stadt und des Fuerstenthums Wohlau, Wołów 1867, 118 przyp. 167.

pieżowi za przekazane mu ofiary zebrane z okazji odpustów, które posłużyły na „podniesienie z ruiny” 5 szpitali i zbudowanie 2 nowych, jakby miasto z własnego budżetu nie było w stanie temu zapobiec<sup>78</sup>.

b) Prowizorowie. Stawiano im pewne wymagania moralne: należało wybierać „viro probos et honestos”<sup>79</sup>. Działali „de consensu, mandato et licentia” magistratu<sup>80</sup>. Prowadzili układy o uposażenie, spory o czynsze i to nawet przeciw własnemu magistratowi. Dlatego zwykle wybierani byli spośród ławników lub rajców. Liczba ich była różna: od 1 do 4, najczęściej 2. Okres pozostawania na urzędzie pokrywał się na ogół z okresem kadencji całej rady, chyba że okoliczności nakazywały wcześniejsze odwołanie. Nierzadkie były też wypadki kilkakrotnego pod rząd wyboru tych samych ludzi<sup>81</sup>. W niektórych miastach praefectus hospitalis w dowód wyróżnienia pozostawał jeszcze przez następną kadencję członkiem rady miejskiej<sup>82</sup>. Sprawozdanie ze swej działalności składali prowizorowie nie tylko przed ustąpieniem z urzędu, ale na każde żądanie, lub regularnie co rok, a nawet co miesiąc<sup>83</sup>. Do ich obowiązków należało zbieranie czynszów szpitalnych, troska o korzystne ulokowanie kapitałów, najmowanie dzierżawców folwarków szpitalnych, reparacja budynków, staranie o opał oraz zabieganie o odpowiedniego człowieka na mistrza szpitala<sup>84</sup>.

c) Pleban. Pojawia się w dokumentach rzadko i dlatego trudno sprecyzować jego uprawnienia. Że miał w sprawach szpitala nieraz głos decydujący o tym świadczy dokument ze Szprotawy z 1299 r. Skarży wobec archidiakona pleban swoich parafian, że bez jego zgody wybudowali szpital i żądają ustanowienia nad nim osobnego kapłana. Wyrok z 1300 r. zatwierdzony przez biskupa jest niedwuznaczny: „pełne prawo do szpitala w Szprotawie z całym jego uposażeniem, z dochodami stałymi i przypadkowymi, ma pleban i jego następcy, do nich należy rządzić i kierować szpitalem”. Jest to jednak na przestrzeni średniowiecza dokument jedyny nie upoważniający do ogólniejszych wniosków. Można w nim jednak widzieć przejaw świadomości monopolu Kościoła w opiece nad biednymi, czy też wyraz przeciwstawiania się emancypacji miast spod kurateli organizacji kościelnej. Nie jest też wykluczone, że taką reakcję plebana ze Szprotawy i archidiakona wywołały żądania zbyt szerokiej egzempeji dla kaplicy szpitalnej, co naraziłoby na szwank wartość parafii. Podobnie zresztą pleban ze Strzelina aż u Stolicy Apostolskiej domagał się wyroku na radę miejską, która urządziła sobie nową parafię w szpitalu<sup>85</sup>. Jedno zdaje się stąd wynikać: prawo plebana potwierdzone i przez inne dokumenty (np. Bystrzyca, Chojnów): wyrażania zgody na fundację szpitala, nie tylko kaplicy szpitalnej jako no-

78. Ss. rr. sil. VIII, 59-60.

79. W. Męczkowski, Prowizorowie szpitalni w dawnej Polsce. „Przegląd historyczny” V: 1907. 84; APOp — dok. perg. nr 11.

80. Bresl. UB. nr 235; CDSil. XXXV, 60.

81. Np. w Lubiniu: od 1440 do 1469 r. (APWr Rep. 3. nr 921 i 922), w Żaganiu: od 1486 do 1498 (CDSil. XXXII, 58 i 61).

82. Np. w Jaworze (J. Halbsguth-Bremberg. Beitrage zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Stadt Jauer; Jawor 1936, 73).

83. Np. w Głogowie (F. Minsberg, Geschichte der Stadt und der Festung Gross-Glogau, Głogów 1853, II, 168-170); w Opolu (APOp — dok. perg. nr 11).

84. CDSil. XXIV, 188; Quellen zur Geschichte der Stadt Goerlitz bis 1600, wyd. R. Jecht. Zgorzelec 1909, 47.

85. F. Goerlich, Geschichte der Stadt Strehlen. Wrocław 1853. 45

wego miejsca kultu. Cytowany wyżej dokument z Jawora, najmocniej akcentujący pozycję miasta, zastrzega się jednak pod koniec: „salvo iure parochiali ecclesiae”. Poza tym udział plebana w zarządzaniu szpitalem wyrażał się zapewne w konsultowaniu przy nominacji mistrza szpitalnego oraz prowizorów, we współpracy z radnymi rachunków i gospodarki szpitalnej<sup>86</sup>, w decydowaniu o przyjęciu do szpitala<sup>87</sup>. Na poświadczenie, że liczone w tym względzie ze zdaniem proboszcza, można przywieść i to, że tryb życia w szpitalu bardzo przypominał klasztorny, że biedni szpitalni z reguły wykonywali rozmaite usługi przy kościele, a często też byli przez dobroczyńców szpitala zobowiązani do uczestniczenia we mszy św.

Odosobnionym na Śląsku przypadkiem jest szpital w Krapkowicach. Książę, zatwierdzając erekcję szpitala zobowiązał jego fundatora — wójta z Krapkowic, jego dziedziców i krewnych do opieki nad szpitalem. Dopiero, gdyby cała rodzina wymarła bezpotomnie, administracja ma przejść na radę miejską. W związku z tym też pewnie większe uprawnienia zastrzeżone zostały plebanowi: przyjmowanie biednych do szpitala i przechowywanie kapitałów szpitalnych w kasie kościelnej.

##### 5. SZPITALNICTWO SPECJALNE

Prócz szpitali o charakterze ogólnym dla „chorych, ubogich i wędrownych”, średniowiecze wykształciło szczególnego typu instytucje mające służyć ludziom, którzy stanowić mogli zagrożenie dla swego otoczenia (np. trędowaci), lub przeciwnie, dla których pobyt w szpitalu ogólnym mógł być niewskazany (np. dzieci, czy osoby zdrowe, zdolne do pracy, ale bez możliwości zarobku i dachu nad głową). Duża ilość fundacji dobroczynnych, przede wszystkim w XV w., pozwoliła na stworzenie szeregu instytucji, które wyręczyły szpital ogólny.

###### a) Szpitale dla trędowatych.

Gwałtowne rozprzestrzenienie się trądu w Europie Zachodniej przypada na okres wypraw krzyżowych. Równie szybko powołany został do życia szpital, który nie tylko zapewnił opiekę choremu, ale zabezpieczył też otoczenie przed zakażeniem. Leprosoria sporadyczne w IV w., w XII znajdowały się już we wszystkich miastach Europy Zach.<sup>88</sup>. Osadnicy z Zachodu przenieśli trąd w początkach XIII w. na Śląsk, do Wielkopolski i Małopolski, a najsilniej rozwinął się on w zachodnich prowincjach Polski w XIV w.<sup>89</sup>. Ludzi zarażonych trądem, którym groziło wykluczenie ze społeczności, traktowano w średniowieczu ze szczególnym szacunkiem, czemu wyraz dają określenia trędowatych: „chory Pana Boga”, „drogi biedak Pana Boga”, „dobry człowiek”. Tu leży też geneza szybkiego i skutecznego zaopiekowania się chorymi. Odseparowano ich

86. Np. w Świdnicy po przejęciu szpitala od krzyżaków zaznaczono: „consules haec omnia — mowa o uposażeniu szpitala — plebano exhibit in usum pauperum” (APWr — Rep. 68, nr 150). Por. też H. Loesch, *Die Verfassung im Mittelalter*, W: *Geschichte Schlesiens*, pod red. H. Aubina, Wrocław 1938, I, 313.

87. Np. w Krapkowicach.

88. Lallemand, *Histoire de la charité*, III, 241 podaje, że w XII w. było 19 tys. leprosiów.

89. Szumowski, *Historia medycyny*, 164; Steinberg, *Historia trądu i trędowisk*, „Roczniki Tow. Nauk w Toruniu” XIII: 1906, 231.

w leprosoriach i zobowiązano do wspólnego, klasztornego, klauzurowego sposobu życia, co było do niedawna podstawową metodą zwalczania trądu, a równocześnie niwelowało poczucie samotności. Śląsk był zapewne pierwszą prowincją Polski, w której pojawił się trąd. W czasach Henryka Brodatego (1201-1238) znany był tak na pogórzu, jak i w częściach północnych<sup>90</sup>. Z tego też okresu pochodzi najstarszy ze znanych szpitali — dla trędowatych kobiet pod Środą. W ciągu XIII w. powstały również trędowiska we Wrocławiu (przed 1260 r.), Świdnicy i Kłodzku. Okresem najbardziej intensywnego rozwoju tego szpitalnictwa na Śląsku jest 2 połowa XIV w. Spośród ok. 30 szpitali, 15 powstało w tym okresie (Brzeg, Bystrzyca, Dzierżonów, Głogów, Jawor, Kozuchów, Legnica, Łwówek, Nysa, Otmuchów, Wrocław, Zabkowice, Żagań). Najludniejsze miasta, jak Wrocław, Świdnica, Nysa czy Legnica, miały po dwa szpitale: dla trędowatych mężczyzn i kobiet. Zarządzane one były najczęściej przez rady miejskie. Czasem trędowisko było poprostu filią szpitala głównego (np. w Brzegu i Złotoryji). W ciągu XV w. choroba stopniowo wygasta. Szpitale przeznaczono najpierw dla zakaźnie chorych, a potem — w ciągu pierwszej połowy XVI w. — dla zarażonych chorobami wenerycznymi.

#### b) Przytulki (Seelhaeuser).

Były to domy opieki przeważnie kilkusobowe, przeznaczone niemal wyłącznie dla kobiet, wdów pozostających bez środków do życia i możliwości zarobku. Zapewniały one mieszkanie, a często także utrzymanie. Powstawały zazwyczaj z posesji, których właściciele umierali bez dzieci. Z chwilą przeznaczenia domu na cele charytatywne, zyskiwał on przywileje prawa kościelnego. Biskup zatwierdzał fundację i tylko z jego zgodą można było przytułek rozwiązać<sup>91</sup>. Okres ich rozwoju na Śląsku przypada na lata 1350-1450. Pod względem liczebności wyjątkowa była pozycja Wrocławia, gdzie tego typu przytułków w XV w. było ponad 60: W Brzegu rada miejska usiłując temu zapobiec zakazała przekazywania na ten cel posesji w mieście. Administracja przedstawiała się identycznie jak w szpitalach. Patronat w ogromnej większości należał do rad miejskich, które wyznaczały opiekuna dla jednego lub kilku przytułków równocześnie. Decydował on o przyjmowaniu nowych mieszkanki i zbierał należne domowi czynsze. Czasem tylko patronat nad przytułkiem należał do księcia (np. w Legnicy), do proboszcza (w Głubczycach i Lubiniu), lub nawet do wybranych przez fundatora egzekutorów testamentu (np. w Nysie). Zarząd wewnętrzny należał do mistrzyni, zwanej też procuratrix, nutrix, lub poprostu gospodynią<sup>92</sup>. Przełożonstwo zastrzegła sobie często fundatorka dożywotnio, wyznaczała też swą następczynię<sup>93</sup>. Po jej śmierci prawo mianowania przełożonej przechodziło na patrona, jeśli mieszkanki nie korzystały z prawa wolnego wyboru (jak np. w Legnicy). I tu tryb życia przypominał klasztorny. Akty fundacyjne podkreślały zresztą, że celem pensjonariuszek jest życie

90. Księga Henrykowska, 189; Ss. rr. sil. II, 31.

91. Eisterl, Die mittelalt. Hospitaeler d. St. Brieg, 189; CDSil. IX, nr 280; AAWr — II b 1, fol. 31 b; Schlesische Provinzialblaetter, t. 117, 550.

92. Geschichte und Verwaltungsuebersicht der milden Stiftungen in Liegnitz, veröffentlicht durch den Magistrat, Legnica 1868, 39; Geschichtsquellen d. Gr. Glatz I, 211, II, 65.

93. Geschichtsquellen. J. w. II; 7, II, 281.

wspólne i modlitwa za duszę fundatora i jego rodziny. Wymagano od przyjmowanych świadectwa dobrego życia („nulla debet recipi nisi honesta” — było zasadą we Wrocławiu)<sup>94</sup>. Dlatego też często przytulki miały charakter konwentów trzeciozakonnych: dominikańskich i franciszkańskich, lub beginek. Wiele domów zapewniało tylko mieszkanie, stąd konieczność szukania źródeł utrzymania. Były nimi najczęściej tkactwo (choć miasta broniły się przed tą produkcją pozacechową)<sup>95</sup>, usługi przy kościołach i klasztorach, a przede wszystkim usługiwanie chorym po domach. We Wrocławiu statut rady miejskiej z 1495 r. zobowiązywał wszystkie mieszkanki przytułków do posługi chorym w domach leżącym na każde wezwanie<sup>96</sup>. Także cechy organizowały nie tylko doraźną pomoc dla swych członków<sup>97</sup>, ale miały swe własne przytulki, np. cech tkaczy pod wezwaniem św. Barbary (Głogów, Lubiąż, Lwówek).

### c) Szpitale dziecięce i szkolne.

Epidemie, które wyludniały miasta średniowieczne, pozostawiały dużą liczbę dzieci bez opieki, bez rodziny. Przygarniały je klasztory<sup>98</sup>, ale w miastach w minimalnym tylko stopniu rozwiązywało to trudny problem. Powstały więc oddziały dziecięce przy dużych szpitalach zakonnych. We Wrocławiu przy szpitalu krzyżaków z czerwoną gwiazdą siostry przygarniały do swojego domu mieszkalnego sieroty<sup>99</sup>. Także w szpitalu duchaków w Głogowie dzieci bez opieki — „Fundkindlen” — znajdowały przyjęcie. Osobny, dla dzieci tylko przeznaczony szpital powstał najpierw we Wrocławiu — „hospitale hypobolimaeorum” — ok. 1400 r. Niewiele później, po latach zarazy 1413/14 podobny szpital założył pleban w Nysie. W obydwu szpitalach pokaźna liczba ok. 40 dzieci znajdowała opiekę. W innych miastach (Głubczyce, Świdnica, Kłodzko, Głogów) opiekowały się u siebie sierotami kobiety z przytułków (Seelhaeuser). Zadaniem tych „sierocińców” była nie tylko doraźna opieka nad dzieckiem, ale także przygotowanie go do życia, wyuczenie rzemiosła i ułatwienie przyjęcia do cechu, który często w XV w. stanowił zamknięty klan. Dziewczętom zapewniało jakiś posąg przy zamażpóściu. Spotykamy w XV w. jeszcze inny rodzaj opieki nad sierotami i dziećmi porzuconymi: powierzano dziecko na wychowanie jakiejś rodzinie, której szpital ze swego uposażenia zwracał wydatki<sup>100</sup>.

Pokrewną szpitalom dziecięcym instytucją był szpital szkolny. Ubodzy uczniowie od czasu założenia każdej szkoły byli przedmiotem wielu legacji, które rektor między nich rozdzielał<sup>101</sup>. Zapisy te dały podstawę do skoncentrowania opieki nad ubogimi, a zwłaszcza chorymi scholarami w szpitalach szkolnych. Zaczęły się one organizować na przełomie XIV/XV w. najpierw przy szkołach wrocławskich. Pozostawały pod

94. APWr — E 1, 1 vol. I, 10.

95. Historia Śląska (PAN) I, cz. I, 457-460.

96. H. Markgraf, Die staedtische Medicinalenrichtungen Breslaus bis zum Beginn unseres Jahrhunderts, Wrocław 1894, 6.

97. CDSil. VIII, XLVII nn.

98. Np. cystersi w Lubiążu (SR 5308), augustianie w Zaganiu (Ss. rr. sil. I, 188).

99. Bp Tomasz II w 1275 r. z uznaniem ocenia „opera misericordiae orphanis pupillis infirmis incessanter exhibita” (Eistert, Beitrage zur Gesch. d. Kreuzherren, 12). Podobnie przy szpitalu w Legnicy (Geschichte u. Verwaltungsuübersicht, 7-8).

100. Np. w Legnicy (Tamże).

101. CDSil. XXV. 116-164; SR 6792; CDSil. IX, 253; APWr — Rep. 107, nr 99.

nadzorem władz szkolnych, a funkcje gospodarcze powierzano „godnym zaufania niewiastom” (matrona hospitalis, np. we Wrocławiu i Brzegu). Służyły też te szpitale jako przytułki dla chorych i biednych księży np. w Świdnicy i Głogowie. Także przy nich istniała kaplica, której al-tarzysta pełnił usługi duszpasterskie wobec chorych <sup>102</sup>.

#### d) Opieka nad umysłowo chorymi.

Chorzy umysłowo byli w średniowieczu bardzo upośledzeni. Było to skutkiem nieznamości chorób psychicznych. Pozostawiono im zupełną swobodę, jak długo nie byli szkodliwi dla otoczenia. Z tą chwilą czekało ich wygnanie lub separacja <sup>103</sup>. Stulecie XIV przyniosło ledwo zaczątki pewnej opieki, którą można już nazwać instytucjonalną, w Europie Zach. <sup>104</sup>. W okresie ścigania za uprawianie czarów często padali ofiarą sądów. Przekazy dotyczące Śląska są pojedyncze. Clausa, albo stuba hospitalis, w której chorego zamykano, budowana była przy bramie miejskiej, by przechodnie łatwiej mogli podawać jałmużnę. Nadzór nad nią spełniał szpital <sup>105</sup>. Pierwszy dom opieki dla umysłowo chorych o charakterze ogólnomiejskim powstał we Wrocławiu w sąsiedztwie szpitala Bożego Grobu. Pod koniec XVI wieku włączono go do miejskiego szpitala Wszystkich Świętych <sup>106</sup>. Również w XVI w. (1599) powstał zakład w Zabkowicach <sup>107</sup>. Średniowiecze nie zna więc na Śląsku opieki nad umysłowo chorymi w zakładach zamkniętych, jakie budowano np. dla trędowatych.

#### c) Wezwania patronalne szpitali.

Pobożność średniowieczna w każdej potrzebie dobierała sobie specjalnego świętego patrona i jego pomocy wzywała. Imiona kilku świętych zostały na stałe związane z pewnymi chorobami: ogich św. Antoniego, taniec św. Wita. Św. Mikołaj był powszechnie uznanym patronem ubogich. Nic dziwnego, że kaplice szpitalne, czy same szpitale, mają swe charakterystyczne tytuły i wezwania, które pczwalały często wnioskować o istnieniu szpitala, gdy ze źródeł znamy tylko kaplicę za murami miejskimi o takim właśnie wezwaniu. Często też pozwalają ustalić rodzaj szpitala, jego przeznaczenie. Np. we Włoszech i Francji trędowiska tak powszechnie nosiły wezwanie św. Łazarza, że jego imieniem języki romańskie zaczęły nazywać trędowatych; w Niemczech północnych „Juergenhaus” (dom św. Jerzego, oznaczał prosto szpital dla trędowatych <sup>108</sup>.

Najczęściej na Śląsku powtarzającymi się wezwaniami są: Duch Św. (20 razy) i św. Mikołaj (20). Potem św. Jerzy (11). Boże Ciało

102. CDSil. XXV, 120.

103. T. Biliakiewicz, J. Gallus, Psychiatria polska na tle dziejowym. Warszawa 1962, 35-38, 120-121.

104. Schnuerer, Kirche u. Kultur II, 473; Liese II, 136-142.

105. W Brzegu rada miejska w 1369 r. zezwala mężowi obłąkanej (fatua) na budowę klauzy przy bramie Opolskiej miasta, „que clausa fuit civitatis videlicet stuba translata de hospitali” (CDSil. IX, nr 288); w Żaganiu augustianie jednego z braci, „qui cepit vires rationis amittere” dla uniknięcia większego zła trzymali „sub clausura” (Ss. rr. sil. I, 20).

106. Ebers, Das Armenwesen d. St. Breslau, 119.

107. J. A. Kopicz, Geschichte der deutschen Kultur im Frankensteiner Lande, Wrocław 1910, 197.

108. Schnuerer, Kirche und Kultur II, 469.

i św. Barbara (8), św. Krzyż i św. Łazarz (7), św. Wawrzyniec i św. Elżbieta (6), św. Anna i św. Piotr (i Paweł) (5)<sup>109</sup>. Nie da się jednak stwierdzić żadnej regularności. Ze za szczególnych patronów trędowatych uważano św. Wawrzyńca i Łazarza, przemawia jedynie to, iż na 6 szpitali św. Wawrzyńcowi poświęconych 4 były trędowiskami, na 7 szpitali św. Łazarza — również 4 trędowiska. Nawet szpitale zakonu Ducha Św. nie wszystkie ten tytuł nosiły. Na pewne uogólnienia pozwala tylko chronologiczne ustawienie wezwań: 16 spośród 20 szpitali Ducha Św. istniało przed 1330 r., ze szpitali św. Mikołaja 12 powstało w XIV w., 5 w XV. Natomiast wyłącznie XV-wieczne są wezwania św. Anny i św. Wawrzyńca. Mogłyby więc wezwania szpitalne posłużyć jako pewne kryterium przy ustalaniu okresu powstania szpitala.

Powyższy rzut historyczny rozwoju szpitalnictwa na Śląsku dający też pewien obraz stanu ilościowego szpitali narzuca na zakończenie jeszcze jedno zagadnienie: w jakim stopniu szpitale czyniły zadość potrzebom? Odpowiedź pełna jest niemożliwa z racji nieznaności potrzeb, ilości chorych i biednych. Można pokusić się jedynie o przybliżenie wymiarów liczbowych, o ustalenie stosunku miejsc w szpitalach do liczby ludności. Proporcja ta jest bardzo korzystna w wielkich miastach, dla których dysponujemy szczegółowymi danymi. We Wrocławiu w 1500 r. liczba miejsc w szpitalach wynosiła ok. 320 (nie są tu brane pod uwagę przytułki — Seelhaeuser), a liczba mieszkańców w 1550 r. 23 tysiące, co daje jedno miejsce w szpitalu na 70 osób. Analogiczna była sytuacja w Nysie: w 1551 r. liczyła 7344 mieszkańców, a 6 szpitali mogło przyjąć ok. 100 chorych i biednych. Nie można oczywiście tych stosunków z najbogatszych miast odnosić do całego Śląska. Szpitale na prowincji nie były napewno ani tak duże, ani tak bogate. Wydaje się, wnioskując z kilkanaście razy powtarzającej się sakralnej liczby 12 mającej przypomnieć wielkoczwartkowe „mandatum Domini” i apostołów, że taka właśnie była przeciętna liczba miejsc w szpitalach. Wziąwszy pod uwagę, że w XV w. na Śląsku było ok. 140 szpitali ogólnych (bez wliczania przytułków), oraz to, że liczbę ludności w 1577 r. szacuje się na 1:250.000, otrzymujemy w przeciętnej 750 osób na jedno miejsce w szpitalu<sup>110</sup>.

Trudno ocenić, czy w ówczesnych warunkach było to dużo, czy mało. Jedno stwierdzenie wydaje się pewne: szpitalnictwo średniowieczne stworzyło podstawę, przede wszystkim bazę materialną, bez której nie do pomyslenia byłaby związana z gwałtownym rozwojem medycyny reorganizacja lecznictwa w XIX w.

109. Zostali tu wliczeni także patroni secundarii.

110. Dane o stanie ludności zaczerpnięte z *Historii Śląska (PAN) I, cz. II, 16-18*. W latach ostatnich na ziemiach średniowiecznego Śląska (województwa: Katowice, Opole, Wrocław i Zielona Góra) przypada jedno łóżko szpitalne na ok. 120 osób (na podstawie *Rocznika statystycznego 1964*. Warszawa 1964. 16-21, 435-437).

## WYKAZ SZPITALI

Celem wykazu jest zestawienie podstawowych wiadomości o założeniu, uposażeniu, zarządzie, ewentualnie upadku szpitali średniowiecznych Śląska występujących w źródłach, na które wskazano w uwagach wstępnych. Wykaz ułożony został alfabetycznie według miejscowości. Bezpośrednio po ich nazwach podano wezwanie szpitala lub kaplicy szpitalnej.

**BIELSKO**, św. Anna. Szpital wspomniany w liście ks. Kazimierza cieszyńskiego (1477-1528). Przymyślnie fundacja jego matki — Anny (por. Fryształ, Skoczów).

G. Biermann, *Geschichte des Herzogthums Teschen*, Cieszyn 1894, 283.

**BOLESŁAWIEC**

1. Duch Św. (św. Kwiryn). Ufundowany przez bpa Tomasza I (1232-1268) nad brzegiem Bobru. Przez kilka lub kilkanaście lat — zanim przed 1261 r. przekazany został krzyżakom z czerwoną gwiazdą — szpitalem zarządzało prawdopodobnie bractwo<sup>1</sup>. Genezy drugiego wezwania należy chyba szukać w osadnikach z nad dolnego Renu, gdzie św. Kwiryn był czczony jako patron chorych<sup>2</sup>. Przemawiałoby to za współudziałem mieszkańców w fundacji. Uposażenie stanowiły dziesięciny nadane przez biskupa<sup>3</sup>, darowane przez ks. Konrada w chwili objęcia szpitala przez zakon młyn<sup>4</sup>, oraz kilka drobnych zapisów mieszczan<sup>5</sup>. Od 2 połowy XIV w. brak wiadomości do dziejów szpitala. Reformacja przyniosła jego i zakonu upadek. Bp Baltazar zdecydował przekazać fundusz ze sprzedaży zabudowań miastu na potrzeby biednych i budowę nowego szpitala<sup>6</sup>, który potem hojnie obdarował bp Marcin Gerstmann<sup>7</sup>.

2. Ze składek mieszkańców zbudowano ok. 1462 r. drugi szpital razem z kaplicą. Pozostawał on pod zarządem rady miejskiej, która co roku wybierała spośród siebie dwu prowizorów. Cokolwiek biedni do szpitala ze sobą przynieśli, po ich śmierci przechodziło na jego własność<sup>8</sup>.

1. SR 1085; Heyne I, 519; Wernicke, *Chronik der Stadt Bunzlau, Bolesławiec 1884*, 48; K. Eistert, *Beitraege zur Geschichte des Ordens der Kreuzherren mit dem roten Stern vom Breslauer Matthiashospital*, W: 300 Jahre Matthiasegymnasium zu Breslau, Wrocław 1938, 20.

2. L. A. Veit, *Volksfrommes Brauchtum und Kirche im deutschen Mittelalter*, Freiburg 1936, 42, 74.

3. SR 1180.

4. SR 1052.

5. SR 2432 i 6494; Wernicke, j. w. 83.

6. Ss. rr. sil. II, 326; Heyne III, 950, Wernicke, j. w. 49.

7. AAWr — CCC 1: 9 V 1587.

8. Wernicke, j. w. 111. 287.

**BOLKÓW**, Duch Św. Założony w 1294 r. i uchodzący za przynależny poza wszelką wątpliwość do zakonu Ducha Św.<sup>1</sup> Brak w zachowanych dokumentach jakiegokolwiek wzmianki o zakonie, nakazuje ostrożność w przyjęciu tego przekazu. Wątpliwości nasuwa też dokument biskupi z 1298 r. zatwierdzający fundację szpitala dokonaną przez księcia, biskupa i magistra (chyba domyślne „civium”) i wyrażający zgodę na to, by „rectores seu provisoires” mieli jako „gratia specialis” swego własnego kapelana<sup>2</sup>. Podobnie w 1311 książę uwalnia od pewnych ciężarów „hospitale ac procuratores”<sup>3</sup>. Jeśli chodziłoby o zakon mowa byłaby niewątpliwie o mistrzu i braciach<sup>4</sup>. Natomiast provisoires albo procuratores zwali siebie wszyscy poszczególne członkowie laickich bractw szpitalnych<sup>5</sup>. Wynika też z dokumentu, że szpital nie jest nowy, został tylko na nowo w kamieniu odbudowany, a duszpasterstwo pełnił w nim dotąd pleban<sup>6</sup>. I wtedy jednak nie objęli go duchacy, bo w 1304 r. „procuratrix” szpitala zwraca się do biskupa o zatwierdzenie dokumentu fundacyjnego<sup>7</sup>, a w 1315 r. rządca szpitala był prepozyt. Nie był to zakonnik, bo następcą jego zamienia za zgodą biskupa swój urząd z altaryzstą katedry wrocławskiej prezentowanym przez radę miejską<sup>8</sup>. Jednoznaczne jest też stwierdzenie wizytatora: „administratores hospitalis semper erant sacerdotes”<sup>9</sup>. Fakty te prowadzą do wniosku, że od samego początku szpital prowadzony był przez bractwo na czele z rektorem — prepozytem. W 1. połowie XIV w. bractwo

upadło, a jego przywilej wyboru prepozyta przeszedł na radę miejską, która już w 1358 miała patronat nad szpitalem<sup>10</sup>. Niebawem też „ob penuriam tunc temporis sacerdotum, qui huic hospitali praeesent”<sup>11</sup>, prepozyt Marcin zmuszony był za wiedzą i zgodą oficjała przekazać szpital ze wszystkimi dochodami radzie miejskiej, choć sam nadal 20 lat później tytułował się prepozytem szpitala<sup>12</sup>. Odtąd administrowali nim z ramienia miasta wtrykuski oraz „Spitteler”<sup>13</sup>. Przejęcie zarządu przez miasto doprowadziło do konfliktów z kościołem parafialnym, które rozstrzygnięto przyznaniem plebanowi offertorium z kaplicy szpitalnej<sup>14</sup>. Uposażenie szpitala: polać lasu, łąki, ogrody, nawet zagrodnicy, powiększają jeszcze legaty mieszczan<sup>15</sup>. W okresie wojen husyckich wraz z miastem spłonął Bp Piotr Nowak przez miasto odpustowym zachęcał wicernych do jałmużn na jego odbudowę. Nastąpiła w 1461 r. W 1530 zgodnie z fundacją utrzymywało się w szpitalu 24 chorych i biednych<sup>16</sup>.

1. Heyne I, 513.
2. Urkunden zur Geschichte von Bolkenhain, wyd. A. Mueller, Ztschr 59: 1925, 153.
3. A. Teichmann, Chronik der Stadt Bolkenhain in Schlesien von d. aeltesten Zeiten bis zum J. 1870, Bolków 1909, 40.
4. Np. CDSil. V, s. 188, nr 76.
5. Reicke II, 32.
6. Urkunden zur Geschichte, j. w.
7. SR 2807.
8. Teichmann, j. w. 136. AAWr — NN 12: 12 V 1358.
9. Wizytacja z 1666 r. (Visitationsberichte, dz. cyt. I, 360).
10. AAWr — NN 12: 25 VI 1358.
11. Visitationsberichte, j. w.
12. AAWr — X 51: 18. I. 1364: AAWr — III d 1, fol. LXI a.
13. CDSil. XXV, 41.
14. AAWr — Swidnica parafia: 1. XII 1384.
15. Visitationsberichte, j. w.; Urkunden zur Geschichte, j. w.
16. Teichmann, j. w. 51. 136.

BRALIN. Szpital wspomniany w 1522<sup>1</sup>. Rok później bp Jakub Salcza zatwierdza zapis tamtejszego plebana na rzecz ubogich w szpitalu i dla „altare pauperum” św. Mikołaja w kościele parafialnym<sup>2</sup>.

1. Neuling, Schlesiens Kirchorde, 26.
2. J. Franzkowski, Geschichte der freien Standesherrschaft, der Stadt und des landraetlichen Kreises Gross — Wartenberg, Syców 1912, 421.

## BRZEG

1. Duch Św. Miał powstać w 1251. Jest zaliczany do szpitali duchaków<sup>1</sup>. Jednakże poza wezwaniem szpitala, które jest argumentem zwodniczym, nie ma żadnego śladu pobytu zakonników w mieście. Szpitalem zarządzał mianowany przez biskupa prepozyt, „qui hospitale tam in temporalibus, quam in spiritalibus gubernat”<sup>2</sup>. Jego nadużycia, nie wypełnianie obowiązków, zmusiło bpa Henryka z Wierzbna (1302-1319) do deponowania proboszcza i przekazania na okres wakansu „gubernationem et custodiam hospitalis rectori ecclesiae parochialis et magistro civium”. Odtąd miasto zyskało stały wpływ na zarząd szpitala. Najpierw zabiega o następcę po deponowanym prepozycie i o jego pozostanie w szpitalu obiecując nawet dodatkowe wynagrodzenie<sup>3</sup>, a w 1361 spotykamy po raz pierwszy wtrykusów, jako administratorów szpitala<sup>4</sup>. W 1368 biskup odstąpił patronat nad szpitalem księciu<sup>5</sup>. Uposażenie, o ile je znamy, oparte było na legatach mieszczan: drobnej własności ziemskiej, a przede wszystkim czynszach<sup>6</sup>. W 1438 r. szpital spłonął, co było okazją do przeniesienia go w obręb murów miejskich<sup>7</sup>.

2. Św. Antoni. Najstarszy dokument dotyczący tego szpitala pochodzi z czasów bpa Henryka z Wierzbna. Wzywa w nim biskup plebanów, by chętnie przyjmowali w swych parafiach braci szpitala św. Antoniego z Brzegu i ułatwiali im zbieranie jałmużn<sup>8</sup>. Był to prawdopodobnie okres budowy szpitala. Uposażenie oparte było raczej na własności ziemskiej<sup>9</sup>, uzupełnione zapisami czynszowymi<sup>10</sup>. Po pożarze w 1494 r. szpital nie został już odbudowany, zakonnicy nabyli dla siebie dom w mieście, który po śmierci ostatniego w 1538 przeszedł na własność starosty<sup>11</sup>.

3. Św. Jerzy (św. Łazarz). Przeznaczony dla trędowatych kobiet mieszkank Brzegu. Leżał daleko od miastem<sup>12</sup>. Wspomniany pierwszy raz w 1360 r.<sup>13</sup>. Pierwotne wezwanie św. Jerzego miesza się później z patronem ołtarza głównego kaplicy szpitalnej<sup>14</sup>. Zarząd, co zapewne wynikało z fundacji, spoczywał w ręku miasta i wykonywany był w szpitalu przez mistrzynię, a opiekunami byli najprawdopodobniej wityrkusi szpitala Ducha Św.<sup>15</sup>. Brak własnego kapelana zastąpiła w 1392 r. fundacja ołtarzowa: altaryzista miał co niedzielę „evangelium volgariter exponere seu interpretari et orationem dominicam, salutationem angelicam ad b. Virginem et symbolum apostolicum preferre seu pronunciare”<sup>16</sup>. Niezbyt bogate uposażenie przyspieszyło pojawienia się systemu odpłatności za pobyt w szpitalu<sup>17</sup>. Powodzie lat 1495 i 1501 zniszczyły szpital. Odbudowany 1519 służył już nie trędowatym, ale zakażonym chorobami wenerycznymi<sup>18</sup>.

4. Przytułki. Blżej znane są dwa: jeden dwupiętrowy fundacji rodziny de Prato<sup>19</sup>, drugi na „Placu koło Krzyża”. Ostatni miał prowizora delegowanego przez miasto. Był bogato uposażony, skoro w 1477 r. mógł udzielić pożyczki 20 grzywien<sup>20</sup>. Przytułków było z całą pewnością więcej, jeśli w 1280 magistrat podjął uchwałę, że żaden dom w mieście nie może być zamieniony na Seelhaus.

5. Szpital szkolny. Ufundowany 1454 przez kantora kolegiaty brzeskiej, który przeznaczył dla chorych scholarów swój dom położony naprzeciw szkoły. Nadzór powierzono wityrkusom kościoła parafialnego, a o porządek wewnętrzny dbać miała godna zaufania niewiasta<sup>21</sup>.

1. Heyne I, 512; K. Eistert, *Die mittelalterlichen Hospitaeler der Stadt Brieg*. „Archiv funer schlesische Kirchengeschichte” XVI: 1958, 169.
2. CDSil. V, s. 25, nr 35; CDSil. IX, nr 132.
3. CDSil. IX, nr 132, 145, 176.
4. Tamże, nr 207.
5. Tamże, nr 275.
6. Eistert, j. w. 171-176.
7. CDSil. IX, nr 1472.
8. CDSil. V, s. 156-7, nr 30 i 31.
9. CDSil. IX, nr 117.
10. Tamże, nr 322.
11. Tamże, nr 1120 i 1227; Heyne II, 545-553; A. Schaub, *Urkundliche Geschichte der Gruendung und erster Entwicklung der deutschen Stadt Brieg, Wroclaw 1934, 190-200*; Eistert, j. w. 176-180.
12. CDSil. IX, nr 390.
13. Tamże, nr 178.
14. Tamże, nr 322 i 539.
15. Tamże, nr 178 i 334.
16. Tamże, nr 539.
17. Tamże nr 322, 323, 349, 390 i inne oraz 271.
18. Eistert, j. w. 182-186.
19. CDSil. IX, nr 391.
20. Tamże, nr 825, 1002, 1046; Eistert, j. w. 187-189.
21. A. Burda, *Untersuchungen zur mittelalterlichen Schulgeschichte im Bistum Breslau, Wroclaw 1916, 189-193*.

### BYSTRZYCA KŁODZKA

1. Św. Antoni. Zbudowany ze składek mieszczan w 1381 r. po uzyskaniu zgody miejscowego plebana 1. Kierował nim rektor — duchowny, który miał do pomocy ekonomia i gospodynię w szpitalu. Prowizorów spotykamy dopiero w XVI w.<sup>2</sup>. Stosunek kaplicy szpitalnej do kościoła parafialnego uregulował osobny układ z plebanem, którego zatwierdzenie przez delegatów biskupa połączone było z nadaniem szpitalowi wszystkich przywilejów prawa kościelnego („ex nunc iuris ecclesiastici esse volumus”)<sup>3</sup>. Kaplicę szpitalną w 1405 r. zastąpił kościół, którego odwiedzenie połączone ze złożeniem ofiary na rzecz ubogich papież Bonifacy IX nagrodził odpustami<sup>4</sup>. Uposażenie stanowił młyn oraz drobne czynsze, których 93 zapisano szpitalowi tylko w latach 1399-1425<sup>5</sup>.

2. Wcześniejszym od poprzedniego, choć w źródłach pojawia się dopiero w 1399 r. był szpital dla trędowatych i obciążonych innymi chorobami zakaźnymi. Przeznaczony dla nich prawdopodobnie po zbudowaniu szpitala św. Antoniego.

Zarządzany na wzór szpitala brackiego, bo w 1409 i 1417 „ubodzy, trędowaci ludzie ze szpitala” kupują czynsze na swoje utrzymanie<sup>6</sup>.

3. Przytułek. Powstał w 1405 r. Po śmierci fundatorki, ubogich mieli przyjmować lańnicy, do których należał też nadzór nad domem<sup>7</sup>. W ich imieniu gospodarkę prowadziła mistrzyni<sup>8</sup>.

1. Geschichts-quellen der Grafschaft Glatz, I, 231 i 232-4.
2. CDSil. XXIV, 30; Geschichtsquellen III, 41.
3. Geschichtsquellen I, 233.
4. Tamże II, 17 i I, 301.
5. F. Volkmer, Geschichte der Stadt Habelschwerdt in der Grafschaft Glatz, Bystrzyca 1897, 41-43.
6. Geschichtsquellen II, 34 i 84; Volkmer, j. w. 43.
7. Volkmer, j. w. 43.
8. Geschichtsquellen II, 65.

BYTOM, Duch Św. Szpital znajdował się pierwotnie w Chorzowie, dokąd w latach 1247-1254 sprowadził ks. Władysław bożogrobców z Miechowa, zlecając im opiekę nad chorymi. Prepozyt z jednym bratem pomocnikiem zarządzał szpitalem in temporalibus et spiritualibus. Z chwilą, gdy Bytom otrzymał prawa miejskie książę Kazimierz w 1299 r. przeniósł szpital do miasta. W zamiarach księcia miał on swym zasięgiem objąć całą kasztelanię bytomską, przede wszystkim chyba operarios et fossores, których w okolicach Bytonia od dawna było dużo<sup>1</sup>. Uposażenie stanowiły trzy wsie: Chorzów (potem jako parafia zostanie inkorporowany szpitalowi), Białobrzezie i Dąb, młyn, trzyłanowa folwark i szereg legatów czynszowych mieszczan bytomskich, które wykupiła rada miejska wypłacając szpitalowi corocznie 24 talary<sup>2</sup>. Utrzymywał ok. 12 biednych<sup>3</sup>.

1. Po.: J. Długosz, Liber beneficiorum dioecesis cracoviensis, Kraków 1864, III, 56 o szpitalu w Sławkowie oraz Historia Śląska (PAN) I, cz. I, 301.
2. Akta wizytacji dekanatów Bytomskiego i Pszczyńskiego, 69.
3. J. Gottschalk, Geschichte des Hl.-Geist-Hospitals zu Beuthen (O/S, bm. 1943 (maszynopis: AAWr — V 89); A. Lerche, Aus der Geschichte des Hospitals zum Hl. Geist in Beuthen O/S, Beuthen 1933; Lieson, Die Kirche zum Hl. Geist in Beuthen O/S, „Oberschlesisches Jahrbuch” I: 1924, 42-47; Heyne I, 1010-14.

BYTOM nad Odrą. O szpitalu tym wiadomo tylko, że pod koniec XIV w. stanowił „praeposituram ruralem” augustianów zagańskich<sup>1</sup>. Powstanie jego należy zapewne połączyć z objęciem przez kanoników regularnych kościoła NMP w grodzie Bytom w 1222 r.<sup>2</sup>

1. Ss. rr. sil. I, 177.
2. SR 252.

CHOBHENIA nad Odrą, św. Katarzyna. Szpital zakonu Ducha Św. Był filią Ścinawy kierowaną przez tamtejszego mistrza. Pierwsza wzmianka w 1454 r. Ze względu na fakt, że Chobhenia była jednym z najstarszych przejść przez Odrę trzeba przyjąć wiele wcześniejsze powstanie szpitala i za fundatora uznać księcia.

1. S. Ehrhardt, Neue diplomatische Beytraege, Wrocław 1773, 49-50; Heyne I, 514.

CHOJNÓW, św. Mikołaj. Powstał krótko przed 1773 r. z fundacji mieszkańców po uprzedniej zgodzie miejscowego proboszcza. Zarządzał nim prepozyt pod patronatem magistratu. On też w zakreslonych układem z parafią ramach prowadził duszpasterstwo. Uposażenie stanowiła pewna własność ziemska, ale głównie narastające z biegiem lat czynsze. Przeznaczony był dla około 12 osób.

T. Scholz, Chronik der Stadt Haynau in Schlesien, Chojnów 1869, 408-419.

CIESZYN, Św. Krzyż (św. Jerzy). Wzmiankowany dopiero w 1425 r., choć można jego powstanie odnieść do czasu założenia miasta w XIII w. Byłby w tym wypadku fundacji księcia i wójta. W 1425 zarządzał szpitalem delegowany przez radę miejską prokurator, natomiast posługi duszpasterskie wykonywało duchowieństwo z parafii. Nowemu uregulowaniu sprawy zarządu uległy w 1472 r. dzięki bogatej fundacji na rzecz szpitala. Każdorazowy jego rektor ma odtąd swe stałe uposażenie w postaci beneficjum oltarzowego. Miał też zapewnione

mieszkańce w szpitalu. Zobowiązany był do rezydencji i odprawiania dwóch mszy- św. w tygodniu<sup>1</sup>. Podstawę gospodarczą stanowiła wieś Boguszowice zakupiona ze wszystkimi przynależnościami<sup>2</sup>.

1. AAWr — II b 3, fol. 63 a.

2. F. Popiołek, Szpitale cieszyńskie, „Roczniki Tow. Przyj. Nauk na Śląsku” IV: 1934, Katowice, 135-191; Biermann, Geschichte des Herzogthums Teschen, 281-283.

#### DZIERŻONIÓW

1. Św. Barbara. Szpital fundował bp Jan III Romka (1292-1301), a jego następca Henryk z Wierzbna przekazał go bożogrobcom nyskim „ad regendum iuxta ordinis regulam, cum suis fructibus et ministeriis”<sup>1</sup>. Rządcą był delegowany z Nysy prepozyt. Znany ich do 1571 r., gdy szpital i kaplica stały się protestanckie, 23<sup>2</sup>. Przekazy o samym szpitalu są znikome. W 1620 r. utrzymywało się w nim pod opieką rady miejskiej 5 chorych<sup>3</sup>.

2. Św. Mikołaj. Kaplica przy szpitalu trędowatych wzmiankowana w 1392 r.<sup>4</sup>.

1. J. A. Koppitz, Geschichte der Propstei, des Hospitals von St. Georg und der damit verbundenen Krankenanstalt in Frankenstein, W: Festschrift zur Erinnerung an das 25-jaehrige Jubilaeum des Progymnasiums zu Frankenstein in Schlesien am 2 X 1903, s. 8.

2. W. Dersch, Zur Geschichte der Propstei in Reichenbach, „Schlesische Geschichtsblaetter”, 1932, nr 3, 39-43.

3. Visitationsberichte I, 255.

4. Neuling, Schlesiens Kirchorte, 255.

FRYDEK. Szpital wspomniany w 1523 r.

Biermann, Geschichte des Herzogthums Teschen, 189.

FRYSZTAT; śś. Bartłomiej i Andrzej. Fundatorką szpitala była w 1472 r. księżna Anna cieszyńska. Uposażenie oparte na czynszach i daninach rozszerzył dopiero jej syn — Kazimierz II<sup>1</sup>. W rok po fundacji zarząd szpitala i kaplicy szpitalnej za zgodą plebana powierzony został altarzyste z obowiązkiem trzykrotnego w tygodniu odprawiania w szpitalu<sup>2</sup>.

1. Biermann, Geschichte des Herzogthums Teschen, 283.

2. AAWr — II b 3, fol. 52 a.

GLIWICE, Trójca Św., N. Maryja P., św. Bartłomiej. Ufundowany przez wójta Michała w 1409 r.<sup>1</sup>. Zatwierdzenie biskupie nadało mu prawa kościelne, a książę patronat nad szpitalem i kaplicą przekazał radzie miejskiej, która stała się „najwyższym opiekunem szpitala”<sup>2</sup>. Zarządcą „tam in temporalibus, quam in spiritualibus, praepositus capellae et xenodochii” był altarzysta szpitalny<sup>3</sup>. Szpital przeznaczony dla 7 chorych. Wyderkaufy stanowiły główne uposażenie szpitala<sup>4</sup>.

1. K. Kukowka, Die Allerheiligenkirche von Gleiwitz, Gliwice 1926, 11-14.

2. Heyne III, 619 (r. 1424); AAWr — Gliwice parafia: 16 II 1494.

3. W dokumencie biskupim z 1409 r. oraz Visitationsberichte II, 100.

4. Np. AAWr — Gliwice parafia: 29 VI 1486, 16 II 1494, 12 IV 1502 i in.; Visitationsberichte, j. w.

#### GŁOGÓW

1. Duch Św. Szpital zakonu Ducha Św. (fratres cruciferi S. Spiritus), wzmiankowany w 1318, założony niewiele wcześniej, bo udział w fundacji należy przypisać bpowi Henrykowi z Wierzbna (1302-1319), który mówi o nim „hospitale nostrum”<sup>1</sup>. Uposażenie nie było zbyt bogate, zdany był na ofiarność wiernych („elemosinis et oblationibus ac aliis piis operibus et laboribus fidelium adjuvetur”). Powiększa się ono stopniowo dzięki darowiznom zarówno pieniężnym<sup>2</sup>, jak i w nieruchomościach<sup>3</sup>. Zapis na młynie zaopatrywał chorych w chleb. Także kaplica szpitalna otrzymała na początku XV w. dwa nowe uposażone ołtarze<sup>4</sup>. Stan gospodarczy szpitala był więc raczej korzystny. Mimo to w tym okresie zarząd spraw ekonomicznych przeszedł z rąk zakonników na wyznaczanych przez radę miejską prowizorów<sup>5</sup>. Kiedy po pożarze 1420 uwiarytelniano inwentarze, zeznawał już przed sądem trzech prowizorów<sup>6</sup>. Bywali nimi ławnicy<sup>7</sup>. Niemniej nadzór nad szpitalem, opieka nad chorymi oraz duszpasterstwo pozostały nadal przy zakonnikach<sup>8</sup>. Rozróżniają dokumenty zarządców duchownych i świeckich

szpitala<sup>9</sup>. Zagwarantować prawa zakonu miało kilka listów papieskich: Bonifacego IX, Marcina V, Eugeniusza IV i Mikołaja V<sup>10</sup>. Wojny śląskie z końca XV w. przyniosły dewastację szpitala. Zakon nie zdołał go już odbudować. Przeprowadzony wcześniej rozdział szpitala i klasztoru, uposażenia chorych i konwentu, po wielu sporach między zakonem a miastem, został ostatecznie zatwierdzony orzeczeniem sądu magdeburgskiego 1527. Całe uposażenie przyznano chorym i ubogim, bracia zakonnicy otrzymali dożywotnie pensje i zatrzymali dom konwentu, który zresztą w tym samym roku wraz z zabudowaniami oddali na schronisko dla porzuconych niemowląt<sup>11</sup>.

2. Sw. Barbara. Wybudowany „extra civitatis muros” prawdopodobnie ok. połowy XV w. inicjatywy cechu tkaczy, który wykonywał patronat nad szpitalnym i kaplicą szpitalną, wybrał altarystę i dwu kuratorów<sup>12</sup>. Pierwsza wzmianka w 1469 r.<sup>13</sup>

3. Sw. Krzyż i św. Anna. Kaplicę pod tym wezwaniem „in summo Glogoviae Maioris”, obok kolegiaty, ufundował w 1435 r. jeden z kanoników<sup>14</sup>. W 1458 spotykamy szpital dla ubogich „przed kolegiatą”, którego zarządcą był kanonik, a dorsum dokumentu nosi niewiele późniejszy napis „pro hospitali in summo”<sup>15</sup>. Jeszcze raz szpital zarządzany przez kapitułę pojawia się w 1508 r.<sup>16</sup>

4. Boże Ciało. Szpital dla trędowatych wspomniany 1389<sup>17</sup>. Nadzór i prawo prezentacji altarysty należało do rady miejskiej, która też stale występuje jako zarządcza szpitala<sup>18</sup>. Altarystą, który pełnił curam animarum miał być zawsze jeden z wikarych kościoła parafialnego<sup>19</sup>. Odbudowie zniszczonego w czasie wojen węgiersko-czeskich 1488 szpitala pomogło kilka listów odpustowych biskupa<sup>20</sup>.

5. Przytułki. Spotykamy w Głogowie dwa. Jeden zapewniał tylko mieszkańcom, zobowiązywał do pielęgnowania chorych i opieki nad osieroconymi dziećmi<sup>21</sup>. Drugi „dla ubogich ludzi” obok „czarnych mnichów”<sup>22</sup>. Obydwa miały swych delegowanych przez miasto zarządców, którymi bywali duchowni<sup>23</sup>. Był jeszcze „konwent ubogich sióstr” (beginek?) obok klasztoru dominikanów<sup>24</sup>.

6. Szpital szkolny (śś. Fabian, Sebastian, Krzysztof i Roch). Zbudowany wraz z kaplicą z jałmużn w 1507 r. Rozszerzony dla scholarów i pozostających bez utrzymania duchownych w 1515 r. Nadano mu wtedy nowy statut: rada miejska wybiera dwu prowizorów szpitalnych, którzy rocznie i na każde żądanie rady mieli zdawać sprawozdanie; spadek po pensjonariuszach ma przypadać zawsze szpitalowi. Był wolny od wszystkich ciężarów miejskich<sup>25</sup>. Szpital szkolny istniał w Głogowie już wcześniej (w 1481: „hospitale scholarum”<sup>27</sup>), ale został prawdopodobnie zniszczony w czasie działań wojennych w 1488 r.

1. F. Minsberg, Geschichte der Stadt und Festung Gross-Glogau, Głogów 1853, I, 188; Heyne I, 527.
2. SR 4191; AAWr — Głogów parafia: 3 XI 1389. CDSil. XXVIII, 102; Heyne II, 558.
3. CDSil. XXVIII, 16. 18. 55.
4. Heyne II, 558 i CDSil. XXVIII, 51.
5. CDSil. XXVIII, 44. 46. 124.
6. Heyne II, 558.
7. CDSil. XXVIII, 75. 77.
8. Tamże, 75 i Heyne II, 558.
9. CDSil. XXVIII, 124.
10. Tamże, 41. 56. 78; Ehrhardt, Neue dipl. Beytraege, 49.
11. Minsberg, j. w. II, 78. 72 przyp. CDSil. XXVIII, 72. 163.
12. Visitationsberichte III, 11.
13. CDSil. XXVIII, 114.
14. Visitationsberichte III, 10.
15. AAWr — Głogów parafia: 12 IV 1458.
16. Tamże, 18. II 1508.
17. Tamże, 3 XI 1389; Heyne II, 555 i W. Wattenbach, Spitaeler fuer Aussaetzige in Schlesien, Ztschr 3: 1860, 219 za najstarszą uznają wzmiankę o fundacji ołtarza w szpitalu z 1391 r. w CDSil. XXVIII, 39.
18. CDSil. XXVIII, 39 i 75; AAWr — Głogów parafia: 18 I 1425 i 22 II 1433.
19. Tamże.
20. CDSil. XXVIII, 152 i 155.

21. Minsberg, j. w. I, 310 przyp.
22. CDSil. XXVIII, 97. 112. 121.
23. Tamże, 149.
24. Tamże, 70.
25. Tamże, 147.
26. Minsberg, j. w. II, 168-170.
27. AAWr — Głogów kolegiata: 28 III 1481.

### GŁOGÓWEK

1. Duch Św. Znany z jednej tylko notatki o uiszczeniu w 1335 r. dziesięciny papięskiej przez dom Ducha Św., zapewne zakonu duchaków<sup>1</sup>.

2. Św. Mikołaj. Fundacja miejska prawdopodobnie XV-wieczna. W 1531 rada miejska prosi księcia o darowanie szpitalowi pola<sup>2</sup>. W 1594 zarządzało nim dwu prowizorów<sup>3</sup>.

1. SR 5409.
2. CDSil. XXXIII, 106.
3. Tamże, 110. H. Schnurpfeil, Geschichte und Beschreibung der Stadt Ober-Glogau in Schlesien, Głogów 1860, 195.

### GLUBCZYCE

1. Św. Jan Ewangelista. Ufundowała szpital królowa Kunegunda, wdowa po Ottokarze II. 1283 przekazany został zarządowi joannitów wraz z kościołem parafialnym<sup>1</sup>. Uposażenie znane tylko bardzo fragmentarycznie: 3 miary zboża na młynie, 14 marek czynszu<sup>2</sup>. Joannici utrzymali szpital do reformacji: w 1427 r. mowa o domu zakonnym zwanym też szpitalem albo przytułkiem, a w 1529 mieszczanie, którzy przejęli już szpital skarżą się przed cesarzem, że komtur joannitów ukrył szereg dokumentów i zapisów na rzecz szpitala przezeń dotąd zarządzanego<sup>3</sup>.

2. Przytułki. Pierwszy, zw. Heinko-Convent, powstał w 1352 dla „ubogich sióstr klasztornych”. Przeznaczony dla 9 osób, spośród których pleban pełniący nadzór nad przytułkiem wybierał przełożoną. Ona miała zabiegać wokół domu, dobrze zresztą uposażonego, i starać się, by codzień w ich i dobrodziejów intencji odprawione były dwie msze św., ale zawsze w porozumieniu z plebanem. Dom ten służył też jako sierociniec<sup>4</sup>. Nowa fundację na jego rzecz zatwierdził książę Mikołaj w 1353 r.<sup>5</sup>. Drugi, zw. Czukbretils-Convent, wzmiankowany 1455, przeznaczony był dla ubogich wdów i dzieci. Położony był obok kościoła parafialnego<sup>6</sup>.

1. F. Minsberg, Geschichte der Stadt Leobschuetz, Nysa 1828, 143; G. Biermann, Geschichte der Herzogthuemer Troppau und Jaegerndorf, Cieszyn 1874, 469.
2. Minsberg, j. w. 264-5; J. Kopetzky, Regesten zur Geschichte des Herzogtums Troppau 1061-1464, Wien 1871, nr 541.
3. A. Ritschny — E. Haeussler, Geschichte der Malteser-Ritter-Ordens-Kommende st. Johann in Schlesien 1100-1931, Opawa br., 30, 38.
4. Minsberg, j. w. 231-233.
5. H. Kleiber, Geschichte der Stadt Leobschuetz, W: Jahresbericht des Koeniglich-katholischen Gymnasium zu Leobschuetz, Głubczyce 1866, 16-17; APOp — II 36, 24.
6. Kleiber, j. w. 18.

GÓRA, św. Mikołaj. Rektor szpitala wzmiankowany 1360<sup>1</sup>, a w 1376 „hospitale in Gor et altarista hospitalis”<sup>2</sup>, w 1399 „magister hospitalis prope Goram”<sup>3</sup>. Wezwanie św. Mikołaja występuje w 1518 r.<sup>4</sup>. Patronat należał prawdopodobnie do rady miejskiej<sup>5</sup>.

1. AAWr — Głogów kolegiata: 12 VIII 1360.
2. Heyne II, 100. Ziolecki, Geschichte der Stadt Guhrau, Góra 1900, 37-38.
3. J. Jungnitz, Beitrage zur mittelalterlichen Statistik des Bistums Breslau, Ztschr 33: 1899, 394.
4. AAWr — II b 4, fol. 172 b.
5. Por. AAWr — Inkorporationsbuch des Bischofs Jacobus von Saecza, regesty: 7 V 1534.

GOSZCZ. Wieś ta w pow. Syców była własnością kapituły. Wizytacja z 1666 r. mówi o istnieniu tam szpitala, który w okresie reformacji podupadł.

Franzkowski, Geschichte d. St. Gross-Wartenberg, dz. cyt. 457.

GRODKÓW, św. Marcin. Istnienie tu szpitala w średniowieczu nie ulega wątpliwości. Najstarszy przekaz pochodzi jednak dopiero z 1559 r., gdy biskup oddał opustoszały klasztor augustianów — eremitów wraz z uposażeniem szpitalowi przed bramą Nyską na ręce jego zarządcy — rady miejskiej<sup>1</sup>. Akta wizytacji z 1579 r. mówią o dwu szpitalach zarządzanych „per senatores”<sup>2</sup>. Obydwa zbudowano zapewne po wielkim pożarze miasta w 1549 r.<sup>3</sup>.

1. AAWr — II b, 5, fol. 147 a.

2. Visitationsberichte I, 79.

3. Chronik der Stadt Grottkau, Grodków 1867, 304.

#### JAWOR

1. Szpital o nieznanym wezwaniu ufundowany prawdopodobnie pod koniec XIII w. ze składek mieszkańców<sup>1</sup>. Od początku był pod zarządem miejskim: w 1300 r. ptekarz był prokuratorem szpitala, a magistrat opiekunem („Schuetze”)<sup>2</sup>. Uposażenie, a może gospodarowanie nim, nie były jednak zaдовalające; kiedy 1343 „provisores seu magistri” zmuszeni byli na skutek „żałosnego stanu szpitala” obciążyć długami jego hipotekę<sup>3</sup>. Szpital miał też własnego kapelana<sup>4</sup>. Z chwilą wzniesienia nowego budynku szpitalnego, ten przeznaczony zapewne został dla trędowatych, bo w 1390 r. spotykamy w księdze miejskiej obok pro-wizora hospitalis — prowizora leprosorum<sup>5</sup>. Skądinąd jednak o trędowisku nie wiadomo.

2. Śś. Barbara, Wojciech i Maria Magdalena<sup>6</sup>. W 1344 r. cives jawvorenenses zdecydowali wybudować nowy szpital dla „chorych, bezdomnych i biednych”. Książę zatwierdzając fundację przekazał „consulibus civitatis plenam et omnimodam potestatem providendi, gubernandi et regendi dictum hospitale” oraz prawo ustanawiania i odwoływania „praepositos et procuratores ac officiales quoscunq[ue] clericos vel laicos” z zastrzeżeniem jednak praw parafialnych oraz ciężarów prawa książęcego co do przewozów i utrzymywania myśliwych i sokolników „ut in aliis nostris hospitalibus consueti sumus”<sup>7</sup>. Podstawę uposażenia stanowiło 5 łanów ziemi darowanych przez księcia oraz czynsze<sup>8</sup>. Początek XV w. przyniósł kryzys gospodarczy, czego następstwem było zaciąganie długów<sup>9</sup>. Przejęcie przez miasto synagogi żydowskiej umożliwiło postawienie nowego budynku, a synagogę zamieniono na kaplicę św. Wojciecha, dokąd przeniesiono za zgodą plebana ołtarze z poprzedniej kaplicy św. Barbary<sup>10</sup>. Odpust dla niej uprosiła rada miejska u legata papieskiego. Bp wrocławski zatwierdził go i powiększył<sup>11</sup>. Zarządzany był przez jednego z ławników (praefectus hospitalis) przez okres kadencji rady<sup>12</sup>. Ilość miejsc w obydwu szpitalach nie przekraczała 30<sup>13</sup>.

3. Przytułek Bożego Ciała. Prowadziło go spotykane i w innych miastach śląskich bractwo Bożego Ciała przez delegowanego gospodarza (Versorger). Pojawił się w latach 80-tych XV w.<sup>14</sup>. Wcześniejszym odeń, fundowanym w 1357 r. był przytułek dla ubogich panien i wdów, które same za zgodą rady wybierały sobie mistrzynię<sup>15</sup>.

1. Por. SR 5432.

2. SR 2612 i 4316.

3. CDSil. XXXV, 36.

4. W 1309 r.: J. Halbsguth — Bremberg, Beitrage zur Sozial- u. Wirtschaftsgeschichte d. Stadt Jauer, Jawor 1936, 184.

5. T. Lindner, Aus dem Archive der Stadt Jauer, Ztschr 9: 1868, 103.

6. CDSil. XXXV, 84.

7. Ch. F. Fischer, Geschichte und Beschreibung der schlesischen Fuerstenthumshauptstadt Jauer, Jawor 1803, I, 219-221.

8. Tamże, 221; CDSil. XXXV, 59.

9. CDSil. XXXV, 60 — uzasadnione nędzą szpitala, s. 70 i 78.

10. Fischer, j. w. 98.

11. CDSil. XXXV, 84.

12. Halbsguth, j. w. 73.

13. Tamże, 113.

14. CDSil. XXXV, 114. 117. 118. 119. 121.

15. Lindner, j. w. 88-89.

**JELENIA GÓRA.** Bardzo skąpe informacje źródłowe wskazują na istnienie w średniowieczu trzech szpitali.

1. Boże Ciało. Wspomniany w 1317 r.<sup>1</sup> położony u bramy Zamkowej<sup>2</sup>. W 1384 r. następuje w układzie między plebanem a magistratem uregulowanie zarządu szpitala odnośnie do spraw gospodarczych i duszpasterskich. Rządcą ma być prepozyt prezentowany biskupowi przez plebana i radę miejską spośród wikarych parafialnych. Uposażenie prepozyta stanowiła fundacja ołtarzowa zobowiązująca do odprawiania trzech mszy św. w tygodniu<sup>3</sup>. Wspomniany jest jeszcze szpital ten w księdze parafialnej z 1521 r. jako jedna ze stacji procesji parafialnych<sup>4</sup>.

2. Duch Św. Położony przed bramą miejską u wylotu ul. Długiej. Jako „nowy” pojawia się w 1449 r.<sup>5</sup>. W 1452 r. instalowany był altarzysta z obowiązkami duszpasterskimi. Zarządzał szpitalem jeden opiekun pod nadzorem magistratu<sup>6</sup>.

3. W 1531 r. wzmiarkowany jest szpital dla ubogich, położony przy Herrengasse<sup>7</sup>, przytułek, a może szpital zakonny (Kreuzherren).

1. Neuling, Schlesiens Kirchorte, 103.

2. J. K. Herbst, Chronik der Stadt Hirschberg in Schlesien, Jelenia Góra 1850, 536.

3. AAWr — Jelenia Góra parafia: 13 XII 1384 i 20 XII 1388.

4. Stan. Sauer's Hirschberger Pfarrbuch von 1521, wyd. H. Hoffmann, W: Zur schlesischen Kirchengeschichte, Wrocław 1939, XIII.

5. Neuling, j. w. 103.

6. AAWr — II b 2, fol. 58 a; Jel. Góra parafia: 23 I 1490.

7. AAWr — Jelenia Góra parafia: 31 I 1531.

**KARNIÓW.** Fundacja książęca wspomniana 1404, a 1408 książę zarząd szpitala przekazał magistratowi, wraz z patronatem kaplicy szpitalnej. O bogatym upożaleniu świadczy dług 150 grzywien, jaki zaciągnął kasztelan karniowski u prokuratorów<sup>1</sup>. W okresie reformacji otrzymał po klasztorze franciszkańskim młyn<sup>2</sup>.

1. Biermann, Geschichte der Herzogthuemer Troppau und Jaegerndorf, 470.

2. CDSil. II, nr 75 b.

**KĄTY WROCŁAWSKIE,** Boże Ciało. Kaplica szpitalna położona poza miastem wspomniana w 1511 r.

Neuling, Schlesiens Kirchorte, 120.

**KLUCZBORK,** Św. Krzyż. W okolicach Kluczborka od połowy XIII w. duże posiadłości mieli krzyżacy z czerwoną gwiazdą, którzy w 1298 r. otrzymali patronat miejscowego kościoła parafialnego<sup>1</sup>. O działalności szpitalnej zakonu jakoby już — jak utrzymują kronikarze<sup>2</sup> — od ok. 1240 r., brak informacji dokumentalnych. Prawdopodobieństwo istnienia szpitala w 2. połowie XIII w. oprzeć można na dwu przesłankach: 1) w tym czasie wszystkie placówki krzyżaków związane były ze szpitalami, 2) Kluczbork leżał na uczęszczanym szlaku solnym<sup>3</sup>.

1. SR 2508.

2. Ss. rr. sil. II, 292; Heidenfeld, Chronik der Stadt Kreuzburg von Begründung bis zur Gegenwart, Ziębice 1907, 107.

3. Eistert, Beitrage zur Geschichte des Ordens der Kreuzherren mit dem roten Stern, 26; Sossalla, Przyczynki do historii krzyżowców, 207-209.

## KŁODZKO

1. N. Maryja P. i św. Antoni. Prawdopodobnie szpital joannitów przy ich komendzie założonej w latach 80-tych XII w. przez króla czeskiego. Pierwsi zakonnicy przyszli z Pragi, gdzie także od 1156 r. mieli szpital<sup>1</sup>. Pierwsza wzmianka o szpitalu kłodzkim jest jednak bardzo późna: w 1275 r. biskup pozwała joannitom na erekcję przy ich szpitalu kaplicy NMP i św. Antoniego oraz na szafowanie wszystkim tam mieszkającym — zdrowym i chorym — sakramentów<sup>2</sup>. Ze wszystkich innych dokumentów bezimiennie wspominających szpital jednoznacznie wynika, że zarządcami byli radni miejscy, którzy także komturowi, jako plebanowi, płacili 4 grzywny rocznie z okazji celebrowania codziennie mszy św. w szpitalu<sup>3</sup>. Stan rzeczy wyglądał chyba następująco: joannici osiedliwszy się w Kłodzku otrzymali też związany z komendą szpital, któremu za oratorium służyła ich własna kaplica. Kłedy przed 1278 r. lokowano nowe miasto, a zakon

objął kościół parafialny, ku któremu przeniósł się konwent, zaszła potrzeba erygowania nowej kaplicy dla szpitala o co się wystarał. Oddalony od konwentu szpital przeszedł pod zarząd miasta, a duszpasterstwo pozostało przy joannitach<sup>4</sup>. W szpitalu były dwie grupy pensjonariuszy: biedni i ci, którzy płacili za swój pobyt w szpitalu i odpowiednio dwa rodzaje utrzymania: zwykłe i „przy stole mistrza”<sup>5</sup>. Zwano go „szpitalem wielkim”<sup>6</sup>.

2. Duch Św. Położony przed bramą Ząbkowicką<sup>7</sup>. Mistrza szpitalnego, często duchownego, mianował magistrat<sup>8</sup>. Opiekę duszpasterską w 1376 r. przejęli joannici<sup>9</sup>.

3. Św. Maria Magdalena. Przytułek dla ubogich położony przy ul. Ząbkowickiej. Posiadał dwa obejścia. Wspomniany 1428<sup>10</sup>.

4. Św. Jerzy. Joannici w 1300 r. zobowiązali się dostarczać wina mszalnego dla kaplicy tego szpitala przeznaczonego dla trędowatych<sup>11</sup>. Przejęli też obowiązki duszpasterskie po zbudowaniu ok. 1395 r. nowej kaplicy<sup>12</sup>. Pod koniec XV w. przeznaczono szpital dla wenerycznie chorych<sup>13</sup>.

5. Przytulki. Spotykamy ich 6<sup>14</sup>. Najstarszy położony przy „Pfaffengasse” ufundowany został w 1360 r. dla 9 sióstr<sup>15</sup>. Drugi zw. „wielkim” — na przeciw mniczów — spotykamy w 1372<sup>16</sup>. Trzeci „auf der Nonnengasse” wspomniany 1385<sup>17</sup>, powiększony został 1400 połową posesji wdowy Ludmiły<sup>18</sup>. Czwarty powstał ok. 1445 r.<sup>19</sup>. Fundatorka piątego, w 1466 r., zastrzegła sobie dożywotni zarząd<sup>20</sup>. Był wreszcie przytułek dla „ubogich dzieci” ufundowany przez mniszkę Helenę<sup>21</sup>. Wszystkie miały wyznaczonych przez magistrat prowizorów, którzy gromadzili czynsze i przekazywali gospodyni. Tylko niektóre dochody pobierały mieszkanki same i rozdzielały między siebie<sup>22</sup>.

1. F. Sauer mann, Geschichte der Malteserkommende Glatz, Kłodzko 1909, 53.

2. Geschichtsquellen der Grafschaft Glatz I, 309.

3. Tamże I, 66 i 221.

4. Sauer mann, j. w. 53.

5. Geschichtsquellen I, 157 i 246.

6. Tamże II, 452.

7. Tamże II, 420.

8. Tamże I, 209.

9. Neuling, Schlesiens Kirchorte, 70.

10. Tamże.

11. Geschichtsquellen I, 61.

12. Tamże I, 255 i 258; II, 12.

13. W. Wattenbach; Spitaeler fuer Aussaetzige in Schlesien, 50 przyp. 1.

14. Geschichtsquellen II, 97. 105. 220. 281.

15. Tamże I, 164.

16. Tamże I, 213.

17. Tamże I, 241 i 245.

18. Tamże I, 297.

19. Tamże II, 220.

20. Tamże II, 281.

21. Tamże I, 176.

22. Np. tamże II, 39.

## KOZUCHÓW

1. Duch Św. Miał ten szpital przy trakcie żagańskim ufundować książę Henryk IV<sup>1</sup>. Pierwszy zapis dla szpitala na ręce plebana „bis in hebdomada officiendo” pochodzi z 1321 r.<sup>2</sup>. Brak stałego duszpasterza przyniósł szpitalowi kilka dalszych fundacji dla altarzystów połączonych z obowiązkami duszpasterskimi, a potem i rezydencją<sup>3</sup>. Zarządzało nim dwu mistrzów szpitalnych — wityrykusów, na których ręce składano też fundacje mszalne<sup>4</sup>. Główna część uposażenia to folwark i młyn. Utrzymywał 12 osób<sup>5</sup>.

2. Śś. Wawrzyniec i Mikołaj. Ufundowany przed bramą Głogowską przez mieszczanina z Głogowa ok. 1400 r.<sup>6</sup>. Nadzór należał do rady miejskiej, a rządcami byli wityrykusi (Kirchenvaeter)<sup>7</sup>. Duszpasterstwo pełnił altarzysta bez obowiązku rezydencji; prezentowali go magistrat i pleban<sup>8</sup>. Miał być nim zawsze najbiedniejszy wikary kościoła parafialnego. W XV w., prawdopodobnie aż do wyginięcia trądu, było to trędowisko.

3. Św. Łazarz. Jako szpital dla wenerycznie chorych („Franzosenhaus”) pojawia się w 1566 r.<sup>9</sup> Zbudowany zapewne na początku XVI w.<sup>10</sup> Przemawia raczej za późną fundacją brak dostatecznego uposażenia: hospitalici mają tylko szczególnie przywilej książeący, pierwszeństwa w zbieraniu kłosów po żniwach z okregu kożuchowskim oraz kilkakrotnego w tygodniu obchodzenia ulic miasta z dzwonkiem w rękę dla zebrania jałmużn<sup>11</sup>.

1. K. Walter, *Geschichte der Stadt Freystadt, Kożuchów* 1934, 104; G. Foerster, *Freystaedtische Chronica, Friedberg 1751*, 167 bez dokumentacji przesuwa fundację na czasy bpa Haimo (1120-6).
2. CDSil. XXIV, 162.
3. Tamże, 163; AAWr — II b 2, fol. 124 b; II b 3, fol. 3 b i fol. 43 b APWr — Rep. 120, nr 98.
4. CDSil. XXIX, 188 i 194.
5. Foerster, j. w. 222.
6. CDSil. XXIV, 172 i 193.
7. Tamże, 167, 182 i 190.
8. Tamże, 167.
9. CDSil. XXIV, 136.
10. Foerster, j. w. 222.
11. Walter, j. w. 105.

KOŹLE, św. Mikołaj. W 1400 r. komtur miejscowej komendy joannitów przekazał szpitalowi czynsz. Nie wydaje się jednak by był to szpital zakonny<sup>1</sup>. Uposażenie wydatnie zostało powiększone w 1521 r. przekazaniem magistratowi i kościółowi parafialnemu na utrzymanie biednych wsi Dzielnica<sup>2</sup>. I do tego roku odnosi wizytator fundację szpitala („fundatrix xenodochii fuit quaedam virgo nobilis, quae pagum Dzielnię dictum, pauperibus legavit”)<sup>3</sup>.

1. A. Weltzel, *Geschichte der Stadt, Herrschaft und ehemaligen Festung Kosel, Koźle* 1888, 524-526.
2. APWr — Rep. 4 FF, nr 44.
3. *Visitationsberichte* II, 163.

KRAPKOWICE, śś. Anna, Jadwiga, Elżbieta (przy kaplicy śś. Jerzego i Wojciecha). Ufundowany 1416 przez miejscowego wójta, który podjął się też dziecięcego obowiązku zarządzania szpitalem. Wszystkie kapitały miały być przechowywane „ad sacras aedes”. Fundator winien radzić się proboszcza przyjmując biednych do szpitala. Utrzymywali się z jałmużny. Do postąg duszpasterskich zobowiązane było duchowieństwo parafialne.

J. Chrzęszcz, *Geschichte der Stadt Krappitz in aeltester und aelterer Zeit. „Oberschlesien”* X; 1911/12, 51-59, 114-21.

KROSNO nad Odrę, św. Jerzy. Ufundowany w 1380 r. z równoczesnym zapisem na rzecz scholarów, by pięciokrotnie w ciągu roku udawali się do szpitala procesjonalnie i śpiewali w czasie nabożeństw<sup>1</sup>. Kaplica miała swego rektora<sup>2</sup>. W 1453 i 1509 otrzymała dwa dalsze oitarze<sup>3</sup>.

1. Burda, *Untersuchungen zur mittelalterlichen Schulgeschichte*, 256.
2. AAWr — II b 3, fol. 8 a.
3. AAWr — II b 2, fol. 73 b oraz II b 4, fol. 60 b.

## LEGNICA

1. Św. Mikołaj. Szpital ufundowany przez księcia Henryka IV przy istniejącym już kościele, od którego wziął wezwanie. W 1288 r. wraz z całym uposażeniem przekazany został wrocławskim krzyżakom z czerwoną gwiazdą<sup>1</sup>. Roczne dochody w 1533 r., kiedy szpital utrzymywał ok. 30 osób, wynosiły 50 guldenów, 367 grzywien, 10 świni i 3 kopy jaj<sup>2</sup>. Nad sprawami ekonomicznymi czuwała mistrzini (magistra), na której ręce wpływały też legaty „pro infirmis”<sup>3</sup>. W 1417 r. na prośbę „rady miejskiej, mistrzów cechowych i całej gminy, dla ulepszenia budynków szpitalnych i powiększenia liczby chorych”, krzyżacy odstąpili zarząd miastu zachowując tylko duszpasterstwo. Nastąpił też rozdział dochodów między konwent i chorych<sup>4</sup>. W okresie reformacji magistrat zakwestionował część zakonowi należną i dopiero po mediacji księcia i zobowiązaniu komtura do głoszenia ubogim „uczonych kazań” na powrót przyznał<sup>5</sup>. Z tych funduszy na początku XVI w.

krzyżacy erylowali przy swej szkole szpital służący najpierw tylko scholarom, potem ogólny<sup>6</sup>.

2. Św. Stanisław. Przeznaczony dla mężczyzn zakażonych trędem. Powstał krótko przed 1356 r. kiedy otrzymał ołtarz św. Stanisława, nad którym patronat miał pleban. Altarzystą był prepozyt szpitala. Dochody w 1533 wynosiły 93 grzywny<sup>7</sup>.

3. Św. Anna (św. Jerzy). Szpital trędowatych kobiet wzmiankowany 1395, a jeszcze 1401 i 1416 zwany „szpitalem nowym”<sup>8</sup>. Zarząd spoczywał w ręku pro-wizora<sup>9</sup>. Uposażenie w 1533 wynosiło 76 grzywien, 4 floreny i 6 korców zboża<sup>10</sup>. Duszpasterstwo należało do wikarych kolegiaty Bożego Grobu i dopiero na prośbę burmistrza biskup polecił wyznaczyć osobnego kapelana z bowiązkiem rezy-dencji<sup>11</sup>. W 1553 r. obydwie szpitale trędowatych zostały połączone.

4. Przytulki. Dwa najstarsze były fundacji księżęcej. Pierwszy, N. Maryi P., sięga połowy XIII w. i był najpierw konwentem beginek („beginna — mulier velata extra certum aliquem ordinem religiosum vitam ducens”<sup>12</sup>). Drugi, św. Jana po-jawia się w 1413. Utrzymywały się jego mieszkanki ze skarbyony umieszczonej w kaplicy zamkowej. Przyjmowane mogły być tylko wdowy lub beginki. Wybraną przez nie przelożoną zatwierdzał książę. In spiritualibus opiekowali się nimi do-minikanie<sup>13</sup>. Z przytułków mieszczańskich określony jest jeden: „Hans Mittlavs Seelhaus” otwarty w 1418 r.<sup>14</sup>.

5. Szpital szkolny. Powstał 1414 z fundacji kanonika Jana Gawen niedaleko kolegiaty<sup>15</sup>. Miał swoich dobrodziejów także w okolicznych miastach<sup>16</sup>.

1. Urkundenbuch der Stadt Liegnitz und ihres Weichbildes bis zum Jahre 1455, wyd. F. Schirrmacher, Legnica 1866, nr 16.

2. Geschichte und Verwaltungsuebersicht der milden Stiftungen in Liegnitz, veroeffentlicht durch den Magistrat, Legnica 1868, 1-8; Eistert, Beitragee zur Geschichte der Kreuzherren, 24-26; SR 3524, 3639. 4256, 4762, 6213.

3. APWr — Rep. 66, nr 181 i 188.

4. Urkundenbuch, nr 499.

5. APWr — Rep. 66, nr 826.

6. Eistert, j. w. 26.

7. Geschichte und Verwaltungs-Uebersicht, 30; A. Zumwinkel, Die Stadt Legnitz im Mittelalter, W: Mitteilungen des Geschichts- und Altertumsvereins fuer die Stadt und Fuerstentum Liegnitz, Legnica 1908, 49.

8. Urkundenbuch, nr 388 i 494.

9. Tamże, nr 518 i 526.

10. Geschichte und Verwaltungsuebersicht, 27-29.

11. AAWr — II b 2, fol. 23 a.

12. APWr — m. Wrocław E 2, 2, fol. 702 b.

13. Geschichte und Verwaltungsuebersicht, 39.

14. Tamże, 37-41; Urkundenbuch, nr 517 i 638.

15. Zumwinkel, j. w. 51.

16. Monumenta Germaniae Franciscana, t. I: Urkundenbuch der Kustodien Goldberg und Breslau (1240-1517), wyd. Chr. Reisch, Düsseldorf 1917, nr 589.

LUBAŃ. Nieliczne i fragmentaryczne notatki wskazują na istnienie dwóch szpitali.

1. Św. Jakub. Ufundowany przez wdowę po bogatym mieszczaninie w 1323 r. przy starym kościółku cmentarnym<sup>1</sup>. W 1496 r. otrzymał działkę ziemi<sup>2</sup>.

2. Św. Elżbieta. Powstał prawdopodobnie w XV w. Z tą chwilą w szpitalu św. Jakuba umieszczono najuboższych i zakażnie chorych<sup>3</sup>. Zarządcami obydwu byli witrykusi, których spotykamy jednak dopiero w 1541 r. zbierających z dzwonkiem jałmużny w mieście<sup>4</sup>. Bp Jakub Salcza († 1539) pochodzący spod Lubania zapisał szpitalowi w testamencie 100 guldenów<sup>5</sup>.

1. J. G. Gruender, Chronik der Stadt Lauban, Lubań 1846, 136.

2. APWr — m. Lubań, nr 2308, fol. 353.

3. Tamże.

4. Tamże, fol. 352 b.

5. Heyne III, 739.

LUBIAŻ. W 1203 r. książę Henryk I zobowiązał szpital klasztorny do stałego utrzymywania 3 chorych, lub biednych i darował na ten cel wieś Pomocne<sup>1</sup>. Bolesław brzesko-legnicki rozszerzył tę fundację: przekazał opatowi kolejno wsie Oleszno i Łagiewniki (1311 r.), patronat kościoła w Rokitnicy (1329) i kaplicę zamkową w Legnicy (1330) z obowiązkiem utrzymywania dalszych 5 ubogich lub ułomnych<sup>2</sup>. Owi „praebendarii” mieli być żywieni „pulmentariis conventus nec non pane et cerevisia”. Przetrwiał szpital do sekularyzacji 1810 r.<sup>3</sup>. Przygarnął też klasztor sieroty<sup>4</sup> i stale rozdawał u furty jałmużny (św. Jadwiga regularnie posyłała tam dwie ubogie kobiety, by dla niej przynosiły tego chleba ubogich)<sup>5</sup>.

1. A. Bollmann, Die Saekularisation des Zisterzienserstiftes Leubus, Wrocław 1932, 73.
2. SR 3238, 4814, 4984.
3. Bollmann, j. w. 90.
4. SR 5308.
5. Ss. rr. sil. II, 11.

### LUBIŃ

1. Duch Św. Powstanie tego szpitala ze składek wiernych za czasów bpa Henryka (1302-1319) należy chyba połączyć z lokowaniem osady na prawach miejskich w 1295 r. Biskup na prośbę księcia zlecił go braciom zakonu Duchu Św. ze Ścinawy „gubernare tam in spiritualibus quam in temporalibus”<sup>1</sup>. Mistrza tego szpitala spotykamy dopiero w 1406 r.<sup>2</sup>, a tytuł 1429<sup>3</sup>. Z XIV w. dokumentacji brak. W 1. połowie XV w. zarząd sprawami gospodarczymi pełni już prowizor miejski<sup>4</sup>. Uposażenie stanowiła pewna włość ziemska<sup>5</sup>, młyn<sup>6</sup>, oraz czynsz<sup>7</sup>. W okresie reformacji nastąpiło ostateczne przekazanie szpitala i domu zakonnego miastu: jeszcze w 1513 J. Steiner był preceptorem domów ścinawskiego i lubińskiego. Jego następcą J. Libola w 1522 tylko ścinawskiego<sup>8</sup>.

2. Św. Barbara. Zbudowany przez cech tkaczy w 1447 r. przed bramą Głogowską dla członków cechu i ich rodzin. Pleban wykonywał nadzór, a parafia przechowywała dokumenty szpitalne. O ofiarności mieszkańców na jego rzecz świadczy 40 różnych darowizn w niedługim czasie. Związane to było z hojnym odpustem 540 dni<sup>9</sup>. Liczne kapitały lokował ekonom szpitala w wyderkaufach<sup>10</sup>. Kaplica miała swego altarzystę<sup>11</sup>.

3. Przytułek. Ufundował go pleban za zgodą magistratu w 1400 r. obok dzwonnicy kościoła parafialnego. On też był jego zarządcą i może dlatego nie był wolny od podatków miejskich<sup>12</sup>.

1. CDSil. V, s. 188, nr 76.
2. CDSil. XXVIII, 46.
3. AAWr — Głogów kolegiata: 30 IX 1429.
4. APWr — Rep. 3, nr 921 i 922.
5. AAWr — II b 1, fol. 90 a.
6. APWr — Rep. 3, nr 922.
7. Tamże, nr 919, 927, 929.
8. AAWr — dok. wikariuszy katedralnych: 16 V 1513 oraz APWr — m. Wrocław Q 154, 2, fol. 31.
9. K. Klose, Beitrage zur Geschichte der Stadt Lueben, Lubią 1924, 68-69.
10. APWr — Rep. 3, nr 904 i 903 do 917.
11. Tamże, nr 760.
12. Tamże, nr 930 i 931.

LUBLINIEC, Św. Krzyż. Najstarszy znany zapis dla szpitala pochodzi z 1404 r.<sup>1</sup>. Kolejna wzmianka jest o sto lat późniejsza: w 1505 poświęcona została kaplica szpitalna za miastem<sup>2</sup>. W połowie XVII w. utrzymywało się z jałmużn 5 osób<sup>3</sup>.

1. AAWr — Namysłów parafia: 27 V 1404.
2. A. Weltzel, Geschichte der Stadt und Herrschaft Guttentag, Racibórz 1882, 41.
3. Visitationsberichte II, 56.

LUBOMIERZ. Wizytacja 1651 r. mówi o nowym szpitalu zbudowanym „impen-sis monasterii et cura praepositi”<sup>1</sup>, a w 1655 r. mowa o placu nad groblą po starym budynku szpitalnym<sup>2</sup>. Można więc przyjąć, że klasztor benedyktynek.

który był właścicielem miasteczka, założony 1278, już w średniowieczu zatroszczył się o zbudowanie szpitala.

1. Visitationsberichte IV, 27.

2. F. Goerlich, Das Benediktiner — Jungfrauenkloster Liebenthal, Wrocław 1864, 169-170.

**LWÓWEK.** Według dokumentu bpa Balthazara z 1561 r. były w mieście 4 szpitale: przy moście nad Bobrem dla trędowatych, Ducha Św., św. Mikołaja i św. Tomasza<sup>1</sup>. Natomiast w 1419 miały być tylko dwa szpitale<sup>2</sup>. Ustalenie faktów jest utrudnione, bo nieliczne zachowane dokumenty nie precyzują zwykle, o którym szpitalu mowa.

1. Św. Tomasz. Powstał przed 1322, prawdopodobnie ze składek wiernych. Miał własny młyn i 3 kramy piekarskie<sup>3</sup>.

2. Duch Św. Przy moście nad Bobrem w kierunku wsi Piakowice jeszcze przed 1362 r. zbudowano trędowisko dla ok. 10 osób<sup>4</sup>. W 1419 nazwane jest szpitalem nowym dla zakaznie chorych. Wspomniany wyżej dokument biskupi jednak wyraźnie odróżnia szpital dla trędowatych i szpital Ducha Św. Możliwe, że odbudowany po powodzi 1462 w innym miejscu szpital dla trędowatych nosił już inne wezwanie, a przy starej kaplicy Ducha Św. pozostał szpital ogólny. Kaplica nie miała własnego altarzysty i joannici z kościoła parafialnego pełnili obowiązki duszpasterskie<sup>5</sup>.

3. Św. Maciej. Zniszczenie szpitala w 1462 r. skłania miasto do starań o przekazanie dawnego zamku książęcego na ten cel. Król Maciej wyraził zgodę, dzięki czemu w 1478 przed bramą Złotoryjską stanął szpital i kościół św. Macieja. W okresie reformacji podupadł<sup>6</sup>.

4. Św. Jakub (św. Mikołaj). W 1383 r. w nowej przed murami miejskimi ufundowanej kaplicy św. Mikołaja ustanowiono beneficjum ołtarzowe patronatu rady miejskiej. W związku z tym kościół parafialny zastrzegł sobie duszpasterstwo i prawo grzebania<sup>7</sup>. Potrzebę obrony praw parafialnych wywołało chyba istnienie szpitala przy kaplicy. Wyraźnie o szpitalu św. Jakuba przy kaplicy św. Mikołaja mowa dopiero w 1498 r.<sup>8</sup>. Należy go pewnie utożsamiać ze wspomnianym w 1510, odbudowywującym się po zniszczeniach wojennych szpitalem cechu tkaczy przed bramą Bolesławiecką<sup>9</sup>.

1. AAWr — II b 5, fol. 179 b.

2. B. Sutorius, Die Geschichte von Loewenberg aus Urkunden und Handschriften gesammelt, Bolesławiec 1784, II, 97.

3. Tamże I, 53 i SR 4239 bez podania wezwania szpitala.

4. Sutorius, j. w. II, 315.

5. Tamże.

6. Tamże II, 317-318; H. Wesemann, Regesten zur Geschichte der Stadt Loewenberg in Schlesien, Lwówek 1912, nr 317, 332.

7. Sutorius, j. w. II, 317.

8. Neuling, Schlesiens Kirchorte, 176.

9. Sutorius, j. w. I, 119.

**MILICZ,** św. Anna. Powstał niewątpliwie jako hospicjum przy kaplicy św. Anny za miastem, dokąd ściągali rzesze pielgrzymów, szczególnie kalek<sup>1</sup>. Był fundacją rycersko-feudalnej i na dobrach miejscowego dziedzica miał też swe główne uposażenie: 40 korców zboża rocznie. Najstarsze rachunki szpitalne pochodzą z lat 1480-1590. Według statutów miejskich z 1615 r. zarządcy co roku mieli здаwać rachunki wobec plebana i dwu przedstawicieli miasta<sup>2</sup>.

1. Ss. rr. sil. III, 102.

2. K. Kluge, Chronik der Stadt Militsch, Wrocław 1909, 188.

## NAMYŚLÓW

1. Duch Św. i św. Jerzy<sup>1</sup>. Zbudowany „pro pauperibus” w 1384 r.<sup>2</sup>, a murowana kaplica szpitalna powstała 1405<sup>3</sup>. Uposażenie powiększało się dzięki drobnym, lecz stale napływającym zapisom<sup>4</sup>. Sprawy gospodarcze prowadzili wityrskusi (Kirchenvaeter), częściej zwani prowizorami<sup>5</sup>. Kaplica miała własnego rektora prezentowanego przez radę miejską<sup>6</sup>. Służyła też jako kościół dla Polaków, którzy mieli tu swego kaznodzieję<sup>7</sup>.

2. O istnieniu szpitala dla trędowatych świadczy jedyna notatka z 1333 r. określająca most wiodący do miast „dictus leprosorum”<sup>8</sup>.

1. Ten sam ołtarz NMP raz w szpitalu Ducha Św. (AAWr — Namysłów parafia: 19 VIII 1409), potem w szpitalu św. Jerzego (tamże: 27 IV 1419).
2. Neuling, Schlesiens Kirchorthe, 199.
3. W. Liebich, Chronik der Stadt Namslau, Namysłów 1862, 23.
4. AAWr — Namysłów parafia: 27 V 1404 i P 7: 26 V 1413; APWr — Rep. 69, nr 612; Monumenta Germaniae Franciscana, t. I, nr 336 i 472.
5. AAWr — Namysłów parafia: 2 XI 1419, 24 X 1427, 16 X 1506, 8 II 1509.
6. Tamże: 2 IV 1414, 13 IV 1520.
7. Tamże: 12 I 1486, 23 XI 1537.
8. Neuling, Schlesiens Kirchorthe, 199.

NOWE MIASTECZKO, św. Konrad. Według kroniki żagańskich kanoników regularnych, spisanej w 1561 r. szpital powstał w okresie lokowania osady pod zamkiem książęcym na prawach miejskich po 1263 r. Potrzeby duszpasterskie zaopatrywał rektor kaplicy zamkowej<sup>1</sup>. Patron szpitala — św. Konrad, któremu na Śląsku tylko tę jedyną kaplicę poświęcono — charakterystyczny dla Piastów linii głogowskiej, stanowić może podstawę do przypuszczenia fundacji książęcej.

1. E. Kolbe, Geschichte der Stadt Neustaedtel, Nowa Sól, 1924, 29 przyp., 154.

NOWOGRÓD nad Bobrem. Jedynym przekazem o szpitalu przy tamtejszym klasztorze kanoników regularnych jest zatwierdzenie w 1221 r. przez papieża darowizny biskupa wrocławskiego „ad peregrinorum receptinem et sustentationem pauperum”.

- APWr — Rep. 116, nr 5.

#### NYSA

1. N. Maryja P. Propozycja budowy szpitala wyszła od sołtysa biskupiego. zrealizowana została w 1231 r., a 1239 powierzono szpital bożogrobcom<sup>1</sup>. Fundatorem był bp Wawrzyniec, który kaplicy szpitalnej przyznał szeroką egzempcję. Niewątpliwy jest też udział w fundacji wspomnianego sołtysa. Uposażenie bardzo bogate nie było jednak podzielone na włość szpitalną i klasztorną. Stanowiło je kilka okolicznych wsi<sup>2</sup>, dziesięciny<sup>3</sup>, stragany na targu miejskim<sup>4</sup> i wielka ilość zapisów czynszowych<sup>5</sup>. Nie dopuścili bożogrobcy do współzarządu prowizorów miejskich. Opiekę nad chorymi utrzymali przez cały czas istnienia klasztoru: do sekularyzacji 1810 r. Gdy w 1525 pożar powtórnie już zniszczył szpital, przystosowali „pro suorum infirmorum cura et sustentatione” kaplicę Matki Bożej in Rosis<sup>6</sup>.

2. Św. Józef. Ufundowany przez bpa Przeclawa w 1341 r. dla 20 mężczyzn, zw. też Paniottenhaus<sup>7</sup>. Zarząd wykonywał jeden prowizor<sup>8</sup>. Uposażenie stanowiła wieś, młyn i renty naturalne i pieniężne<sup>9</sup>.

3. Św. Barbara. Zbudowany współcześnie z poprzednim przez bpa Przeclawa dla kobiet. Źródłem utrzymania dla 15 mieszkanek była wieś Sękowice<sup>10</sup>.

4. Śś. Piotr i Paweł. Fundatorem był marszałek biskupi w Nysie — Mikołaj Streit ok. 1430 r.<sup>11</sup>. Mieszczanie nyscy dobudowali w tym samym czasie kościółek. Duszpasterstwo pełnili franciszkanie<sup>12</sup>. Uposażeniem była wieś Goraszkowice<sup>13</sup>.

5. Św. Mikołaj. Przeznaczony dla trędowatych mężczyzn, wspomniany pierwszy raz 1407, choć należy do najstarszych szpitali. Położony tuż przy murach miejskich na starym mieście<sup>14</sup>. W XVII w. utrzymywał 11 chorych<sup>15</sup>.

6. Św. Wawrzyniec (św. Łazarz). Hospitale mulierum leprosorum założone w latach 1393-1413. Kierowała nim procuratrix pod nadzorem dwu prowizorów. Był również altaryzta<sup>16</sup>. W XVII w. mieszkało w nim 18 staruszek<sup>17</sup>.

7. Duch Św. Bardzo enigmatyczna jest wzmianka XVII-wiecznej kroniki spisanej przez plebana nyskiego Pedewitza o należącym się kościołowi parafialnemu offertorium „ex tempello s. Spiritus et a fratribus s. Antonii, quales hi fuerint non discerno”<sup>18</sup>. Chodzi tu pewnie o szpital antonitów, którzy mając na Śląsku tylko jedną placówkę i to do czasów reformacji mogli być autorowi nieznani.

8. Przytułki. Powtarza się w źródłach tylko jeden przeznaczony dla 4 wdów: „christipauperes in domo seu conventu Achacii”<sup>19</sup>. Założony został 1417, a prokuratorami byli altarzyści kościoła parafialnego, jako wykonawcy testamentu<sup>20</sup>.

9. Szpital szkolny. Założkiem jego był sierociniec założony przez plebana Jakuba Pudka w 1417 r. obok plebanii dla przysparzenia opuszczonych dzieci po przejęciu głodu i zarazy lat 1413-14. Liczba dzieci dochodziła do 40. Utrzymywały się z jałmużn przez siebie zbieranych. Stąd nazwa „przytułek mendykantów” W początkach XVI w. dobudowano doń kaplicę i zamieniono na szpital dla scholarów<sup>21</sup>.

1. W. Herrmann, Zur Geschichte der Neisser Kreuzherren vom Orden der regulierten Chorherren und Waechter des Hl. Grabes zu Jerusalem mit dem doppelten roten Kreuz, Wrocław 1938; 48; F. Minsberg, Geschichtliche Darstellung der merkwuerdigsten Ereignisse in der Fuerstenthumsstadt Neisse, Nysa 1834, Anhang 3-4; Silnicki, Dzieje i ustrój Kościoła kat. na Śląsku, 125; Heyne I, 195-200, 996/7, II, 882-885, III, 1209-1216.
2. SR 366, 2119, 2444, 2651; APWr — Rep. 103, nr 2.
3. SR 366.
4. APWr — Rep. 103, nr 94.
5. SR 3016, 4092, 4247, 4399. 5140
6. Ss. rr. sil. II, 403.
7. Ss. rr. sil. I, 164.
8. APWr — Rep. 103, nr 196 i 233.
9. Heyne II, 559-562.
10. F. Pedewitz, Historia ecclesiastica parochialis s. Jacobi Nissae, wyd. B. Ruffert, Nysa 1905, 16.
11. AAWr — X 32: 10 I 1474; Pedewitz, j. w. 16 datuje mylnie powstanie szpitala na 1370 r.
12. Monumenta Germaniae Franciscana t. I, nr 377 i 435.
13. AAWr — X 32: 10 I 1474.
14. Wattenbach, Spitaeler fuer Aussaetzige, 219; Heyne II, 498; B. Ruffert, Kurze Chronik von Neisse, Nysa 1910, 8.
15. Pedewitz, j. w. 17.
16. Wattenbach, j. w. 216-218; P. Knoetel, Das Aussaetzigenhospital zu st. Lazarus zu Neisse, „Oberschlesien” X: 1911/12, 409.
17. Pedewitz, j. w. 18.
18. Tamże, 27.
19. APWr — Rep. 102, nr 789; Heyne II, 496.
20. APWr — Rep. 102, nr 725 i 736.
21. Heyne II, 565-568.

## OLEŚNICA

1. Św. Jerzy. Najstarsza notatka źródłowa o pobieraniu przez szpital dziesięcin z Gęszej Górki pochodzi z 1307 r.<sup>1</sup> Przypuszczenie o założeniu szpitala przed 1189 przez joannitów, oparte o fakt wystawienia w tym roku w Oleśnicy przywileju biskupiego dla tego zakonu<sup>2</sup> nie przekonuje wobec braku najmniejszego świadectwa o pobycie joannitów w mieście<sup>3</sup>. Od 1340 szpital jako prepozytura został inkorporowany opactwu NMP kanoników regularnych na Piasku. Książę Konrad i gmina miejska oddali go zakonowi w zarząd zarówno in spiritualibus jak in temporalibus. Opat wyznaczał brata zakonnego — kapłana jako proboszcza oraz tylu braci, by mogli obsługując szpital wykonywać też obowiązki zakonne<sup>4</sup>. W 1371 kaplica otrzymała odpusty papieskie<sup>5</sup>, a rok później zapis księżnej Eufemii<sup>6</sup>.

2. Św. Mikołaj. Najstarsze świadectwo pochodzi z czasów bpa Wacława (1382-1417), który kwestorów biednych trędowatych niewiast w szpitalu św. Mikołaja pod Oleśnicą polecał wiernym i ofiary nagradzał odpustem<sup>7</sup>. Wspomniany jest jeszcze w 1448 r.<sup>8</sup>.

3. Św. Wawrzyniec. Szpital wraz z kaplicą, o którym brak innych wiadomości<sup>9</sup>.

1. W. Haeusler Geschichte des Fuerstenthums Oels bis zum Aussterben der Piastischen Herzoglinie. Wrocław 1883, 334.

2. SR 55.

3. Haeusler, j. w. 139.

4. SR 6494 a. 6513 a.

5. A. Wagner, Schlesisches aus dem Vatikanischen Archive in Rom aus den Jahren 1316-1371, Ztschr 25: 1891, 303.
6. Ss. rr. sil. II, 203.
7. CDSil. V, s. 158.
8. Haeusler, j. w. 143, 337.
9. Neuling, Schlesiens Kirchorte, 214.

OLEŚNICA MAŁA, św. Mikołaj. Wzmiankowany 1530<sup>1</sup>. Istniał już w XV w., jak świadczy tablica starego budynku szpitalnego wmurowana w nowy, wzniesiony 1723. Ufundowany i utrzymywany przez tutejszą komendę joannitów<sup>2</sup>.

1. (C. Stehr), Chronik der ehemaligen hochritterlichen Malteser-Ordens-Commende, jetzigen hochgraeflichen York von Wartenberg'schen Majorats-herrschaft Klein-Oels Ohlauer Kreises (1152-1845), Wrocław 1846, 9.
2. P. Neugebauer, Spaziergaenge in und um Klein -- Oels (odbitka z „Ohlauer Heimatblaetter” 1925), 115, 117.

OLEŚNO, Boże Ciało. Kaplica szpitalna „foris civitatem” wspomniana 1478<sup>1</sup>, sam szpital dopiero w 1533 r.<sup>2</sup>, związany prawdopodobnie z miejscowym klasztorem kanoników regularnych<sup>3</sup>.

1. Neuling, Schlesiens Kirchorte, 265.
2. APWr — Rep. 4 FF, nr 66 o.
3. Por. B. Leszczyńska, Dzieje Olesna do wybuchu wojny trzydziestoletniej. W: Szkice i materiały z Ziemi Oleskiej, Opole 1966, 71.

#### OŁAWA

1. Św. Świrad. Jeden z najstarszych szpitali śląskich. Według Długosza ufundował kościół szpitalny w 1144 r. Piotr Włast przekazując go opactwu benedyktyńskiemu św. Wincentego we Wrocławiu<sup>1</sup>. Udokumentowany jest w 1201, a sam szpital przy kościele św. Świrada w 1376 r., kiedy znajdował się już pod nadzorem miejskich prowizorów<sup>2</sup>. Szpital po opuszczeniu pod koniec XII w. Śląska przez benedyktynów pozostawał prawdopodobnie w jakiejś łączności z wrocławskim szpitalem Ducha Św., a potem z krzyżakami z czerwoną gwardią, bo dzie-dziczny wójt Olawy świadczy zakonowi w 1324 r. kamień łaju<sup>3</sup>, a w brewiarzu krzyżaków z 1340 r. jest oficjum o Świradzie<sup>4</sup>. Wojny husyckie doszczętnie zniszczyły zabudowania. Wzniesiono w to miejsce nowy szpital przed bramą Wrocławską poświęcony w 1448 r.<sup>5</sup>.

2. Św. Barbara. Kaplica XV-wieczna u bramy Brzeskiej. Po wojnie 30-letniej odbudowując kaplicę wzniesiono przy niej szpital, co pozwala przypuszczać, że i w średniowieczu było tu tężdowisko<sup>6</sup>.

1. Eistert, Beitrage zur Geschichte der Kreuzherren, 28.
2. J. Jungnitz, St. Zoerard und das Hospital in Ohlau, Ztschr 50: 1916, 57-67.
3. SR 4332.
4. H. Kapiszewski, Cztery źródła do żywota św. Świrada. „Nasza Przyszłość” XIX: 1964, 30.
5. Jungnitz, j. w. 63.
6. Tamże, 64.

#### OPAWA

1. Św. Mikołaj (śś. Jan Chrzciciel i Ewangelista). Szpital zbudowany przez księcia ok. 1330 r., oddany w zarząd najpierw kapelanowi książęcemu i jednemu z mieszczan opawskich<sup>1</sup>, w kilkanaście lat później powierzony lekarzowi nadwornemu, wreszcie w 1359 przekazany joannitom. Książę zastrzegł sobie mianowanie rektora. Główne uposażenie stanowiły folwarki we wsiach Hoszyce, Gilzycy i Raków. Kaplicę szpitalną rozbudowali joannici w kościół pod wezwaniem św. Jana<sup>2</sup>. Dotację szpitala zatwierdził w 1364 r. papież<sup>3</sup>.

2. Św. Elżbieta. Pobudowany przy kościele parafialnym pojawia się tylko jeden raz w 1423 r.<sup>4</sup>.

3. Św. Wawrzyniec. Poza miastem leżący, przeznaczony dla 6 osób. Może tężdowisko<sup>5</sup>.

1. SR 5185.

2. Biermann, Geschichte der Herzogthuerer Troppau und Jaegerndorf, 468/9.
3. Monumenta Poloniae Vaticana, t. III, ed. J. Ptaśnik, Kraków 1914, nr 455.
4. Bierman, j. w. 469.
5. Tamże.

#### OPOLE

1. Św. Aleksy. Początek fundacji dał miejscowy kupiec, który swój dom przy bramie Nyskiej nad Odrą przeznaczył dla 8 ubogich i chorych osób powierzając go rajcom miejskim. W 1404 r. ze względu na ubóstwo szpitala postanowiła rada odstąpić proboszczowi ze Strzelec Op. czynsze za 100 marek, by za tę sumę podnieść szpital i ufundować codzienną mszę św.<sup>1</sup> Czynsze powyższe w 1498 wykupiło miasto Brzeg<sup>2</sup>. W 1413 r. kaplica otrzymała ołtarz z fundacją<sup>3</sup>. Dla altarzysty, który stał się prawdopodobnie rządcą szpitala, w 1520 r. zakupiony został dom w sąsiedztwie<sup>4</sup>. Patronat należał do rodziny Prószkowskich (w 1541 r.)<sup>5</sup>.

2. Raz tylko — w 1416 r. — wspomniany jest szpital „ultra pontem extra muros opolienses”<sup>6</sup>. Przypuszczalnie trędowisko.

3. W 1421 r. ks. opolski Jan „Kropidło”, biskup wrocławski zapisał w testamentie 500 marek na zbudowanie i uposażenie nowego szpitala w Opolu razem z kaplicą, przy której miało być dwóch kapłanów — altarzystów. Wykonawców testamentu miało być dwu: jeden członek magistratu i jeden z mieszczan. Oni mieli też zarządzać szpitalem po jego zbudowaniu<sup>7</sup>. Dlatego pewnie wizytator w XVII w. mówi o nim „hospitale civitatis cuius regimen, curam et administrationem habet magistratus ex vi foundationis”<sup>8</sup>.

1. E. Talar, Festschrift zum 500 jaehrigen Jubilaeum des katholischen Buerger-Hospitals ad st. Alexium, Opole 1921, 5.
2. CDSil. IX. nr 1161.
3. APWr — Rep. 4 FF, 52 a.
4. APOp — dok. perg. nr 22.
5. AAWr — II b 5, fol. 126 a.
6. APWr — Rep. 107, nr 99.
7. Talar, j. w. 7/8; APOp — dok. perg. nr 11.
8. Visitationsberichte II, 619.

OTMUCHÓW, Boże Ciało. Miał istnieć od połowy XIV w.<sup>1</sup> Kaplica mająca własnego kapelana wspomniana 1414<sup>2</sup>, a sam szpital, jako „domus leprosorium” w 1416 r.<sup>3</sup> Nowy szpital pod administracją miejską powstał w 1580 r.<sup>4</sup>

1. Deutsches Staedtebuch I, wyd. E. Keyser, Stuttgart 1939, 843.
2. Neuling, Schlesiens Kirchorte, 223.
3. Wattenbach, Spitaeler fuer Aussaetzige, 219.
4. APOp — m. Otmuchów, Rep. 32, IX, 3 a.

#### PACZKÓW

1. Św. Mikołaj. Wspomniany 1426<sup>1</sup>, ale już 1417 mowa o czynszach rocznych na odzież i chleb dla biednych, prawdopodobnie w szpitalu<sup>2</sup>. Założony ok. 1400 r. Kaplica szpitalna w 1473 r. otrzymała odpusty od patriarchy Akwilei<sup>3</sup>. Miała swego altarzystę<sup>4</sup>. Administracja należała do miasta, które ok. 1559 r. wzniosło nowy budynek<sup>5</sup>.

2. Przytułek. Mieścił się w domu obok szkoły. Był pod zarządem witykusów kościoła parafialnego<sup>6</sup>.

1. P. Kopietz, Regesten der Stadt Patschkau, W: Jahresbericht ueber das staedtiche — katholische Gymnasium zu Patschkau fuer das Schuljahr 1874/75, nr 45.
2. Tamże, nr 39.
3. J. Schneider, Geschichte der Stadt Patschkau nach Urkunden und anderen authentischen Quellen bearbeitet, Nysa 1843, 583/4.
4. Kopietz, j. w. nr 45 i 46.
5. Tamże, nr 51 i 103, APOp — m. Paczków IX, 1 a.
6. AAWr — Paczków parafia: 28 X 1444.

## PROCHOWICE

1. Duch Św. W 1484 r. przy istniejącej już (od ok. 1250 r.?) kaplicy wzniesiono nowy budynek szpitalny<sup>1</sup>.

2. Św. Leonard. Wzmiankowany wraz z kaplicą w 1480 r.<sup>2</sup>.

1. Neuling, Schlesiens Kirchorte, 225; Deutsches Staedtebuch I, 845.

2. Neuling, j. w.

PRUDNIK, św. Łazarz. Wspomniany w 1476 r. W XVI w. był pod zarządem rady miejskiej, która zatroszczyła się o własny, szpitalny młyn.

J. Chrząszcz, Geschichte der Stadt Neustadt O/S, Prudnik 1912, 50, 102/3;

A. Weltzel, Geschichte der Stadt Neustadt O/S, Prudnik 1870, 71, 791.

PRUSICE, Nawiedzenie NMP. Istniał w 1312 r.<sup>1</sup>. Powstał zapewne kilkadziesiąt lat wcześniej, jako wotum wdzięczności za uzdrowienie u grobu św. Jadwigi. Patronat należał do miejscowych właścicieli<sup>2</sup>. Administrowało szpitalem i opiekowało się chorymi laickie bractwo szpitalne, na którego czele stał rektor — kapłan<sup>3</sup>. Uposażenie stanowiły dwa łany ziemi, ogród, kram, młyn, dom z ogrodem i kilka czynszów<sup>4</sup>. W związku z powiększeniem fundacji i odnowieniem szpitala i kaplicy, nastąpił układ plebana z bractwem o zakres duszpasterstwa szpitalnego. Rektor zobowiązywał się też przekazywać portionem canonicam „de omnibus testamentis ac inscriptionibus ad fraternitatem seu ratione fraternitatis”<sup>5</sup>. Niebawem urząd rektora stał się intratną synekurą; w 1412 objął go subkustosz kolegiaty Św. Krzyża<sup>6</sup>, w 1463 mieszczanin wrocławski prezentował nań swego kapelana dla jego zasług względem siebie<sup>7</sup>, w 1538 otrzymał to beneficjum pleban z Powidzka<sup>8</sup>.

1. Neuling, Schlesiens Kirchorte, 240.

2. Haeusler, Geschichte des Fuerstenthums Oels, 157 i 349.

3. AAWr — X 35: 24 XI 1347.

4. AAWr — X 34: 29 I 1412.

5. AAWr — X 35.

6. AAWr — X 34.

7. AAWr — X 33 a.

8. AAWr — X 13.

PSZCZYNA. W 1513 r. szpital otrzymał ogród<sup>1</sup>. Fundusze na wybudowanie nowego wyznaczył w swym testamencie bp Baltazar z Promnicy<sup>2</sup>.

1. E. Zivier, Geschichte des Fuerstentums Pless, Katowice, 1906, 225/6.

2. AAWr — dok. w układzie chronologicznym: 27 X 1561.

PYSKOWICE, św. Stanisław. Pierwszym etapem erekcji była fundacja z 1446 r. dla kapelana przyszłego szpitala<sup>1</sup>. Wkrótce wzniesiono i budynek szpitalny przy istniejącej od dawna kaplicy z funduszów pyskowskiego mieszczanina, a pleban darował staw, którego dochody miały przypaść po połowie ubogim i rektorowi szpitala<sup>2</sup>. Prawa kościelne zyskał z chwilą zatwierdzenia przez władze diecezjalne w 1459 r.<sup>3</sup>.

1. AAWr — II b 1, fol. 111 b.

2. AAWr — II b 2, fol. 62 a; J. Chrząszcz, Geschichte der Staedte Peiskretscham und Tost sowie des Kreises Tost — Gleiwitz, Pyskowitz 1927, 34/5.

3. AAWr — II b 2, fol. 146 a.

## RACIBÓRZ

1. Św. Mikołaj (Św. Krzyż)<sup>1</sup>. Zbudował i powierzył szpital bożogrobcom książę Przemysław w 1295 r.<sup>2</sup>. Miał służyć ubogim, „qui se aliunde iuvare nequeunt”. Bp Jan zatwierdzając fundację podległą początkowo klasztorowi w Miechowie, ustalił też stosunek kaplicy szpitalnej do erygowanej niedawno parafii Matki Bożej<sup>3</sup>. Jego następcą — bp Henryk — udzielił jej praw parafialnych, a szpital „przekazał i inkorporował najwyższym zakonu bożogrobców z Nisy, by mianowali każdorazowego prepozyta”<sup>4</sup>. Ubogich żywionych w szpitalu było ok. 10 przeważnie z majątków książęcych okolic Raciborza<sup>5</sup>.

2. Boże Ciało (?). Kaplica pod tym wezwaniem wzmiankowana 1489<sup>6</sup>. Fundatorem był dziekan kolegiaty raciborskiej, który na ten cel podarował wieś Ada-

nowice. Opiekunem szpitala („mocny poruczniki”) była rada miejska, która spośród siebie miała wybierać zarządcę: „bud jeden neb dwa czlowieki”<sup>7</sup>. Związek szpitala z kaplicą Bożego Ciała potwierdzały też fakt, że po wojnie 30-letniej przy kaplicy tej powstał nowy szpital dla ubogich starców<sup>8</sup>.

1. SR 2723; APWr — Rep. 103, nr 219; Ss. rr. sil. II, 389.
2. SR 2371.
3. SR 2427.
4. SR 2689.
5. A. Weltzel, Geschichte der Stadt und Herrschaft Ratibor, Racibórz 1882, 921.
6. Tamże, 916.
7. CDSil. II, nr 101 i nr 93; Heyne III, 1247-1249.
8. Weltzel, j. w. 917.

RUDNA. O szpitalu tym mówi jedynie notatka dorsalna z 1. połowy XVI w. na dokumencie z 1461 r.: „Spitalherren zum Rauden”. Ci „Spitalherren” to może duchacy, którzy w sąsiednich miastach mieli placówki.

AAWr — Głogów kolegiata: 30 IX 1461.

### ŚCINAWA nad Odrą.

1. Duch Św. Pierwszy szpital zakonu Ducha Św. na Śląsku. Czas i okoliczności powstania nie są znane. Istniał w 1282 r.<sup>1</sup>, a kilka lat później otrzymał masywny żbudowany przez księcia kościół szpitalny<sup>2</sup>. W 1316 r. powstał wyodrębniony od austriackiego, prioryt polski z siedzibą w Ścinawie, co przemawia za wiele dłuższym pobytem zakonników w mieście<sup>3</sup>. Potwierdza to też uchwała rady miejskiej wycofująca z okazji powyższego wyróżnienia zakaz nabywania na terenie miasta posiadłości przez zakon. Trzeba chyba było kilkudziesięciu lat, by duchacy powiększyli uposażenie do tego stopnia, że sprowokowali podobną decyzję. Czyni to prawdopodobną autentyczność dokumentu z 1209 r., gdzie wymienieni są „fratres inservientes” przy kościele<sup>4</sup>. Ostatecznie fundację szpitala trzeba połączyć z osadzeniem nowego miasta w 1259 r.<sup>5</sup>. Uposażenie stanowiły daniny ze wsi Ręszów, Parszowice, Dębice, Chelmek Wrocławski i młyn w Lasowicach<sup>6</sup>. Wojny husyckie przyniosły kryzys gospodarczy i przejęcie zarządu in temporalibus przez miejskich prowizorów (przed 1473 r.). Nie uratowało to szpitala: na początku XVI w. budynek był zrujnowany, a biedni umierali z głodu. W 1520 r. podzielono dobra szpitalne na należące do konwentu i do chorych. Zakonnicy zastrzegli sobie tylko duszpasterstwo. Ok. 1532 r. książę sekularyzował zakon<sup>7</sup>.

2. Św. Jerzy. Wiadomo tylko o istnieniu kaplicy pod tym wezwaniem. Można domyślać się przy niej szpitala dla trędowatych<sup>8</sup>.

1. SR 1693 a.
2. SR 2131; Ehrhardt, Neue diplomatische Beytraege, 134/5.
3. Wattenbach, Spitaeler fuer Aussaetzige, 57/8; SR 3589.
4. Kodeks dyplomatyczny Śląska II, wyd. K. Maleczyński, Wrocław 1959, nr 134 przychyła się do uznania notatki za wiarogodną. Zaprzeczają: Heyne I, 513-516; Michael, Die schlesische Kirche und ihr Patronat, 131 przyp. 265 oraz H. Schubert, Urkundliche Geschichte der Stadt Steinau an der Oder, Wrocław 1885, 145-151.
5. SR 1014.
6. SR 2415, 3398, 4706; Schubert, j. w. 148/9.
7. Schubert, j. w. 150.
8. Neuling, Schlesiens Kirchorte, 306.

SICINY. Szpital w tej osadzie powstał współcześnie z utworzeniem prepozytury cystersów lubiąskich tzn. ok. 1425 r. lub niewiele później. Utrzymywał ok. 4 osoby<sup>2</sup>.

1. Visitationsberichte III, 189; Heyne III, 1069.
2. Bollmann, Sekularisation des Klosters Leubus, 91.

SKOCZÓW. Szpital założony przed 1484 r. Książę cieszyński Kazimierz II darował łąkę dla założenia stawu rybnego.

- A. Peter, Urkundliche Nachrichten zur Geschichte der Stadt Skotschau. Ztschr 14: 1878. 99.

SKOROGOSZCZ. Pozostało jedno świadectwo z 1223 r.: bp Wawrzyniec konsekrowanemu kościołowi w-Skorogoszczy darował „intuitu hospitalis” dziesięciny kilku wsi<sup>1</sup>. Fundatorem szpitala był zapewne książę, do którego należał patronat<sup>2</sup>. Możliwa przynależność do zakonu Ducha Św.

1. CDSil. I, nr 2.
2. Michael, Die schlesische Kirche und ihr Patronat, 149.

SOBÓTKA. O początkach szpitala przy tej najstarszej placówce kanoników regularnych na Śląsku brak danych. Sięga bezwątpienia średniowiecza, może XII w.<sup>1</sup>. Z rąk augustianów przejęło go miasto dopiero w 1829 r.<sup>2</sup>.

1. W. Męczkowski, Prowizorowie szpitalni w dawnej Polsce, „Przegląd historyczny” V: 1907, 82.
2. A. Saltzgeber, Katholische Wohltätigkeitsanstalten in der Diocese Breslau, Freiburg 1904, 159.

#### SRODA

1. N. Maryja P. (św. Elżbieta). Według relacji XVII-wiecznych ksiąg miejskich istniało pod Srodą stare opactwo benedyktyńskie z kościołem pątniczym Matki Bożej i hospicjum. Kiedy w 1234 r. Henryk Brodaty odnowił zniszczony już szpital<sup>1</sup> powierzyć miał go benedyktynom<sup>2</sup>. Brak w dokumentach, których pozostało wyjątkowo dużo, wzmianki o zakonie, każe zaprzeczyć opinii jakoby w latach 1234-1349 szpital był pod jego zarządem<sup>3</sup>. Trzeba przyjąć, że w tym okresie był to szpital bractwa laickiego, na którego czele stał rector, lub procurator, lub praepositus, pełniący też obowiązki duszpasterskie: w 1245 papież wziął w opiekę „rectorem et personas vestras et hospitale in quo sub communi vita degitis”<sup>4</sup> w 1266 wspomiani „rector et fratres hospitalis” w dokumencie biskupim<sup>5</sup>, a w 1280 „sorores leprosaie et praepositus de NovoŃoro”<sup>6</sup>. W początkach XIV w. następuje upadek szpitala zapewne na skutek rozkładu bractwa. Bp Henryk (1302-19) wzywa wiernych diecezji do wspierania trędowatych w Srodzie<sup>7</sup>, a kilka lat później znajdujemy jawny dowód zaniedbań kierownictwa: rektor opuściwszy chorych „in statu misero, Wratislaviam se transtulit”, gdzie trwonili majątność szpitalną<sup>8</sup>. Następcy jego również nie przestrzegali obowiązku rezydencji<sup>9</sup>. W takich okolicznościach doszło w 1349 r. drogą zamiany do przekazania szpitala opactwu benedyktyńskiemu z Opatowa w Czechach, które osadziło przy nim prepozyta — benedyktyna i kilku braci<sup>10</sup>. Zarządzali oni szpitalem in temporalibus et spiritualibus. Pierwszą sprawą było uregulowanie uposażenia szpitala<sup>11</sup>, uzyskanie zatwierdzenia książęcego<sup>12</sup> i papieskiego<sup>13</sup>. Biskup udzielił nowego odpustu wspierającym szpital<sup>14</sup>. W okresie reformacji podzielił upadek konwentu, a uposażenie zostało przekazane katedralnemu szpitalowi szkolnemu<sup>15</sup>. Podwójne wezwanie: NMP odnoszące się do kościoła i św. Elżbiety do szpitala spotykamy dopiero w XV w.<sup>16</sup>.

2. Św. Mikołaj. Szpital miejski ufundowany pod koniec XIII w., bo w 1293 wymieniony jest „duchowny nowego szpitala”<sup>17</sup>. Kolejna wzmianka jest o sto lat późniejsza<sup>18</sup>. Uposażenie stanowiły drobne renty naturalne i pieniężne. Obok opiekuna, którego wybierali radni spośród siebie, miał prowizora mieszkającego w szpitalu.

3. Przytułek. Należał do cechu szewców, który około połowy XIV w. uposażył go dla wdów po mistrzach cechowych<sup>19</sup>.

1. Ss. rr. sil. II, 32.
2. Tak Heyne I, 267-271, 392/3, 473/4, 535-537, 882, II, 728/9, III, 1015-1030; V. Maiwald, Die Benediktiner — Kloster in Boehmen, Maehren und Schlesien, W: Benediktinisches Leben, Osiek Łuż. 1929, 50; Wattenbach, Spitaeler fuer Aussaetzigie in Schlesien, 46-48; Silnicki, Dzieje i ustrój Kościoła kat. na Śląsku, 368.
3. P. Kindler, Geschichte der Stadt Neumarkt, Wrocław 1934, I, 205-227.
4. Kindler, Geschichte der Stadt Neumarkt, Wrocław 1934, I, 205-227.
5. Kindler, j. w. I, 207 przyp. 4.
6. AAWr — AAA 59.
7. Heyne I, 536 przyp.; SR 1666.
8. CDSil. V, s. 158, nr 32.
9. CDSil. V, s. 105, nr 120.
10. AAWr — MM 8.

10. W 1386 r. było ich 8 (AAWr — I 1).
11. AAWr — AAA 22.
12. AAWr — AAA 14.
13. AAWr — I 1.
14. AAWr — AAA 60.
15. Heyne III, 1015-30.
16. AAWr — AAA 47.
17. AAWr — AAA 58.
18. Kindler, j. w. I, 113-116; Heyne II, 581-588.
19. J. Heyne, Urkundliche Geschichte der Koeniglichen Immediatstadt Neumarkt, Głogów 1845, 61.

STRUMIEŃ, Św. Krzyż. W 1518 r. altarzysta szpitala obciążył jego hipotekę wyderkaufem, był prawdopodobnie zarządcą.

Biermann, Geschichte des Herzogthums Teschen, 283.

STRZEGOM. Od lat 60-tych XII w. istniała tu komenda joannitów, przy której od początku miał być szpital<sup>1</sup>. Brak źródłowego potwierdzenia tego przekazu. Dopiero 1327 spotykamy dwa szpitale, z których jednak żaden nie wykazuje powiazań z joannitami.

1. Św. Jadwiga. Pozostawał w jakimś związku z klasztorem benedyktynek. Dokument z 1327 r. mówi o sprzedaży 2 łanów lasu: jeden dla klasztoru i szpitala, drugi — którym ma gospodarować rada miejska — dla trędowatych. Wynikałaby stąd wspólnota gospodarki klasztornej i szpitalnej. W okresie reformacji zarządcą był magistrat. Nadanie w 1524 r. kapelanowi szpitala i mistrzowi nowych regulaminów, byłoby potwierdzeniem niedawnego przejęcia zarządu przez miasto. Miejska w tym czasie w szpitalu 24 ubogich<sup>2</sup>.

2. Św. Mikołaj (Duch Św.). Trędowisko fundacji miejskiej<sup>3</sup>. Administratorami byli prowizorowie. W 1341 otrzymał własnego kapelana rektora z prawem i obowiązkiem codziennej celebrji. Szeroką egzempcję zyskała kaplica w 1508 r.<sup>4</sup>, a duszpasterzem był zawsze altarzysta kościoła parafialnego<sup>5</sup>. Utrzymywał 12 osób.

1. A. Schade, Geschichte der ritterlichen Johanniterkirche und Comthurei von st. Peter und Paul in Striegau und ihrer vier Nebenkirchen daselbst, Wrocław 1864, 17-18.
2. SR 4632; J. Filla, Chronik der Stadt Striegau, Strzegom 1889, 101, 106/7, 110.
3. SR 6683; Filla, j. w. 101-104.
4. Neuling, Schlesiens Kirchorte, 315.
5. AAWr — II b 4, fol. 153 a.

STRZELCE OPOLSKIE, Duch Św. (przy kaplicy św. Wawrzyńca)<sup>1</sup>. Najstarsza wzmianka w 1426 r.<sup>2</sup>. Szpital był fundacji książęcej<sup>3</sup>.

1. AAWr — II b 2, fol. 200 a.
2. A. Nowack, Einige Nachrichten ueber oberschlesische Kirchen aus aelterer Zeit, Ztschr 27: 1893, 405.
3. Visitationsberichte II, 345.

STRZELIN, św. Jerzy. Zbudowany krótko przed 1346 r. Zarządzał nim in temporalibus i in spiritualibus odpowiedzialny tylko przed biskupem prepozyt. Skarga magistratu do biskupa o marnowanie mienia szpitalnego, powoduje przekazanie radzie miejskiej opieki nad szpitalem i prawa prezentowania prepozyta. We wszystkich kupnach i sprzedażach działa odtąd „de consensu consulum, patronorum hospitalis”<sup>1</sup>. Uregulowano też zakres egzempcji kaplicy. Główną część uposażenia stanowił folwark w Wojsławicach. Korzystało ze szpitala stale ok. 10 biednych. W okresie reformacji zarząd przeszedł na 4 potem na 2 delegowanych przez magistrat prowizorów<sup>2</sup>.

1. Ss. rr. sil. II, 199.
2. F. Goerlich, Geschichte der Stadt Strehlen, Wrocław 1853, 40-46, 311.

## ŚWIDNICA

1. Św. Michał. Założenie szpitala wiąże się z lokowaniem Świdnicy na prawach miejskich. Stąd wójt książęcy „una cum omnibus civibus” byli fundatorami (r. 1267)<sup>1</sup>. Biskup zatwierdził fundację, rezerwując sobie prawo mianowania rektora.

tora. W 1283 książę przekazał szpital krzyżakom z czerwoną gwiazdą „regi, gubernari ac procurari... per tres fratres et per magistrum”. Od nich zależało też przyjmowanie chorych do szpitala<sup>2</sup>. Obowiązek żywienia chorych ciążył na mistrzyni (procuratrix)<sup>3</sup>. Pierwotne uposażenie tworzyły czynsze na kramach targowych, co odpowiada mieszczańskiej fundacji. Wczesna, w 1333 r., sprzedaż majątności szpitalnej jest symptomem trudności gospodarczych, których krzyżacy nie będą już umieli przełamać i w 1347 zmuszeni byli przekazać „procuracionem et regimen temporalium infirmorum” radzie miejskiej. Zatrzymali tylko duszpaństwo. Gdy chodzi o gospodarzkę uposażeniem szpitala, dokument zastrzega: „consules haec omnia Plebano exhibit in usum infirmorum”<sup>4</sup>. Mistrz szpitala, delegowany przez radnych, otrzymywał jako wynagrodzenie 1 markę rocznie.

2. Duch Św. Szpital dla trędowatych kobiet. Pojawia się w 1288 r., gdy rada miejska stara się o prawo utrzymywania i prezentowania osobnego kapelana dla szpitala, który miał jednak pozostawać na prawach wikariusza kościoła parafialnego<sup>5</sup>. Zarząd wykonywał z ramienia miasta prowizor, zazwyczaj ławnik<sup>6</sup>. Na fundację mieszczańską wskazuje wyraźnie uposażenie, którego wykaz sporządzono w 1330 r., obejmujące wyłącznie drobne czynsze pieniężne na straganach i domach<sup>7</sup>. Dla kaplicy szpitalnej magistrat wyjednał szereg odpustów<sup>8</sup>.

3. Św. Jan Chrzciciel. Fundacja prawdopodobnie współczesna poprzedniej dla trędowatych mężczyzn, wymieniona w 1323 r.<sup>9</sup>. Zarząd spoczywał w ręku rektora, proboszcza szpitalnego<sup>10</sup>. Tylko ten jeden spośród szpitali świdnickich płacił w 1335 r. dziesięcinę papieską<sup>11</sup>. Szpital był o wiele biedniejszy od poprzedniego i w ciągu XV w. podupadł. Nawet odpusty kardynalskie udzielone „odwiedzającym i wspierającym kaplicę szpitalną” nie zaradziły temu<sup>12</sup>. Dopiero w 1544 fundacja została odnowiona.

4. Św. Elżbieta. Fundacja mieszczanina z 1378 r.<sup>13</sup>.

5. Przytulki. Było ich bardzo dużo. Cechy utrzymywały je dla przyjęcia z pomocą członkom, czy wdowom po mistrzach. Kilka było też przytułków dla osieroconych dzieci<sup>14</sup>. Fundację jednego znamy z zatwierdzenia biskupiego: przeznaczony był dla 12 wdów i zarządzany z woli testatorki przez witrykusów kościoła parafialnego, którzy wybierali przełożoną i od których zależało przyjęcie. Mieszkanki miały żyć jak siostry i modlić się za duszę fundatorki i jej krewnych<sup>15</sup>. W 1499 r. magistrat za zgodą biskupa niektóre z tych przytułków zniósł, domy sprzedano, a fundusze przeznaczono na rozbudowę szpitala św. Michała<sup>16</sup>.

6. Szpital szkolny, św. Mikołaj. Pierwsza wzmianka o szpitalu dla chorych scholarów pochodzi z 1408 r. Służył on także duchownym (legacja „pauperibus presbyteris sive scholaribus in domo hospitali prope s. Nicolaum extra muros”)<sup>17</sup>. Patronem była rada miejska, która gospodarzkę zlecała godnej zaufania kobiecie

1. SR 1272.

2. F. Schmidt, *Geschichte der Stadt Schweidnitz, Świdnica 1864, I, 24* przyp. 2; H. Schubert, *Bilder aus der Geschichte der Stadt Schweidnitz, Świdnica (1911), 152-155.*

3. SR 2481.

4. SR 5235; APWr — Rep. 66, nr 149 i 150.

5. Schubert, j. w. 158/9; SR 2533.

6. SR 5286; AAWr — Świdnica parafia: 21 IX 1487, 22 VI 1547.

7. SR 4901 b; SR 5286 *Monumenta Germaniae Franciscana I, nr 259; AAWr — Świdnica parafia: 6 II 1400.*

8. AAWr — Świdnica parafia: 1 VIII 1453, 18 I 1512, 8 I 1513.

9. Schubert, j. w. 159/160.

10. AAWr — Świdnica parafia: 27 VII 1372 i Świdnica precentoria: 27 XII 1384.

11. SR 5409.

12. AAWr — Świdnica parafia: 16 III 1490.

13. Neuling, *Schlesiens Kirchorte, 293; Eistert, Beitrage zur Geschichte der Kreuzherren, 23/4* przyp.

14. Schubert, j. w. 160.

15. AAWr — II b 1, fol. 31 b.

16. „Schlesische Provinzialblaetter” t. 117: 1843, 550-552.

17. Burda, *Untersuchungen zur Schulgeschichte, 373-375.*

**ŚWIEBODZICE**, św. Jan. Znany z zapisu połaci lasu w 1419 r.  
Neuling, Schlesiens Kirchorthe, 59; Deutsches Staedtebuch 1. 739.

### ŚWIEBODZIN

1. Duch Św. Ołtarz w kaplicy Ducha Św. za murami miasta wzmiankowany w 1491 r.<sup>1</sup> Szpital przy tej kaplicy wspomniany w 1527<sup>2</sup>.

2. Św. Anna. W 1553 r. administratorzy tego szpitala zobowiązali się za pewne świadczenia przyjmować także poddanych klasztoru w Paradyżu<sup>3</sup>.

1. Monumenta medii aevi historica, vol. XVI, ed. B. Ulanowski, Kraków 1902, nr 1475.

2. G. Zerndt, Geschichte von Stadt und Kreis Schwiebus, Świebódzin 1909, 200.

3. AAWr — Świebódzin parafia: 17 IV 1553.

**SYCÓW**, św. Mikołaj. Ufundowany w XV w. przez mieszkańców. Co najmniej od połowy XVI w. zarządzany przez plebana i dwu witykusów. Magistratowi przysługiwała inspekcja<sup>1</sup>. Zaplecze ekonomiczne stanowiło dobrze prosperujące gospodarstwo<sup>2</sup>.

1. Franzkowski, Geschichte der Stadt Gross-Wartenberg, 408.

2. Tenże, Die Herren von Braun als Besitzer der freien Herrschaft Wartenberg, Ztschr 24: 1890, 159.

**SZCZAWNO**, Duch Św. Wspomniany jeden tylko raz w rejestrze dziesięcin pańskich z 1335 r.

SR 5409 s. 33.

**SZPROTAWA**, Duch Św. (św. Jerzy). W 1299 r., niedługo po wybudowaniu szpitala ze składek mieszkańców, rozpoczął się spór między gminą a plebanem o jurysdykcję nad nim<sup>1</sup>. Rozstrzygnął go rok później archidiakon głogowski: „hospitale, quod est in Sprottavia debet pertinere pleno iure cum omnibus utilitatibus, proventibus, obventionibus etc. ad ipsum dominum plebanum de Sprottavia et ad successores ipsius, ut idem hospitale regant et gubernent”<sup>2</sup>. Z chwilą, gdy w 2 połowie XIV w. przyjęła się na Śląsku instytucja witykusów („Kirchenbeter”), oni imieniem proboszcza prowadzą sprawy ekonomiczne szpitala<sup>3</sup>. W okresie reformacji, gdy kaplica stała się ośrodkiem propagowania luteranizmu<sup>4</sup>, także szpital przeszedł pod zarząd burmistrza i radnych, którzy odtąd nazywają siebie „oberste Verweser und Prokuratoren”<sup>5</sup>. Odnowiony został jeszcze dawny spór z plebanem rozstrzygnięty tym razem przez sąd miejski w Głogowie na rzecz magistratu<sup>6</sup>. Wezwanie św. Jerzego pojawia się dopiero w XVI w.<sup>7</sup>. Ze nie chodzi tu o drugi szpital świadczy ołtarz śś. Wawrzyńca, Katarzyny i Barbary ufundowany w 1419 r. w kaplicy Ducha Św., a znajdujący się w 1670 w kaplicy św. Jerzego<sup>8</sup>. Główne uposażenie stanowiły czynsze<sup>9</sup>.

1. SR 2563.

2. APWr — Rep. 120, nr 12.

3. CDSil. XXXI, 28 i 42.

4. Heyne III, 1054.

5. CDSil. XXXI, 50.

6. C. Baier, Geschichte der Stadtpfarrkirche ehemaligen Klosterkirche der MagdalenerInnen zu Sprottau, Wrocław 1934, 28.

7. CDSil. XXXI, 40.

8. Tamże, 24 i Visitationsberichte III, 60.

9. CDSil. XXXI, 28, 33, 40, 42; APWr — Rep. 120, nr 120, 126.

**TOSZEK**, śś. Piotr, Paweł, Urban, Elżbieta i Jadwiga. Kaplica szpitalna w 1452 r. otrzymała fundację cotygodniowej mszy św.<sup>1</sup>. Zarząd wykonywali wspólne pleban i magistrat. Utrzymywał ok. 5 ubogich<sup>2</sup>.

1. AAWr — II b 2, fol. 69 a.

2. Chrząszcz, Geschichte der Staedte Peiskretscham und Tost, 258.

**TRZEBNICA**, św. Łazarz. Przed 1224 r. ksiądz Henryk darował klasztorowi cysterek młyn i 150 łanów ziemi ze zobowiązaniem stałego utrzymywania 5 ubogich<sup>1</sup>. Szpital rozrosł się z chwilą, gdy do grobu św. Jadwigi zaczęły napływać rzesze pielgrzymów. Chorzy, kalecy znajdowali przyjęcie w szpitalu (ok. połowy

XIII w. mowa o niewidomym i jego matce: „quoniam pauperes erant in hospitali sunt collocati”<sup>2</sup>. Zbudowany był na środku dziedzińca klasztornego<sup>3</sup>. Okres wojen XV-wiecznych ujemnie odbił się na losach szpitala, stąd wezwanie bpa Jana w 1515 r. do wszystkich wiernych, by jałmużną dopomogli do jego restauracji<sup>4</sup>.

1. Heyne I, 256.
2. Ss. rr. sil. II, 63.
3. M. Strumpf, Beitrage zur Geschichte des Klosters Trebnitz, Wrocław 1936, 16-17.
4. APWr — Rep. 125, nr 687.

WIAZÓW. Miasto biskupie leżące na ważnym trakcie handlowym z Wrocławia do Krakowa i Olomuńca przy przejściu przez Oławę, mające komorę celną<sup>1</sup>, nie mogło być w średniowieczu bez szpitala. Znana jest jednak dopiero fundacja bpa Baltazara z 1561 na jego budowę<sup>2</sup>.

1. Mapa „Lokacje miast” do Historii Śląska (PAN) I, cz. I.
2. K. Engelbert, Geschichte der Stadt Wansen und des Wansener Haltes. Oława 1927, I, 110.

WIŃSKO, św. Łazarz. Pierwszy zapis dla budującego się szpitala nosi datę 1420. Fundował go jeden z mieszkańców. Książę zatwierdzając fundację przekazał zarząd magistratowi.

T. Hanke, Topographische Chronik der Stadt Winzig, Wińsko 1864, 330  
H. Schubert, Chronik der Stadt Winzig, Wińsko 1914, 183-186 z powołaniem się na M. Eitner, Festschrift zur Einweihung des Hospitals und Krankenhaus ad st. Lazarum.

WODZISŁAW ŚLĄSKI. Szpital wspomniany w 1555 r.

F. Henke, Chronik oder topographisch-geschichtlich-statistische Beschreibung der Stadt und freien Minderstandesherrschaft Loslau in O/S, Rybnik (1860), 21-22.

WOŁÓW, św. Piotr. Wzmiankowany 1425<sup>1</sup>. Zniszczony w czasie wojen husyckich szpital, magistrat starał się odbudować przy pomocy ofiar „universitatis Cristi fidelium”, do której się odniósł<sup>2</sup>. Nowy budynek stanął ok. 1480 r.<sup>3</sup>. Zarząca szpitalem prowizor (Seelwaerter)<sup>4</sup>. O udziale plebana w zarządzie świadczy jego pośrednictwo w sporze o uposażenie<sup>5</sup>.

1. J. Heyne, Urkundliche Geschichte der Stadt und des Fuerstenthums Wohlau von den aeltesten Zeiten bis auf die Gegenwart, Wołów 1867, 118: Neuling, Schlesiens Kirchorthe, 347.
2. Heyne, j. w. 118 przyp. 167.
3. APWr — Rep. 3, nr 1041 h.
4. Tamże i nr 1041 aa.
5. AAWr — IV a 8, fol. 224 b.

## WROCŁAW

1. Duch Św. Na prośbę opata kanoników regularnych św. Augustyna na Piasku — Witosława, książę Henryk przekazał konwentowi fundusze dla zbudowania szpitala „ad recipiendos pauperes, infirmos et peregrinos” w 1214 r.<sup>1</sup>. Bardzo liczne były nadania na rzecz tego szpitala nie tylko książęce, ale i biskupie<sup>2</sup>. Od ok. połowy XIII w. do czasów reformacji pozostawał prepozyturą opactwa powierzona prawdopodobnie zakonowi Ducha Św. W 1524 r. prepozyt przekazał zarząd szpitala miastu. Liczba pensjonariuszy wahała się od 15 do 50. Ok. 1500 r. wynosiła 40 osób<sup>3</sup>.

2. Św. Elżbieta (św. Maciej). Pierwszy szpital krzyżaków z czerwoną gwiazdą na Śląsku. Fundatorką była wdowa po Henryku Pobożnym — Anna w latach 1242-45<sup>4</sup>. Bogate darowizny przede wszystkim ze strony księcia przygotowały właściwy akt fundacyjny szpitala „in honorem s. Elisabeth ad usum pauperum infirmorum” oraz przekazanie go w 1253 r. „fratribus cruciferis stellatis et sororibus ordinis b. Augustini”<sup>5</sup>. Bogate uposażenie stanowiły przede wszystkim posiadłości ziemskie i to zapewne było powodem kilkakrotnych kryzysów gospodar-

czych. Na początku XV w. cesarz Zygmunt wyznaczył nawet dwu prowizorów z rady miejskiej, by zajęli się administracją szpitala, do czego nie doszło jedynie na skutek interwencji papieskiej<sup>6</sup>. Niemniej sto lat później szpitalnicy żyli tylko z użebranego chleba<sup>7</sup>. Liczba hospitalitów w średniowieczu wahała się w granicach 40 osób, w 1525 było ich 80<sup>8</sup>. Od połowy XIV w. spotykamy też prebendarjuszy, którzy za odpłatą zyskali w szpitalu dożywotne mieszkanie i utrzymanie<sup>9</sup>.

3. Św. Łazarz. Po pożarach budynków katedralnych 1759 i 1791 pozostały tylko szczątki dokumentacji<sup>10</sup>. Wzmiankowany jest 1260, a 1264 wymienieni „infirmi leprosi de s. Mauricio”<sup>11</sup>. Patronat nad szpitalem wykonywała zapewne kapituła katedralna: archidiakon wrocławski był patronem kościoła parafialnego św. Maurycego, na którego terenie leżał szpital<sup>12</sup>, administratorem szpitala bywali kanonicy<sup>13</sup>, przyjmowano do szpitala początkowo tylko chorych z Ostrowia Tumskiego<sup>14</sup>, wreszcie szpital pożyczka kapitały biskupowi<sup>15</sup>.

4. Boże Ciało (Trójca Św.). Pierwszy szpital fundacji miejskiej we Wrocławiu zbudowany ok. 1319 r. W 1326 r. rada miejska stwierdza o nim „hospitale nostrae fundationis”<sup>16</sup>. W 1328 pojawili się przy szpitalu, który jeszcze był w budowie, „bracia” — joannici<sup>17</sup>. Zarządzali nim do lat 70-tych XIV w., bo w 1377 r. król udziela miastu pozwolenia na lokowanie kapitałów szpitalnych z zastrzeżeniem, by zarząd nad nim nie był już na przyszłość powierzany ani krzyżakom (joannitom), ani innym duchownym<sup>18</sup>. Administrowało nim odtąd już stale dwu prokuratorów, albo prowizorów. Zakon zatrzymał tylko opiekę duszpasterską. Późniejszy tytuł Trójcy Św. wzięty został od ołtarza w szpitalu<sup>19</sup>. Liczba pensjonariuszy przekroczyła w 1371 r. 50 osób<sup>20</sup>, większość stanowili jednak przedstawiciele bogatego mieszczaństwa, bo w XV w. był to już szpital „in quo haud faterentur recipiuntur, quam cives honoratores”<sup>21</sup>.

5. Jedenastcie tysięcy Dziewic. Fundacja mieszczańska „ad usum pauperum leprosarum seu mulierum lepra infectarum” z r. 1400<sup>22</sup>. Pod koniec XV w. służył wszystkim zakaźnie chorym<sup>23</sup>. Uposażenie stanowiły niemal wyłącznie czynsze i wyderkaufy. Zarząd przekazał fundator radzie miejskiej, która wykonywała go przez prokuratorów najpierw dwóch, potem od 1498 jednego. W 1525 r. było w szpitalu 36 chorych<sup>24</sup>. Kaplica szpitalna cieszyła się szeroką egzempcją<sup>25</sup>.

6. Św. Barbara (św. Jerzy). Szpital zbudowany ok. 1460 r. dzięki jałmużnom odpustowym przekazany miastu przez papieża Piusa II<sup>26</sup>. W 1470 z okazji instalacji pierwszego altarzysty w kaplicy szpitalnej św. Jerzego, którego stale miał prezentować cech tkaczy, zwany jest „szpitalem nowym”<sup>27</sup>. Szpital był duży: miał miejsce i środki na utrzymanie 100 biednych i chorych<sup>28</sup>. Nadzór należał do rady miejskiej, a prowizorami bywali wtrykusi kościoła parafialnego św. Elżbiety, którego kaplicą cmentarną był przyszpitalny kościół św. Barbary<sup>29</sup>.

7. Boży Grób. „Hospitale hypocribolimaorum” dla opieki nad opuszczonymi dziećmi<sup>30</sup>. Fundacja miejska ok. 1400 r. Chłopców uczono zawodu, dziewczęta otrzymywały posag. Miał dwu opiekunów wyznaczonych przez radę miejską, którzy decydowali o przyjmowaniu i zwalnianiu podopiecznych, oraz mistrza szpitalnego. Urzędnicy ci jako coroczne wynagrodzenie otrzymywali pół wołu na Wielkanoc i jesienią, 6 gęsi na Boże Narodzenie i 5 funtów masła tygodniowo<sup>31</sup>.

8. Św. Job. Powstał z początkiem XVI w. (przed 1517 r.) z inicjatywy bernardynów<sup>32</sup>. Po reformacji stał się szpitalem bogatych kupców<sup>33</sup>.

9. Szpitale szkolne. Były we Wrocławiu cztery. Szpital przy szkole katedralnej założony przed 1407 r. Około 1415 fundacja została odnowiona, dołączono kaplicę św. Aleksego. Oparcie materialne stanowiła wieś Kryniczno<sup>34</sup>.

Szpital przy szkole kanoników regularnych na Piasku powstał w tym samym czasie w oparciu o liczne legacie na ubogich scholarów. W 2. połowie XV w. nosił razem z kaplicą wezwanie św. Józefa. Służył też jako przytułek chorym kapłanom i klerikom<sup>35</sup>.

„Hospitale cristipauperum scholarum” przed 1425 r. było przy kolegiacie Św. Krzyża. Personel tworzyli rektor szpitala, prowizor, matrona hospitalis i kucharka<sup>36</sup>.

Szpital św. Hieronima z fundacji mieszczańskiej miały wspólnie trzy szkoły miejskie: św. Marii Magdaleny, św. Elżbiety i Bożego Ciała. Dobudowano doń potem i kaplicę. W 1525 r. mieścił 20 osób<sup>37</sup>.

10. Przytulki. Sytuacja pod tym względem była we Wrocławiu wyjątkowa: w latach 1373-1508 powstało ich ponad 60<sup>36</sup>. Przeważająca większość znajdowała się pod zarządem magistratu, który decydował o przyjęciu<sup>39</sup>. Inne były przeznaczone „pro pauperibus sororibus” Ich mieszkanki zobowiązane były do przestrzegania reguł trzeciozakonnych, a nadzór należał do odpowiedniego klasztoru męskiego<sup>40</sup>.

1. Kodeks dyplomatyczny Śląska II, nr 163.
2. Bresl. UB, nr 3, 7, 9, 10, 11, 15.
3. M. Morgenbesser, Geschichte des Hospitals und der Schule zum Hl. Geist sowie auch der Bibliothek zu st. Bernhardin zu Breslau, Wrocław 1814; Heyne I, 510-516. Ebers, Das Armenwesen der Stadt Breslau, 9.
4. Opracowania podano w uwagach wstępnych.
5. Bresl. UB, nr 17.
6. Eistert, Beitrage zur Geschichte der Kreuzherren, 39.
7. APWr — Rep. 66, nr 748.
8. Ebers, Das Armenwesen der Stadt Breslau, 9.
9. CDSil. IV, 138.
10. M. Friebel, Das Fuerstbischoeffliche st. Lazarus-Hospital in Breslau. „Schlesien” V: 1911/12, 454; K. Engelbert, Geschichte der Pfarrei st. Mauritius in Breslau, Wrocław 1935, 137.
11. CDSil. XIV, 48; Bresl. UB, nr 27.
12. Michael, Die schlesische Kirche und ihr Patronat, 60.
13. AAWr — kolegiata Św. Krzyża 4 III 1584.
14. Ebers, j. w. 5.
15. AAWr — III a 23, fol. 171.
16. H. Wendt, Die Verpfaendung der Johanniter-kommende Corpus Christi. Ztschr 35: 1901, 157 przyp. 1.
17. SR 4713.
18. Wendt, j. w. 159 przyp. 1; A. Knoblich, Kurze Geschichte und Beschreibung der zerstoerten st. Nicolai-Kirche vor Breslau nebst ihrer Filiale st. Michaelis in Gross-Mochbern und der mit ihnen vereinten st. Corpus Christi Kirche in Breslau, Wrocław 1862; H. Luchs, Der Joanniter-Convent und das hl. Leichnamshospital in Breslau, Ztsch 4; 1862, 356-375.
19. P. Konrad, Jubelfeier des Hospitals und der Kirche zu St. Trinitatis. Wrocław 1919, 7; Luchs, j. w. 358 przyp.
20. Bresl. UB, nr 267.
21. APWr — m. Wrocław E 2, 2, fol. 641.
22. R. Spaeth, Die evangelische Pfarrkirche und das Hospital zu Elftausend Jungfrauen, Wrocław 1900, 149-150.
23. Ss. rr. sil. III, 250.
24. APWr — m. Wrocław E 2, 2, fol. 678 b.
25. Spaeth, j. w. 15-17; K. Engelbert, Das Hospital zu Elftausend Jungfrauen, „Archiv fuer schlesische Kirchengeschichte” 6: 1941, 17.
26. Ss. rr. sil. VIII, 59.
27. AAWr — II b 3, fol. 42 b.
28. Ss. rr. sil. III, 250; Ebers, j. w. 110.
29. APWr — m. Wrocław E 2, 2, fol. 625; J. Schmeidler, Die evangelische Haupt- und Pfarrkirche zu st. Elisabeth, Wrocław 1857, 23 przyp. 2.
30. AAWr — V 57.
31. F. Braeuer, Geschichte des Kinderhospitals zum hl. Grabe in Breslau. Wrocław 1921 (maszynopis w APWr — m. Wrocław Q 231).
32. Ebers, j. w. 6.
33. AAWr — D 49.
34. CDSil. XXV, 120-126.
35. Tamże, 141-142.

36. Tamże, 133-139; Heyne II. 197-200.
37. CDSil. XXV, 151-160; Ebers, j. w. 9.
38. A. Schultz, Topographie Breslaus im XIV. und XV. Jahrhundert. Ztschr 10: 1870, 285-287.
39. APWr — m. Wrocław E 1, 1, fol. 10.
40. Np. AAWr — dok. w układzie chronologicznym: 4 I 1515.

### ZĄBKOWICE ŚLĄSKIE

1. Św. Jerzy. Ufundowany przez wójta ząbkowickiego krótko przed 1319 r. i przekazany bożogrobcom: „*praepositum hospitalis Nissensis et succedentes, executores piorum operum esse desiderantes, jus patronatus... cum omni superioritate... conferimus et donamus*”<sup>1</sup>. Bp Henryk zatwierdzając fundację przekazał zakonnikom wszystkie funkcje duchowne w szpitalu<sup>2</sup>. Uposażenie tworzyły posiadłości ziemskie, młyn i czynsze. Utrzymywał ponad 20 osób<sup>3</sup>. W 1483 r. administracja objęli prowizorowie miejscy<sup>4</sup>. Reformacja położyła kres działalności zakonu: w 1528 r. bp Jakub Salcza przekazał dochody szpitala bożogrobców szpitalowi miejskiemu św. Macieja<sup>5</sup>, a w 1538 prepozyt nyski sprzedał także budynek szpitalny.

2. Św. Mikołaj, Wszyscy Święci (św. Maciej). Fundacja bogatej wdowy z końca XIV w. przeznaczona dla trędowatych<sup>6</sup>. Administratorów szpitala jednego lub dwu mianował magistrat<sup>7</sup>. W 1543 budynek uległ zniszczeniu.

3. Przytułek. Położony koło cmentarza, wzmiankowany 1504, zburzony na polecenie magistratu w 1549 r.<sup>8</sup>.

1. J. A. Kopietz, Geschichte der Propstei, des Hospitals von st. Georg und der damit verbundenen Krankenanstalt in Frankenstein, W: Festschrift zur Erinnerung an das 25-jaehrige Jubilaeum des Progymnasiums zu Frankenstein in Schlesien am 2 X 1903, s. 6; Tenże, Kirchengeschichte des Fuerstentums Muensterberg und des Weichbildes Frankenstein. Ząbkowice 1885, 105.
2. SR 3898.
3. Visitationsberichte I, 252; Kopietz, Geschichte der Propstei, 25.
4. Kopietz, Kirchengeschichte, 82.
5. AAWr — Inkorporationsbuch des Bischofs Jacobus von Salcza, Regesten: 5 VII 1528.
6. Kopietz, Geschichte der Propstei, 11.
7. AAWr — II b 122, fol. 75 b i 81 b.
8. Kopietz, Geschichte der Propstei, 12-13.

ZIĘBICE, śs. Piotr i Paweł. Powstał ok. 1250 r. Zarząd i opiekę nad chorymi powierzono laickiemu bractwu szpitalnemu („*rector et fratres hospitalis infirmorum pauperum*”)<sup>1</sup>, które w 1282 zostało zastąpione przez krzyżaków z czerwoną gwiazdą. Uposażenie tworzyły wolne od ciężarów księżęcych 4 łany ziemi, ogrody i młyn<sup>2</sup>. W. XV przyniósł upadek szpitala: obciążanie majątku pożyczkami, rozprzeżenie wewnątrz konwentu, którego dopełniła reformacja popierana przez książąt ziebickich. Mistrz wrocławski krzyżaków przekazał w 1567 r. zabudowania miastu ze zobowiązaniem wybudowania nowego szpitala<sup>3</sup>.

1. F. Hartmann, Geschichte der Stadt Muensterberg, Ziębice 1907, 65; SR 1498.
2. SR 1669, 1718.
3. Hartmann, j. w.; Eistert, Beitrage zur Geschichte der Kreuzherren, 21-23; Kopietz, Kirchengeschichte des Fuerstentums Muensterberg, 651.

ZIELONA GÓRA, św. Maria Magdalena. Przypuszczalnie istniał już w XIV w., ale wspomniany dopiero 1527, a 10 lat później kościół obok szpitala<sup>1</sup>. Wezwanie patronalne spotykamy w 1552 r.<sup>2</sup>. Był pod zarządem magistratu<sup>3</sup>.

1. Zielona Góra, przeszłość i teraźniejszość, pod red. M. Sczanieckiego i J. Wąsickiego, Poznań 1962, 171; H. Schmidt, Geschichte der Stadt Gruenberg (Schlesien). Zielona Góra 1922, 125.

2. AAWr — Głogów kolegiata: 13 XII 1552.

3. Por. AAWr — II b 5. fol. 107 b (r. 1555).

### ZŁOTORYJA

1. Duch Św. Istnienie tego szpitala przy komendzie joannitów jest wątpliwe. Wskazywałby na to tylko jeden dokument z 1329 r., którym miasto zwalnia od podatków wszystkie posiadłości joannitów, także ich szpital, zakon ze swej strony zobowiązuje się celebrować tam 3 razy w tygodniu i nie uszczuplać jego dochodów<sup>1</sup>. „Hospitale” może tu jednak oznaczać klasztor szpitalników razem z kościołem.

2. Św. Elżbieta (św. Mikołaj). Powstał prawdopodobnie w okresie najsilniejszego rozwoju kopalnictwa koło Złotoryi za Bolesława III (1296-1342). W 1478 występuje „witrykus i zarazem mistrz szpitala”<sup>2</sup>.

3. Św. Jodok. Trędowisko położone daleko za miastem. Zarządzane przez prepozyta, który był też dla mieszkańców szpitala „prawdziwym pasterzem i prawdziwym proboszczem”<sup>3</sup>. Ok. połowy XV w. po wygaśnięciu trądu złączony ze szpitalem św. Elżbiety<sup>4</sup>. Główne uposażenie połączonych szpitali stanowiły wsie Kozów i Podgórnik oraz młyn<sup>5</sup>. Brak prepozyta po połączeniu szpitali miała zastąpić fundacja dla altarzysty z 1466 r.<sup>6</sup>.

4. Przytułki. Dwie tego rodzaju fundacje powstały niemal jednocześnie w połowie XIV w. i przetrwały do reformacji, kiedy posesje sprzedano, a pieniądze przekazano szpitalowi miejskiemu<sup>7</sup>.

1. SR 4825; Neuling, Schlesiens Kirchorte. 76; L. Sturm, Geschichte der Stadt Goldberg, Złotoryja 1888, 17.

2. Sturm, j. w. 17. 62.

3. SR 5458.

4. Wattenbach, Spitaeler fuer Aussaetzige in Schlesien. 53.

5. Sturm, j. w. 24, 99.

6. AAWr — II b 2, fol. 206 a.

7. Sturm, j. w. 23/4.

### ŻAGAŃ

1. Duch Św. (św. Jerzy). Założony przed 1284 r. prawdopodobnie w związku z lokacją miasta (1280): „provisionem pauperum in hospitali in temporalibus layci tunc gerebant, civium videlicet aliqui de Sagano”<sup>1</sup>. Z chwilą osiedlenia się w Żaganiu kanoników regularnych, oni objęli duszpasterstwo, a w 1303 „facti sumus pauperum hospitalis in temporalibus provisosores”<sup>2</sup>. Szpital stał się częścią opactwa, choć prepozyt w sprawach zarządu wewnętrznego zachowywał samodzielność<sup>3</sup>. Nie zostały zrealizowane tendencje całkowitego wyodrębnienia szpitala na wzór prepozytury wrocławskiej. Dochody szpitala określał opat. Utrzymywał ok. 7 osób. W okresie reformacji zarząd objął ponownie magistrat, a duszpasterstwo protestancki proboszcz<sup>4</sup>. W XVI w. dorywczo pojawia się wezwanie św. Jerzego<sup>5</sup>.

2. Św. Krzyż (św. Wawrzyniec). Kaplica pod tym wezwaniem istniała już przed 1284 r. i uchodziła za miejsce cudowne<sup>6</sup>. O szpitalu trędowatych przy niej mowa dopiero 1351 r. Początek dał mu zapewne przytułek, przy którym zatrzymywali się pielgrzymi. Duszpasterstwo pełnili augustianie, a zarząd temporaliami miejsc prowizorowie („Kirchenvaeter, procuratores”)<sup>8</sup>.

3. Św. Anna. Wzmiankowany 1507: rajcy miejscy zobowiązują się zabiegać o dobro szpitala. Prowizorów miał dwóch. Uposażenie stanowiły odsetki od dużych kapitałów (np. w 1536 zarządcy pożyczili miastu 400 guldenów i 50 grzywnien) oraz ogród<sup>9</sup>.

1. Ss. rr. sil. I, 181 (kronika opata Ludolfa z pocz. XV w.).

2. Tamże, 182; APWr Rep. 116, nr 35.

3. Ss. rr. sil. I, 188

4. A. Heinrich, Geschichte des Fuerstentums Sagan, Zagań 1911, I, 606; AAWr — V 4 a, fol. 7/8, 10.
5. Heinrich, j. w. 605.
6. SR 5648.
7. Wattenbach, Spitaeler fuer Aussaetzige in Schlesien, 51.
8. CDSil. XXXII, 58, 61.
9. Heinrich, j. w. 589-593; CDSil. XXXII, 66.

ZMIGRÓD. Szpital istniał w 1482 r.  
Haeusler, Geschichte des Fuerstenthums Oels, 346.

ŻORY, św. Mikołaj. W swoim testamencie z 1561 r. bp Baltazar z Promnicy polecił dziedzicom wybudować szpital w Żorach<sup>1</sup>. Zmarł 20 I 1562 r.<sup>2</sup>. Najstarsza wzmianka o szpitalu już istniejącym pochodzi z 2 IX tegoż roku<sup>3</sup>. Chodzi więc zapewne o szpital inny, starszy.

1. AAWr — dok. w układzie chronologicznym: 27 X 1561.
2. Heyne III, 757 przyp. 1.
3. A. Weltzel, Geschichte der Stadt Sohrau O/S, Żory 1888, 440/1.